

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ
&
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το παράδειγμα του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς

ευχαριστώ την Ντίνα Βαϊου για την επίβλεψη της πτυχιακής εργασίας και τις πολύτιμες συμβουλές της, την Τόνια και τον Θανάση που ως ενεργά μέλη του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς, συνέβαλαν μέσα από συζητήσεις και βιώματα, την Εύη και τον Θωμά για τη διαρκή στήριξη, την Μαρίλια για τον σχεδιασμό του εξωφύλλου.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ · ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών · Πολεοδομία - Χωροταξία

Όψεις της κρίσης στον τομέα της κατοικίας και κοινωνικές αντιστάσεις στην Ελλάδα

Το παράδειγμα του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς

επίβλεψη: Ντίνα Βαϊού

Κώστας Βέργος

Οκτώβριος 2020

Περιεχόμενα

εισαγωγή	9
Η διεθνής συγκυρία	13
Από το κράτος πρόνοιας στον προνοιακό πλουραλισμό	13
Πρακτικές υπερ-εμπορευματοποίησης της κατοικίας	16
Η συγκυρία στην Ελλάδα	26
Οι ιδιαιτερότητες του ελληνικού στεγαστικού συστήματος	26
Η οικονομική κρίση ως χρονική περίοδος μεταλλαγών στον τομέα της κατοικίας	28
Το δυναμικό πεδίο των κοινωνικών αντιστάσεων σε ζητήματα στέγης	38
Η ιστορία και η εξέλιξη της μελέτης των κινήματων πόλης	38
Διαμαρτυρίες πολιτών και κινήματα στην Ελλάδα για το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία	54
Το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς ως μελέτη περίπτωσης	67
Η επίθεση στον τομέα της κατοικίας μέσα από το ζήτημα των πλειστηριασμών	70
Η αντιπαράθεση σε επίπεδο δημόσιου λόγου	76
Η δράση του κινήματος σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες	83
συμπεράσματα, ανοιχτά ερωτήματα και προοπτικές	97
βιβλιογραφία	102

Εισαγωγή

Οι σύγχρονες μητροπόλεις του καπιταλισμού αποτελούν το πεδίο αποτύπωσης και αναπαραγωγής κάθε μορφής κοινωνικών ανισοτήτων. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα μέσα στον αστικό ιστό αποτελεί ο τομέας της κατοικίας και οι στεγαστικές ανισότητες που τον διέπουν. Οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες προκύπτουν οι στεγαστικές ανισότητες σαφώς και προϋπήρχαν της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, καθώς πρόκειται για δυναμικές και διαρκώς μετασχηματιζόμενες διαδικασίες που κινούνται παράλληλα με τις διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου. Το στεγαστικό ζήτημα αφορά σε κάθε περίοδο διάφορες και διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, αποτυπώνεται με άνισο τρόπο τόσο στον αστικό χώρο των σύγχρονων μητροπόλεων όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο μεταξύ κρατών και τέλος πλήττει σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετικό τρόπο τις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Η εμφάνισή του αποτελεί συνάρτηση ενός ευρύτατου φάσματος παραγόντων που αλληλεπικαλύπτονται μέσα σε μια παγκοσμιοποιητική κλίμακα αναφοράς. Το στεγαστικό ζήτημα προκύπτει μέσα από τις πιέσεις, τους ανταγωνισμούς και τις ευρύτερες αντιθέσεις του κεφαλαίου σε παγκόσμιο, υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο, μέσα από τις εκάστοτε θεσμικές παρεμβάσεις ή την απουσία τους και τέλος μέσα από τα αναδυόμενα κινήματα πόλης που ασκούν πιέσεις με τις διεκδικήσεις και τα προτάγματά τους.

Οι πολιτικές σύγχρονων καπιταλιστικών κρατών όπως οι ΗΠΑ και υπερεθνικών θεσμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση αφομοίωσαν και ενστερνίστηκαν πλήρως, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, το οποίο περιελάμβανε την αποσάθρωση του μοντέλου κοινωνικής κατοικίας, τη γενικότερη συρρίκνωση του μεταπολεμικού Κράτους Πρόνοιας και την αυτορρύθμιση της αγοράς στον στεγαστικό τομέα. Η οικονομική κρίση του 2008 ήρθε να προστεθεί συμπληρωματικά σε αυτή τη κατεύθυνση νεοφιλελευθεροποίησης της οικονομίας και της κρατικής πολιτικής, συμβάλλοντας στην περαιτέρω εμπορευματοποίηση της κατοικίας, την απορρύθμισή της μέσα από την απουσία κρατικών παρεμβάσεων, τη μείωση κρατικών δαπανών και πολιτικών στέγασης. Ο αντίκτυπος στον τομέα της κατοικίας συνεχίζει μέχρι και σήμερα να είναι δραματικός καθώς το φαινόμενο της αστεγίας διογκώνεται, οι περιπτώσεις εξώσεων και πλειστηριασμών γίνονται όλο και πιο συχνές, οι τιμές των ενοικίων και των κατοικιών αυξάνονται

απότομα και ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού στερείται αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης, την ίδια στιγμή που ενισχύεται η τάση συγκεντροποίησης της ακίνητης περιουσίας στην κατοχή λίγων μεγάλων ιδιοκτητών και εντείνεται ο κοινωνικός διαχωρισμός με βάση τον τόπο κατοικίας.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτές οι υπερεθνικές πολιτικές κατευθύνσεις και η πειθάρχηση σε εθνικό επίπεδο, μέσα από τις εφαρμοζόμενες πολιτικές λιτότητας, διαμόρφωσαν ένα περιβάλλον εντεινόμενης στεγαστικής επισφάλειας. Το μέχρι πρότινος “λυμένο” ζήτημα της κατοικίας στην Ελλάδα, τουλάχιστον όσον αφορά το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού, τίθεται πλέον υπό διακύβευση, καθώς η στεγαστική κρίση επεκτείνεται με γρήγορους ρυθμούς και επηρεάζει όλο και πιο διευρυμένα κοινωνικά στρώματα. Η κρίση έρχεται με αυτόν τον τρόπο να αποκαθλώσει τις, μέχρι πρότινος, ακλόνητες βεβαιότητες για άνετη πρόσβαση και σίγουρη διασφάλιση κατοικίας και να επαναπροσδιορίσει τον κομβικό ρόλο του κράτους στη προστασία του δικαιώματος σε αξιοπρεπή κατοικία για όλους. Αυτή η αμφισβήτηση των εδραιωμένων κοινωνικών αντιλήψεων για τις μέχρι τότε μεθόδους πρόσβασης στην κατοικία αποκρυσταλλώθηκε στο δημόσιο διάλογο και στον αστικό χώρο μέσα από την ανάδυση κινημάτων που σχετίζονται με την κατοικία και μέσα από τις δυναμικές κινητοποιήσεις που τα πλασίσωσαν.

Η παρούσα ερευνητική εργασία κινείται ουσιαστικά σε δύο σκέλη. Αρχικά, μέσα από μια βιβλιογραφική διερεύνηση, τοποθετείται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο το ζήτημα της κατοικίας. Αυτή η προσέγγιση περιλαμβάνει το ρόλο του στεγαστικού τομέα σε μια παγκόσμια κλίμακα αναφοράς καθώς και την ελληνική εκδοχή της στεγαστικής κρίσης (κεφάλαιο 2 και 3). Το δεύτερο μέρος της έρευνας επικεντρώνεται στις κοινωνικές κινητοποιήσεις για ζητήματα στέγης στην Ελλάδα, με ειδική αναφορά στο κίνημα κατά των πλειστηριασμών και αφού πρωτίστως γίνει μία ιστορική αναδρομή στις θεωρήσεις γύρω από την έννοια των κοινωνικών κινημάτων πόλης (κεφάλαιο 4 και 5).

Ο καταλυτικός ρόλος του τομέα της κατοικίας τόσο στα αίτια όσο και στις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων και των αναδιαρθρώσεων του καπιταλιστικού συστήματος, διαμορφώνεται μέσα σε ένα διευρυμένο χωρικό και χρονικό επίπεδο ανάλυσης. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη διαδικασία της εμπορευματοποίησης της κατοικίας, η οποία ανάγεται στην παγκόσμια κλίμακα, ως χαρακτηριστικό του

παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, έχοντας παράλληλα σημαντικό μερίδιο ευθύνης στην πυροδότηση της κρίσης χρέους του 2008. Αυτή η κρίση με τη σειρά της, χρησιμοποιείται ως το πιο πρόσφατο χρονικό σημείο τομής για την όξυνση του φαινομένου της στεγαστικής επισφάλειας και αποστέρησης, διεθνώς. Με αυτό το τρόπο διαμορφώνεται μια σχέση αιτίου-αιτιατού ανάμεσα στην κρίση του στεγαστικού τομέα και την οικονομική κρίση, μέσα από την οποία αναδύονται και τα ζητήματα της κατοικίας με τις διάφορες πτυχές τους.

Στη συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια ανάλυσης του στεγαστικού ζητήματος στην Ελλάδα και εξετάζονται οι συνθήκες μέσα στις οποίες εξελίσσεται η επίθεση στον τομέα της κατοικίας. Για το σκοπό αυτό, στο κεφάλαιο 3, επιχειρείται μια συνοπτική αναφορά στους μηχανισμούς παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία και τις εμφανείς ιδιομορφίες της ελληνικής περίπτωσης. Η όξυνση της επισφάλειας στην κατοικία έχει και πάλι ως χρονική αφετηρία την οικονομική κρίση και τα μνημονιακά μέτρα λιτότητας και δημοσιονομικής πειθάρχησης που την συνόδευσαν. Το καθεστώς ενοίκησης και οι συνολικές στεγαστικές επιβαρύνσεις των νοικοκυριών κατά το διάστημα αυτό, αποτελούν βασικές παραμέτρους σε μια προσπάθεια ερμηνείας των χωρικών αναδιατάξεων που έγιναν με επίκεντρο την κατοικία και των “μηχανισμών αυτοπροστασίας” που αναπτύχθηκαν κυρίως μέσα στα πλαίσια της ελληνικής οικογένειας.

Αυτή η συγκυρία, σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, έδωσε το έναυσμα για την ανάδυση κοινωνικών κινημάτων που έχουν ως βασικό τους πρόταγμα την υπεράσπιση ενός επικαιροποιημένου δικαιώματος στην πόλη. Για το σκοπό αυτό, στο κεφάλαιο 4 γίνεται αρχικά μια προσπάθεια ανάλυσης του ορισμού των κοινωνικών κινημάτων μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία. Το πλούσιο έργο του M. Castells (1972 • 1973 • 1983 κ.α.) σχετικά με τις κινηματικές δυναμικές που αναπτύσσονται στον αστικό ιστό των πόλεων και ειδικότερα όσον αφορά τον ρόλο, τις πρακτικές και τις επιδράσεις των αστικών κοινωνικών κινημάτων, αποτελεί βασική θεωρητική παρακαταθήκη για την κατανόηση των κινημάτων πόλης. Με αφετηρία το έργο του και σε μια προσπάθεια διεύρυνσης των θεωριών του, ή και κριτικής αντιπαράθεσης με αυτές, διατυπώνονται νέες θεωρητικές προσεγγίσεις, επικαιροποιημένες πλέον με βάση τον πολυσύνθετο χαρακτήρα των κοινωνικών κινητοποιήσεων (ενδεικτικά βλ. Melucci, 1980 • Lowe, 1986 • Pickvance, 2003 • Mayer, 2006 • Leontidou, 2010 κ), καθώς τα αιτήματά τους δε σχετίζονται πλέον άμεσα με την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, αλλά εισάγουν στη σφαίρα των

διεκδικήσεων ευρύτερες θεματικές. Στην επόμενη ενότητα επιχειρείται μια καταγραφή των κινήματων και των πρωτοβουλιών που διεκδικούν το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία στην ελληνική επικράτεια. Τα κινήματα αυτά καταγράφονται με χρονική αφετηρία το ξέσπασμα της κρίσης στην Ελλάδα το 2010, καθώς από εκείνο το σημείο και έπειτα παρατηρείται μια απότομη αύξηση στις κινηματικές διεργασίες που σχετίζονται με τον στεγαστικό τομέα, στα πλαίσια της γενικότερης εναντίωσης στην επιτήρηση διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών και στις επιβαλλόμενες νεοφιλελεύθερες πολιτικές λιτότητας. Παράλληλα τα κινήματα αυτά ταξινομούνται σε κατηγορίες με βάση τη θεματική των διεκδικήσεων τους και τα επιμέρους αιτήματα που απορρέουν από το γενικότερο δικαίωμα στην κατοικία.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο κίνημα κατά των πλειστηριασμών στην Ελλάδα ως μελέτη περίπτωσης. Η μεθοδολογία της έρευνας και ο τρόπος συλλογής των στοιχείων περιγράφεται αναλυτικά στην εισαγωγή του κεφαλαίου αυτού. Αρχικά, σε μια προσπάθεια διερεύνησης των αιτιών για την ανάδυσή του, αναλύονται τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται μέσα από την επίσπευση των διαδικασιών πλειστηριασμού και έπειτα περιγράφονται οι μηχανισμοί που επιστρατεύονται σε αυτή την κατεύθυνση από τις τράπεζες και τους αρμόδιους θεσμικούς φορείς. Η αντιπαράθεση σε επίπεδο δημόσιου λόγου αποτελεί ένα ακόμη κομμάτι διερεύνησης της κοινωνικής απήχησης που έχει η δράση του κινήματος. Για το σκοπό αυτό παρατίθενται τα επιχειρήματα που προκύπτουν από την πλευρά της “κυρίαρχης αφήγησης” και στον αντίποδα συγκεντρώνεται συνοπτικά ο λόγος που παράγεται μέσα από την κριτική, τα κείμενα και τα αιτήματα των κινηματικών δρώντων. Τέλος, περιγράφεται το σύνολο των μορφών που αποκτά η δράση του κινήματος κατά των πλειστηριασμών. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα εστιάζει στον τρόπο που συγκροτούνται και οργανώνονται σε τοπικό, εθνικό ή/και υπερεθνικό επίπεδο, στις κινηματικές χωρικές πρακτικές που αναπτύσσουν και στις επιδράσεις που έχει η συνολική παρουσία τους.

Διεθνής συγκυρία

Ο όρος “στεγαστική κρίση” χρησιμοποιείται επανειλημμένα στη διεθνή βιβλιογραφία εδώ και πάρα πολλές δεκαετίες. Η φράση αυτή ασφαλώς και διαδόθηκε εκθετικά ύστερα και από την οικονομική κατάρρευση του 2008. Ωστόσο είναι απαραίτητο να γίνει προσεκτική χρήση του όρου κρίση, ώστε να απαγκιστρωθεί από ένα πλαίσιο δοσμένο με βάση την κυρίαρχη οπτική κατά την οποία η έννοια της στεγαστικής κρίσης είναι απλώς μια προσωρινή απομάκρυνση από την κατά τα άλλα απολύτως εύρυθμη λειτουργία του στεγαστικού τομέα. Η ανεπαρκής, ακατάλληλη και οικονομικά δυσπρόσιτη κατοικία δεν αποτελεί την εξαίρεση από το “κανονικό”, αλλά αντιθέτως αποτελούσε τον κανόνα για ένα μεγάλο τμήμα των πιο πληττόμενων οικονομικά κοινωνικών στρωμάτων. Η κατοικία βρισκόταν πάντοτε σε καθεστώς “κρίσης” για τις διαρκώς καταπιεζόμενες κοινωνικές ομάδες στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Για αυτό και η μαζική επανεμφάνιση του όρου στεγαστική κρίση μετά την οικονομική καθίζηση του 2008, υποδηλώνει την ανησυχία και την ταχύτατα εντεινόμενη επισφάλεια που διακατέχει ένα μεγάλο τμήμα της μεσαίας οικονομικά τάξης κυρίως στις χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, όπου εμφανίζονται και τα μεγαλύτερα ποσοστά ιδιοκατοίκησης. Πλέον, η κατοικία δεν παράγεται και διανέμεται για να καλύψει στεγαστικές ανάγκες αλλά αντιμετωπίζεται ως εμπόρευμα και ως διαρκώς κερδοφόρο πεδίο για τα μεγάλα επενδυτικά κεφάλαια. Πρόκειται για ένα βασικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής χωρικής ανάπτυξης που φανερώνει πως η στεγαστική κρίση δεν είναι αποτέλεσμα της κατάρρευσης ενός συστήματος αλλά ενός συστήματος που συνεχίζει να δουλεύει κανονικά (Madden και Marcuse, 2016: 10).

Από το κράτος πρόνοιας στον προνοιακό πλουραλισμό

Στα πλαίσια των γενικότερων διαδικασιών ανασυγκρότησης που λαμβάνουν χώρα στις χώρες της Δύσης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αναπτύσσεται το Κράτος Πρόνοιας επηρεάζοντας καθοριστικά τις μορφές και τους ρυθμούς της καθημερινής ζωής και της ανάπτυξης των πόλεων. Μια δέσμη από πολιτικές προαγωγής της κοινωνικής ευημερίας (welfare), με γνώμονα τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, εφαρμόζονται από πολλά κράτη του Δυτικού κόσμου ακολουθώντας τις δημοφιλείς κευνσιανές πρακτικές. Ωστόσο, από τις αρχές τις δεκαετίας του '80, οι

ισχυρές τάσεις νεοφιλελευθεροποίησης του καπιταλιστικού συστήματος, οδηγούν σε μια γενικότερη υποταγή του Κράτους Πρόνοιας στην αγορά. Εκείνο το διάστημα διαπιστώνεται μια μετάβαση προς πολιτικές οι οποίες θέτουν ως προϋπόθεση της κοινωνικής υποστήριξης την εργασιακή ανταπόδοση (workfare), ενώ παράλληλα ο βοηθητικός ρόλος του κράτους στοχεύει περιορίζεται σε μια προσπάθεια διαχείρισης της ακραίας φτώχειας (Κουραχάνης, 2019). Η κεντρική πολιτική επιλογή για αναδιανεμητικού χαρακτήρα παρεμβάσεις αντικαθίσταται από μια λογική ανταποδοτικότητας. Με σκοπό την κοινωνική νομιμοποίηση τέτοιων πρακτικών, εισάγεται η έννοια του Κοινωνικού Πλουραλισμού, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική ευημερία δεν αποτελεί αποκλειστική ευθύνη του κράτους αλλά μπορεί να παρέχεται και από άλλους πυλώνες όπως το άτυπο πλέγμα της οικογενειακής αλληλεγγύης, οι διάφοροι φορείς της κοινωνίας των πολιτών, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και φυσικά ο ιδιωτικός τομέας. Ουσιαστικά, η αποσπασματική παρουσία του κράτους στο κοινωνικό πεδίο υποκρύπτεται πίσω από τη δράση θεσμοποιημένων οργανισμών και εθελοντικών φορέων και εμπεδώνεται μέσα από την επικράτηση ιδιωτικών επενδυτικών συμφερόντων. Σε αυτή την κατεύθυνση, οι τομείς εκείνοι που νωρίτερα ανήκαν κατά κύριο ή και αποκλειστικό λόγο στην αρμοδιότητα του κράτους (μεταφορά, υγεία, κοινωνική κατοικία, εκπαίδευση κ.ά.) καθώς δε θεωρούνταν επικερδείς από το κεφάλαιο, αντιμετωπίζονται πλέον, μέσω των διαδικασιών ιδιωτικοποίησης, ως ένα νέο πεδίο κεφαλαιακής επένδυσης. Αυτές οι πρωταρχικές διαδικασίες συσσώρευσης που ο Harvey (2016:323-328) αποκαλεί “διαδικασίες συσσώρευσης μέσω υφαρπαγής”, αναδεικνύουν την μετάβαση από το μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος προς μια κρατική οπισθοχώρηση στον τομέα των κοινωνικών παροχών και την εντεινόμενη εμπορευματοποίησή τους.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο τομέας της κατοικίας δέχεται την τελευταία δεκαετία μια βίαιη επίθεση. Η βασική σύγκρουση έγκειται ανάμεσα στην αντίληψη της κατοικίας ως ζωτικού κοινωνικού χώρου και σε μια συστημική προσέγγιση που αντιμετωπίζει την κατοικία ως εργαλείο εγγυημένης και συνεχούς κερδοφορίας. Πρόκειται για μια αντιπαράθεση ανάμεσα στην κατοικία ως οίκο και στην κατοικία ως εμπόρευμα για τα μεγάλα επενδυτικά κεφάλαια ανάπτυξης ακινήτων (real estate). Οι εντατικοί ρυθμοί με τους οποίους ο στεγαστικός τομέας αφομοιώνεται από το real estate, μπορεί να χαρακτηριστεί και ως η εποχή της υπερεμπορευματοποίησης, μια περίοδος κατά την οποία η κατοικία τείνει

να αντιμετωπιστεί ως εργαλείο με αποκλειστικό στόχο την κεφαλαιακή συσσώρευση. Σε μια τέτοια συνθήκη, όλες οι πτυχές της κατοικίας (κτίρια, γη, παραγωγή, δικαιώματα ιδιοκτησίας) μετατρέπονται σε εμπορεύματα. Μέσα σε αυτή την διαδικασία, η δυνατότητα ενός κτιρίου να λειτουργήσει ως κατοικία, αποτελεί πλέον δευτερεύον ζήτημα.

Η εμπορευματοποίηση της κατοικίας συντελείται μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτικό-οικονομικό πλαίσιο που εντείνει αυτό το φαινόμενο. Μέσα σε συνθήκες διαρκώς αυξανόμενης ταξικής ανισότητας, οι οικονομικές ελίτ που ευνοούνται από την εμπορευματοποίηση της κατοικίας αυξάνουν την κυριαρχία τους πάνω σε ένα δημόσιο αγαθό όπως η κατοικία και έπειτα επανεπενδύουν σε αυτό για να ενισχύσουν την κερδοφορία τους. Ο κόσμος της εργασίας και οι ευρύτερα πληττόμενες κοινωνικές ομάδες, μέσα σε μια γενικότερη συρρίκνωση των εισοδημάτων τους τις τελευταίες δεκαετίες, συνειδητοποιούν πως η πρόσβασή τους στην κατοικία-εμπόρευμα μπορεί πλέον να επιτευχθεί και να διατηρηθεί μόνο μέσα από διαδικασίες δανεισμού και χρέους. Οι τελευταίες δεκαετίες συνιστούν μια περίοδο όπου οι διαδικασίες παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία και οι γενικότερες διαδικασίες αστικοποίησης αποτελούν κομβικό κομμάτι του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Όπως παρατηρεί ο Lefebvre (2003[1970]), το real estate λειτουργεί ως ένα δευτερογενές κύκλωμα που κινείται παράλληλα με τη βιομηχανική παραγωγή. Πρόκειται για έναν δευτερογενή τομέα που χρησιμεύει σαν “μαξιλάρι ασφαλείας” όπου διοχετεύεται η ροή του κεφαλαίου σε περιπτώσεις μεγάλης ύφεσης, χωρίς αυτό βέβαια να συνεπάγεται πως δεν θα παρουσιαστούν σύντομα απώλειες στην έντονη κερδοφορία του κεφαλαίου. Έτσι, καθώς η βιομηχανική παραγωγή επιβραδύνεται το κεφάλαιο μετατοπίζεται στον δευτερογενή τομέα του real estate. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις μάλιστα, ήδη από τη δεκαετία του '70, το real estate μετατρέπεται σε πιο επικερδή και σημαντική διαδικασία από την ίδια την βιομηχανική παραγωγή (Lefebvre, 2003 [1970]:159-160). Ενδεικτική προς αυτή την κατεύθυνση είναι και η έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας: “Housing: Enabling Markets to Work” που δημοσιεύτηκε το 1993 και επισφράγισε την κυρίαρχη προσέγγιση της κατοικίας ως οικονομικού και επενδυτικού προϊόντος (Κουραχάνης, 2019).

Με βάση αυτά τα δεδομένα, αξίζει να επισημανθούν ορισμένοι πιο συγκεκριμένοι και αλληλοσυνδεδεμένοι παράγοντες που διαμορφώνουν την υπερ-εμπορευματοποίηση της κατοικίας σήμερα. Οι διαδικασίες **της χρηματοπιστωτικοποίησης** (*financialization*), **της παγκοσμιοποίησης** (*globalization*) και **της απορρύθμισης** (*deregulation*), της κατοικίας

συνυφαίνονται ταυτόχρονα μεταξύ τους, αναδεικνύοντας όσο ποτέ άλλοτε τον εμπορευματοποιημένο χαρακτήρα της κατοικίας. Αυτοί οι παράγοντες εμφανίζονται και συνδιαλέγονται με διαφορετικές δυναμικές σε κάθε χώρα και μητρόπολη, επανακαθορίζουν και μετασχηματίζουν το στεγαστικό σύστημα των πόλεων και τους μηχανισμούς παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία και παράλληλα συμβάλλουν καθοριστικά σε μια ευρύτατη και κλιμακούμενη στεγαστική επισφάλεια και αποστέρηση, πλήττοντας πρώτιστα τις μη προνομιούχες πληθυσμιακές ομάδες των πόλεων.

Πρακτικές υπερ-εμπορευματοποίησης της κατοικίας

Η αγορά ακινήτων συμβάλει καθοριστικά αφενός στην διατήρηση της ομαλής λειτουργίας του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και αφετέρου στις εκάστοτε φάσεις αποσταθεροποίησής του. Αρκετές από τις πολυάριθμες χρηματοπιστωτικές κρίσεις που έχουν ξεσπάσει από το 1973 οφείλονταν στην ιδιοκτησία ακινήτων και στην αστικοποίηση (Harvey, 2016: 310, 346-348). Η πρόσφατη κατάρρευση τμήματος του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η επακόλουθη παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της υπερέκθεσης χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε ενυπόθηκα δάνεια υψηλού κινδύνου και συνιστά ενδεχομένως το πιο πρόσφατο γεγονός που καταδεικνύει τον θεμελιώδη ρόλο του στεγαστικού τομέα μέσα στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.

Οι επενδύσεις στο δομημένο περιβάλλον παίζουν θεμελιώδη ρόλο σε μια προσπάθεια για την εκ νέου σταθεροποίηση του καπιταλισμού. Η επιβίωση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ικανότητα αντιμετώπισης των πολλαπλών κρίσεων και αναδιαρθρώσεων που υφίσταται διαχρονικά. Η διαβρωτική τάση του καπιταλισμού να παράγει κρίσεις υπερσυσσώρευσης συνεπάγεται μια συνθήκη κατά την οποία έχουν ταυτόχρονα δημιουργηθεί πλεονάσματα εργατικού δυναμικού (αυξανόμενη ανεργία) και πλεονάσματα κεφαλαίου που προσλαμβάνουν διάφορες μορφές (υπερπληθώρα εμπορευμάτων στην αγορά, ανενεργή παραγωγική ικανότητα, πλεόνασμα χρηματικού κεφαλαίου μέσα σε ένα δυσμενές πεδίο ως προς τη δυνατότητα κερδοφόρας επανεπένδυσης). Αυτή η κατάσταση αποσταθεροποίησης οδηγεί στην αναζήτηση μεθόδων που θα απορροφήσουν αυτά τα πλεονάσματα. Η χρονική μετατόπιση μέσα

από επενδύσεις σε μακροπρόθεσμα έργα όπως το δομημένο περιβάλλον αποτελεί βασική πρακτική απορρόφησης των πλεονάζοντων κεφαλαίων και της πλεονάζουσας εργασίας που συνεπάγεται μια καπιταλιστική κρίση υπερσυσσώρευσης (Harvey, 2016). Προκειμένου να επιτευχθεί η ανακατανομή αυτών των πλεονασμάτων, συνιστά βασική προϋπόθεση η διαμεσολάβηση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και των κρατικών θεσμών, καθώς είναι σε θέση να δημιουργήσουν ένα ικανοποιητικό μέγεθος πλασματικού κεφαλαίου. Μέσα σε αυτή τη συνθήκη εμφανίζεται η έννοια της **χρηματιστικοποίησης** της κατοικίας και ορίζεται ως η διαδικασία εκείνη κατά την οποία αφενός ενθαρρύνεται η διάθεση της κατοικίας του νοικοκυριού ως μορφής χρηματοοικονομικού στοιχείου και αφετέρου δίνεται ώθηση σε αυτά τα νοικοκυριά να ενταχθούν στις χρηματοπιστωτικές αγορές ως δανειολήπτες ενυπόθηκων δανείων (Κουραχάνης, 2019: 24).

Η ροή πλασματικού κεφαλαίου κρίνεται αναγκαία προκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία τόσο της παραγωγής όσο και της πραγμάτωσης της αξίας στη στεγαστική αγορά. Αρχικά, προκειμένου να παραχθεί η αξία, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα προσφέρουν δάνεια σε υπερεργολάβους, ιδιοκτήτες γης και κατασκευαστικές εταιρείες με σκοπό να χτίσουν συγκροτήματα διαμερισμάτων και κατοικίες. Η βιωσιμότητα ωστόσο του κατασκευαστικού κλάδου, προϋποθέτει ότι η αξία, εκτός του να παραχθεί, χρειάζεται και να πραγματοποιηθεί στην αγορά. Για αυτό το λόγο, οι χρηματοπιστωτικές εταιρείες δανειοδοτούν και τους ενδιαφερόμενους αγοραστές αυτών των ακινήτων. Πρόκειται για μια συνθήκη όπου το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο έχει την δυνατότητα να ρυθμίζει και να χειραγωγεί σε μεγάλο βαθμό και την προσφορά και την ζήτηση νέων κατοικιών. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις παρατηρήθηκε πως η ίδια ακριβώς χρηματοπιστωτική εταιρεία ήταν αυτή που παρείχε δανειοδότηση τόσο για την ανέγερση των κατοικιών όσο και για την αγορά τους (Harvey, 2012:103). Αυτή η πρακτική οδηγεί σε μια τεχνητή διατήρηση των τιμών σε υψηλό επίπεδο, δημιουργώντας μια ψευδαίσθηση ευφορίας στην αγορά καθώς φαίνεται πως όλοι μπορούν να βγουν κερδισμένοι (φούσκα). Όταν όμως αυτή η τάση αύξησης της ροής του πλασματικού κεφαλαίου διακοπεί αναπόφευκτα, τότε αναδύονται οι συνέπειες σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο εξαιτίας της υπέρμετρης επένδυσης κεφαλαίων, με κυρίαρχες επιπτώσεις την αύξηση της ανεργίας και την απώλεια εισοδήματος, την ενδεχόμενη κατάρρευση μεγάλου τμήματος του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την απώλεια στέγης και την όξυνση

των κοινωνικών προβλημάτων (Παγώνης, 2013).

Αρχικά, δίνονται δάνεια πρώτιστα σε εκείνους που θεωρητικά έχουν την απαιτούμενη φερεγγυότητα ώστε να το αποπληρώσουν μέσα από το εισόδημά τους. Έπειτα οι τιμές στην αγορά ακινήτων ανεβαίνουν, παροτρύνοντας και άλλους υποψήφιους αγοραστές να επενδύσουν σε ακίνητα μέσω τραπεζικού δανεισμού. Επιπρόσθετα, εφόσον ο δανεισμός φαίνεται να πηγαίνει καλά, οι τράπεζες έχουν την τάση να χαμηλώνουν τον πήχη και συνεχίζουν να τον χαμηλώνουν υπό την πίεση του εντεινόμενου ανταγωνισμού με άλλες τράπεζες (Λαπαβίτσας, 2018). Έτσι, όταν πλέον στερέψει η δεξαμενή των πραγματικά φερέγγυων αγοραστών, η προσοχή στρέφεται σε ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, εντάσσοντας στις διαδικασίες δανειοδότησης ακόμα και ανθρώπους με ελάχιστο ή και μηδαμινό εισόδημα και αποταμιεύσεις. Το γεγονός αυτό συνέτεινε σημαντικά στην εμφάνιση της κρίσης των ενυπόθηκων δανείων αυξημένου κινδύνου. Η διαδικασία αθρόας προσφοράς τέτοιου τύπου δανείων συνεχίστηκε μέχρι τελικά να εκραγεί η φούσκα της αγοράς ακινήτων, οδηγώντας την σε βαθιά και παρατεταμένη κρίση. Σε αυτή την κατεύθυνση συνεισφέρει και μια επιπλέον πτυχή του ενυπόθηκου δανεισμού. Πάρα πολλά νοικοκυριά παρατηρώντας τις τιμές των υφιστάμενων ακινήτων στα οποία διέμεναν να αυξάνονται αισθητά, αποφάσιζαν με την παρότρυνση φυσικά των τραπεζών, να υποθηκεύσουν την ακίνητη περιουσία τους προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση σε επιπλέον μετρητά μέσω τραπεζικών δανείων που κάλυπταν από βασικές ανάγκες όπως η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη μέχρι καταναλωτικές επιθυμίες όπως η αγορά αυτοκινήτου, η κάλυψη ενός πακέτου διακοπών ή ακόμη και η απόκτηση μιας δεύτερης εξοχικής κατοικίας. Αυτά τα ενυπόθηκα δάνεια δίνονταν με μαζικούς όρους χωρίς να υπάρχει ένας ουσιαστικός έλεγχος φερεγγυότητας, όταν για μεγάλα τμήματα των δανειοληπτών οι μισθοί παρέμεναν συνήθως στάσιμοι. Φυσικά, αυτή η αντίδραση λειτουργούσε ακριβώς στην κατεύθυνση που ήθελαν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα καθώς διαμόρφωνε μια εκ νέου τόνωση της συνολικής ζήτησης και ιδιαίτερα εκείνης που αφορούσε στην αγορά ακινήτων.

Το real estate του στεγαστικού τομέα κυριαρχείται σταδιακά από ένα οικονομικό δίκτυο παγκόσμιας κλίμακας. Οι μέθοδοι με τις οποίες το στεγαστικό ζήτημα υφίσταται μέσα στον **παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό** είναι ενδεικτικές της αποσύνδεσης της κατοικίας από τις ανάγκες κατοίκησης. Η αγορά ακινήτων γίνεται ολοένα και πιο δεκτική

σε παγκόσμια οικονομικά συμφέροντα και η κατοικία εντάσσεται σε ένα παγκόσμιο επενδυτικό σύστημα. Στις μεγάλες μητροπόλεις του πλανήτη, τα νεόδμητα κτίρια κατοικιών κατασκευάζονται και διαφημίζονται αποκλειστικά για ξένους επενδυτές, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι κυβερνήσεις πουλάνε το κρατικό στεγαστικό απόθεμα σε διεθνείς επενδυτικές εταιρείες όπως η MIPIM (*Le Marche International des Professionnels de l'immobilier*) (Madden και Marcuse, 2016:35).

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν καινοτόμα οικονομικά εργαλεία που άρχισαν να εφαρμόζονται τη δεκαετία του 1980, ιδίως η τιτλοποίηση¹ και το πακετάρισμα ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων με στόχο να πουληθούν σε επενδυτές παγκοσμίως. Τα άμεσα αποτελέσματα από την τιτλοποίηση ιδιαίτερα των ενυπόθηκων δανείων υψηλού ρίσκου ήταν η περαιτέρω χρηματοπιστωτικοποίηση του τομέα της κατοικίας με τη λειτουργία νέων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που διευκόλυναν τη λειτουργία μιας δευτερογενούς αγοράς ενυπόθηκων δανείων και εν γένει η αύξηση της κερδοφορίας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Με βάση αυτή τη καινοτομία, οι τράπεζες μπορούσαν να ξεφορτωθούν τα μη εξυπηρετούμενα “ριψοκίνδυνα” δάνεια που προηγουμένως είχαν αφειδώς χορηγήσει, μετακυλίοντας το οποιοδήποτε ρίσκο σε περιφερειακά τραπεζικά συστήματα, σε άλλα πιστωτικά ιδρύματα και σε διεθνή επενδυτικά χαρτοφυλάκια, παράλληλα βέβαια με τη συμμετοχή ακόμη και ασφαλιστικών ταμείων, δήμων και εθνικών κρατών στην αγορά τέτοιων εγγυητικών τίτλων. Ουσιαστικά, οι τράπεζες χειρίστηκαν τα δάνεια σαν περιουσιακά στοιχεία που εγγυούνταν στο νέο τους κάτοχο το δικαίωμα είσπραξης των έντοκων δόσεων που απορρέουν από αυτά. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες, τα οφέλη που προέκυπταν για τις τράπεζες ήταν μεγάλα, καθώς αφενός αποκτούσαν άμεσα ρευστό από τους επενδυτές στους οποίους μεταπωλούσαν τα επισφαλή δάνεια και αφετέρου “κρατούσαν ζεστή” την ζήτηση στην αγορά ακινήτων. Εμφανίστηκε λοιπόν ένα καινούργιο σύνολο από χρηματοπιστωτικούς θεσμούς και

---

¹ Με τη διαδικασία της τιτλοποίησης δηλαδή της “μετοχοποίησης - δημιουργίας εγγυητικών τίτλων” (securitization), παρέχεται η δυνατότητα σε μια τράπεζα να μετατρέψει τη μελλοντική και προβλέψιμη ροή πληρωμών από δάνεια, σε άμεση ρευστότητα, μέσω έκδοσης εγγυητικών παράγωγων τίτλων που διατίθενται στο επενδυτικό κοινό ως ομόλογα. Με τον τρόπο αυτόν οι τράπεζες απομάκρυναν από το ενεργητικό τους τα επισφαλή δάνεια, «μεταπωλώντας» τα στην αγορά, αφού προηγουμένως τα είχαν μετασηματίσει (τιτλοποιήσει) σε πιστωτικά παράγωγα (CDS) (βλ. Τριχιάς, 2017:47-51 • Λαπαβίτσας, 2008).

επενδυτικούς οργανισμούς που ειδικεύονταν αποκλειστικά σε αυτή την κάπως πολύπλοκη διαδικασία. Η διαδοχική δημιουργία πιο σύνθετων χρηματοπιστωτικών τίτλων (assets), οι οποίοι συνήθως προέκυπταν από συνενώσεις άλλων τίτλων, και οι τιμές των οποίων εξαρτιόνταν από μια πολύπλοκη αλυσίδα που εν τέλει αναγόταν στη ροή αποπληρωμής των ενυπόθηκων δανείων χαμηλής αξιοπιστίας (subprimes), οδήγησε στην επιδείνωση της κρίσης των “κόκκινων” ενυπόθηκων δανείων. Μέσα σε αυτή τη διαμορφωμένη συνθήκη της φτηνής πίστης, όλοι σχεδόν οι μεγάλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί σ’ ολόκληρο τον κόσμο σύντομα βρέθηκαν να κατέχουν «εγγυητικούς τίτλους» που περιείχαν κομματάκια τέτοιων δανείων (Λαπαβίτσας, 2008).

Ωστόσο, αποδείχθηκε πως αυτή η ευρεία διασπορά του πιστωτικού κινδύνου των δανείων, δε συνεπαγόταν και την εξουδετέρωσή του. Σε αυτό συνέβαλλε και το γεγονός πως τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που χορηγούσαν στεγαστικά δάνεια υψηλού ρίσκου, αδιαφορούσαν για τον κίνδυνο, μιας και τα μεταπωλούσαν σε επενδυτές πρόθυμους να αναλάβουν τέτοια ρίσκα ως μέρος της στρατηγικής ανάπτυξης που εφάρμοζαν. Αυτό που αρχικά αποτελούσε μια μικρή ασθένεια στους κόλπους της οικονομίας των ΗΠΑ μεγεθύνθηκε σε τεράστιο βαθμό εξ αιτίας του τρόπου λειτουργίας της καπιταλιστικής πίστης. Μια κρίση που ξεκίνησε με επίκεντρο τις ΗΠΑ είχε και επισήμως μεταφερθεί σε πρώτο χρόνο στην Ευρώπη και ύστερα σε διάφορες άλλες περιοχές του κόσμου. Έγινε αντιληπτό με τον πλέον φανερό τρόπο πως μέσα σε ένα πλαίσιο παγκοσμιοποίησης της νεοφιλελεύθερης οικονομίας, οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές του κόσμου μεγιστοποιούνται, και οι διακυμάνσεις στην αγορά του real estate σε διάφορες πολιτείες των ΗΠΑ, επηρεάζουν τελικά ολόκληρη τη χρηματοπιστωτική σφαίρα και σχετίζονται με τα «προγράμματα διάσωσης» ολόκληρων χωρών, με την παρατεταμένη ύφεση και με φαινόμενα κρίσης της πόλης.

Ένα χαρακτηριστικό στιγμιότυπο τέτοιων διαδικασιών προέκυψε το 2005, λίγα χρόνια πριν το οικονομικό κραχ, όταν η Goldman Sachs δημιούργησε ένα χαρτοφυλάκιο με την ονομασία Abacus, το οποίο κατά κύριο λόγο συγκέντρωνε επισφαλή στεγαστικά δάνεια. Όταν στα τέλη του 2006 η Goldman Sachs διαπιστώνει την ένταση στο αδιέξοδο πληρωμών των subprimes, προσπαθεί να τα ξεφορτωθεί μαζικά όσο υπήρχαν ακόμα επενδυτικοί οργανισμοί διατεθειμένοι να αγοράσουν τα φθηνά και υψηλού ρίσκου πακέτα των subprimes. Στην περίπτωση των ΗΠΑ,

τέτοιες “πρόθυμες” εταιρείες ήταν η Bear Stearns, η Citigroup, η AIG και οι γνωστές μετά το ξέσπασμα της κρίσης, Lehman Brothers και Merrill Lynch. Όταν τελικά καταρρέει ο Abacus, η Goldman Sachs έχει ήδη καταφέρει να πουλήσει το σύνολο των επισφαλών δανείων σε επενδυτές που δραστηριοποιούνται σε χώρες όπως η Κίνα, η Γερμανία και η Ολλανδία, ενώ στα “θύματά” της περιλαμβάνονται επίσης οι βρετανικές Lloyds Banking Group και Royal Bank of Scotland, η γερμανική IKB, η ελληνική Κυβέρνηση και διάφοροι κινεζικοί ενεργειακοί όμιλοι (Τριχιάς, 2017:56).

Ένας άλλος παράγοντας που συνέβαλε καθοριστικά στην διεύρυνση της στεγαστικής επισφάλειας και του στεγαστικού αποκλεισμού για όλο και πιο διευρυμένα τμήματα του πληθυσμού ήταν η κρατική εμπλοκή μέσα από διαδικασίες **απορρύθμισης**. Η απουσία ενός σοβαρού ελέγχου στο πλαίσιο λειτουργίας του τραπεζικού τομέα, η ιδιωτικοποίηση στον δημόσιο στεγαστικό τομέα και η ελαχιστοποίηση δαπανών για την κατοικία τόσο σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης διαμόρφωσε δυσμενές πλαίσιο στην προσπάθεια διαφύλαξης του δικαιώματος στην αξιοπρεπή κατοικία.

Η απουσία ουσιαστικών κρατικών παρεμβάσεων και ρυθμίσεων στη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα δημιούργησε προνομιακό πεδίο για την διόγκωση του πλασματικού κεφαλαίου μέσα από στοχευμένες τραπεζικές πολιτικές και την εντεινόμενη εμπορευματοποίηση της κατοικίας. Βασικό παράγοντα σε αυτή την κατεύθυνση συνιστά η απορρύθμιση στον τομέα της κατοικίας διαμέσου της αγοράς ενυπόθηκων δανείων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και στις περισσότερες χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης διαπιστώνεται τις τελευταίες δεκαετίες μια σταθερή τάση προς την αποδυνάμωση και την καθολική απομάκρυνση από θεσμικές ρυθμίσεις και κανονισμούς σχετικά με την προστασία της ιδιοκτησίας κατοικίας. Οι πυλώνες ενός δημοσιονομικού ελέγχου που περιορίζουν την αγορά ενυπόθηκων δανείων, απορρυθμίζονται πλήρως, ενώ οι έλεγχοι για περιπτώσεις τοκογλυφίας σχεδόν εκμηδενίζονται (Madden και Marcuse, 2016: 28).

Στην περίπτωση των ΗΠΑ, το κανονιστικό πλαίσιο σχετικά με τον ενυπόθηκο δανεισμό αποδιαρθρώθηκε σε δραματικό βαθμό, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν ο πρόεδρος Μπιλ Κλίντον συγκρότησε την πρωτοβουλία “Εθνικοί Εταίροι στην Ιδιοκτησία Κατοικίας” (*National Partners in Homeownership*), με κεντρική αφήγηση-πρόσχημα την παροχή στήριξης σε μειονοτικούς πληθυσμούς και πληθυσμούς χαμηλών

εισοδημάτων διευκολύνοντας τις διαδικασίες απόκτησης ιδιόκτητης κατοικίας. Στην πραγματικότητα, η απορρόθμιση της αγοράς ακινήτων αποτελούσε αναγκαία συνθήκη για την υπερ-εμπορευματοποίηση του στεγαστικού τομέα. Ήταν η ανάγκη απορρόφησης του πλεονάζοντος και υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου που οδήγησε στο να ασκηθούν έντονες πολιτικές πιέσεις σε σημαντικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα όπως οι Fannie Mae και Freddie Mac (πρόκειται στην ουσία για κρατικά χρηματοδοτούμενες επιχειρήσεις διαχείρισης και διάθεσης υποθηκών), με σκοπό να χαμηλώσουν τα πρότυπα δανεισμού, δανείζοντας κατά βούληση και παρακάμπτοντας ελέγχους (Harvey, 2012:101).

Ο ανταγωνισμός που προέκυψε στην αγορά ενυπόθηκων δανείων διαμόρφωσε μια μεγάλη ποικιλία δανείων και άλλων ιδιόμορφων μηχανισμών δανεισμού, τα οποία δίνονταν χωρίς ουσιαστικές εγγυήσεις σε ανθρώπους που μέχρι πρότινος δεν θα προκρίνονταν για τόσο ακριβά και υψηλού κινδύνου ενυπόθηκα δάνεια. Πρόκειται για μεταβαλλόμενα επιτόκια, διακανονισμούς δανείων, δάνεια με σχετικά μικρά επιτόκια, δάνεια χωρίς ιδιαίτερες εγγυήσεις σχετικά με το εισόδημα, την εργασιακή απασχόληση ή τα περιουσιακά στοιχεία και τις αποταμιεύσεις του δανειζόμενου, όπως τα δάνεια NINA (“no income, no assets”) και αργότερα τα δάνεια NINJA (“no income, no job, no assets”). Αυτός ο ακραία έντονος και ποικιλόμορφος δανεισμός επηρέασε άμεσα και δυσανάλογα τις διάφορες κοινωνικές ομάδες, επιδεινώνοντας τη στεγαστική επισφάλεια που ήδη κατείχε για παράδειγμα τα φτωχότερα νοικοκυριά στις ΗΠΑ και ιδίως αυτά των αφροαμερικανών και Λατίνων μεταναστών.² Το γεγονός αυτό καταδεικνύει, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, πως η στεγαστική επισφάλεια δεν έρχεται σαν αποτέλεσμα μιας δυσλειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος η οποία θα εξαλειφτεί, αλλά ως η συνέχιση της «εύρυθμης» λειτουργίας του καπιταλιστικού μοντέλου

---

² Ο στεγαστικός αποκλεισμός και η γενικότερη πίεση στον τομέα της κατοικίας για τις πιο ευάλωτες οικονομικά και κοινωνικά κατηγορίες του πληθυσμού έγινε με διάφορους τρόπους. Αρχικά η τεχνητή αύξηση στις αξίες των ακινήτων και στις τιμές των ενοικίων, απόρροια της έντονης και τεχνητής ζήτησης, απέκλεισε αυτομάτως από την αγορά ακινήτων τα πιο οικονομικά επισφαλής νοικοκυριά και παράλληλα οδήγησε αρκετούς στην έξωση από την ενοικιαζόμενη κατοικία και στην αναζήτηση στέγης σε υποβαθμισμένες περιοχές κυρίως στα προάστια. Επιπλέον, ο φυλετικός διαχωρισμός κυρίως προς αφροαμερικανούς και Λατίνους μετανάστες αναδείχθηκε μέσα από έναν επιλεκτικό αποκλεισμό πολλών τραπεζών από τη χορήγηση δανείου σε εν δυνάμει δανειολήπτες που ανήκαν σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες (βλ. Madden και Marcuse, 2016)

ανάπτυξης στον αστικό χώρο.

Υπήρξαν βέβαια και άλλες πτυχές του στεγαστικού συστήματος της Δύσης που υπέστησαν αποδιάρθρωση. Η αγορά ενοικίων απορρυθμίστηκε και αυτή αισθητά. Υπολογίζεται πως μεταξύ 1981 και 2011 ο αριθμός των διαμερισμάτων που εντάσσονταν σε ένα πρόγραμμα ελεγχόμενου ενοικίου στη Νέα Υόρκη μειώθηκε από 285.000 σε λιγότερα από 39.000. Ταυτόχρονα στο Ηνωμένο Βασίλειο η αγορά ενοικίων άρχισε σταδιακά να απορρυθμίζεται από τη δεκαετία του '50 και να αποκτά εκθετικό βαθμό τις δεκαετίες του '80 και του '90 σε μια προσπάθεια να αυξηθεί ο αριθμός των ενοικιαστών κατοικίας, μέσα από μαζικά “buy-to-let” ενυπόθηκα δάνεια (Madden και Marcuse, 2016: 30). Επιπρόσθετα σε όλα αυτά, επετράπη και ένα μαζικό κύμα ιδιωτικοποιήσεων και κατεδαφίσεων εργατικών κατοικιών, αποκαθλώνοντας την μερική από-εμπορευματοποίηση της κατοικίας που οφειλόταν σε τέτοια συστήματα πρόσβασης στη στέγη, κυρίαρχα κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου.

Αναμφίβολα, η κρίση στο στεγαστικό τομέα εκτός από πυροδότη της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης συνιστά και βασικό αποτέλεσμα αυτής. Η χρηματιστικοποίηση, η παγκοσμιοποίηση και η απορρύθμιση στον τομέα της κατοικίας, σε συνδυασμό με την έλλειψη νέων κοινωνικών στεγαστικών πολιτικών μέσα από τολμηρές δημόσιες παρεμβάσεις, έκαναν εμφανή τα σημάδια της “στεγαστικής κρίσης” σε όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού. Τα πρώτα χρόνια μετά την οικονομική κατάρρευση της Wall Street το 2008, εισάγεται η έννοια της “λιτότητας της αστικότητας” (austerity urbanism), ως μια νέα ερευνητική ενότητα στην επιστημονική βιβλιογραφία των θεωρήσεων του αστικού χώρου και των μελετητών των διαδικασιών αστικοποίησης (Peck, 2012 · Peck, 2015). Είναι μια περίοδος κατά την οποία η διαρκής ύφεση και οι διαδοχικές οικονομικές κρίσεις σε χώρες του δυτικού κόσμου οδηγούν στην ανασημαιοδότηση της πόλης ως πεδίου αποτύπωσης εντονότατων χωρικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Σύμφωνα με τον Peck χρειάστηκαν μόλις λίγα χρόνια ώστε η οικονομική κρίση να μετασχηματιστεί σε κρίση του κράτους και η κρίση του κράτους να μετασχηματιστεί με τη σειρά της σε κρίση των πόλεων. Στην περίπτωση των ΗΠΑ, η λιτότητα γίνεται η νέα αστική συνθήκη σε διάφορα μέρη της χώρας και φυσικά εμφανίζεται με διαφορετικές εντάσεις από πόλη σε πόλη. Πρόκειται για μια ξεκάθαρη κρίση των πόλεων καθώς: οι πόλεις είναι εκείνες που επλήγησαν από την ύφεση στο στεγαστικό τομέα και από ένα παράλληλο κύμα κατασχέσεων εξαιτίας των ενυπόθηκων δανείων, οι πόλεις εξαρτώνται πλήρως από τις δημόσιες

υπηρεσίες που συρρικνώθηκαν και υποβαθμίστηκαν μέσα σε ένα πλαίσιο αυστηρής δημοσιονομικής πειθαρχίας και περικοπών δημόσιων δαπανών και επιπλέον οι πόλεις αποτελούν το πεδίο κατοίκησης για όλες εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που πλήττονται πρώτιστα από τα προγράμματα λιτότητας (κατώτερες εισοδηματικές κατηγορίες του πληθυσμού, μειονότητες, περιθωριοποιημένες ομάδες κλπ.) (Peck, 2015:3). Οι πολιτικές λιτότητας καταλήγουν να μετατοπίζουν και να μεταφορτώνουν το κόστος στην δομή και στην εικόνα της πόλης. Είναι κάτι που το 1% του πληθυσμού, που συνεχίζει να συσσωρεύει πλούτο και εξουσία σε ανησυχητικό βαθμό μεταβιβάζει στο 99%, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε το κίνημα Occupy Wall Street. Είναι κάτι που μετακυλύεται από την κεντρική διοίκηση στις Πολιτείες, από τις Πολιτείες στις πόλεις και από τις πόλεις στις γειτονιές όπου κατοικούν τα νοικοκυριά με τα χαμηλότερα εισοδήματα (Peck, 2015:6)

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Harvey στο έργο του Εξεγερμένες Πόλεις, αναφερόμενος στις ΗΠΑ, την περίοδο που ξέσπασε η κρίση του 2008, τονίζει ορισμένα πρώτα σημάδια των καταστροφικών επιπτώσεων για τις τοπικές κοινωνίες και τους πιο επισφαλείς, οικονομικά και κοινωνικά, κατοίκους των πόλεων:

“Αρχικά, η κρίση επικεντρώθηκε μέσα και γύρω από τις πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών (παρόλο που ανάλογα σημάδια ήταν εμφανή και στη Βρετανία), με ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις για τους Αφροαμερικανούς με χαμηλό εισόδημα και τις γυναίκες επικεφαλής μονογονεϊκών νοικοκυριών στα κέντρα των πόλεων. Επηρέασε επίσης όσους, λόγω της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στις τιμές των ακινήτων που στα αστικά κέντρα (ειδικά στις νοτιοδυτικές Πολιτείες) είχαν εκτοξευθεί στα ύψη, μετακόμισαν στην ημιπεριφέρεια των μητροπολιτικών περιοχών και εγκαταστάθηκαν σε σπίτια μαζικής κερδοσκοπικής κατασκευής με ευνοϊκούς αρχικά όρους αποπληρωμής* στη συνέχεια όμως οι άνθρωποι αυτοί ήρθαν αντιμέτωποι με όλο και μεγαλύτερα έξοδα μετακίνησης λόγω των τιμών του πετρελαίου και με τις δόσεις αποπληρωμής των δανείων που ολοένα αυξάνονταν με την επικράτηση των επιτοκίων της αγοράς. Η κρίση αυτή, με βίαιες κατά τόπους επιπτώσεις στη ζωή της πόλης και στις υποδομές (ολόκληρες γειτονιές σε πόλεις όπως το Κλίβελαντ, η Βαλτιμόρη και το Ντιτρόιτ έχουν ερημώσει λόγω

του κύματος κατασχέσεων), έθεσε υπό απειλή ολόκληρη την αρχιτεκτονική του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και επιπλέον πυροδότησε μια τεράστια ύφεση.” (Harvey, 2012: 53)

Το γεγονός ότι οι αγορές ακινήτων και οι επενδύσεις στο δομημένο περιβάλλον αποτελούν μεγάλο μέρος της σύγχρονης οικονομίας δεν αποδεικνύεται μόνο από την κομβική συμμετοχή τους ως πυροδότες στις κρίσεις χρέους, αλλά προκύπτει και από τη συμβολή τους στο να επέλθει εκ νέου η σταθερότητα του καπιταλιστικού συστήματος. Σε αυτή τη λογική κινούνται και οι αναφορές του Harvey στις γιγαντιαίες επενδύσεις της Κίνας στο δομημένο περιβάλλον ως βασικού παράγοντα σταθεροποίησης του παγκόσμιου καπιταλισμού μετά την κρίση του 2008 (Harvey, 2016). Ωστόσο, όπως επισημαίνει, η πρόσφατη επιβράδυνση της αστικοποίησης στην Κίνα και οι αρνητικές συνέπειες που είχε στις οικονομίες χωρών που παράγουν πρώτες ύλες όπως ο Καναδάς, η Χιλή και η Βραζιλία, οδηγούν στο ερώτημα εάν τελικά οδεύουμε προς μια νέα παγκόσμια κρίση ή, με μια κάπως διαφορετική ανάγνωση, εάν βρισκόμαστε εντός μιας συνεχής διαδικασίας παραγωγής κρίσεων. Το σίγουρο είναι πως η κατάρρευση στην αγορά ακινήτων και η επακόλουθη στεγαστική κρίση, διαμορφώνει μέχρι στιγμής προνομιακό έδαφος για μια αναδιάταξη με βασικό χαρακτηριστικό την επικράτηση των μεγάλων κεφαλαιακών συμφερόντων. Από την άλλη πλευρά, η κρίση στον τομέα της κατοικίας αντικατοπτρίζει τις ευρύτερες τάσεις επισφάλειας σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Οι χάρτες των κατασχέσεων μαρτυρούν μια δυσανάλογη απώλεια της αξίας των περιουσιακών στοιχείων για ευπαθείς και περιθωριοποιημένους πληθυσμούς, ενώ ταυτόχρονα μεγάλο μέρος του πλούτου που ανήκει στην αστική ελίτ του 1% επενδύεται σε ακίνητα. Την ίδια στιγμή εντείνεται ο στεγαστικός αποκλεισμός-εκτοπισμός αφού το κεφάλαιο μοιάζει να επικεντρώνεται στην οικοδόμηση πόλεων για τον οικονομικά και κοινωνικά ευκατάστατο πληθυσμό της πόλης παρά στη δημιουργία προσιτής στέγασης για τα διαρκώς διευρυμένα κατώτερα τμήματά του. Σε όλα αυτά έρχεται να προστεθεί και η αυξημένη δυσaréσκεια των κατοίκων των σύγχρονων μητροπόλεων για την ποιότητα ζωής σε αυτές. Όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, ενάντια σε αυτές τις τάσεις αναπτύσσονται σε διάφορες πόλεις και γειτονίες του κόσμου κινηματικές και εξεγερτικές διεργασίες, διεκδικώντας μια άλλη καθημερινή ζωή στην πόλη απαλλαγμένη από το αποτύπωμα των σχέσεων εξουσίας πάνω στον ιστό της.

Η συγκυρία στην Ελλάδα

Σε αυτό το κεφάλαιο, η οικονομική ύφεση του 2008 χρησιμοποιείται και πάλι, σε συνάρτηση με τις διεθνείς εξελίξεις, ως κομβικό σημείο για τον επαναπροσδιορισμό του στεγαστικού προβλήματος στην Ελλάδα. Σε παγκόσμια κλίμακα, η φύσκα της αγοράς ακινήτων συνιστά βασικό πυροδότη της αποσταθεροποίησης του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ωστόσο, στην ελληνική περίπτωση, η κατάρρευση στην αγορά ακινήτων και η κρίση των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων αποτέλεσε συνέπεια της οικονομικής κατάρρευσης και την επακόλουθη βαθιά ύφεσης που πλήττει την χώρα την τελευταία δεκαετία. Το ελληνικό στεγαστικό σύστημα και οι ιδιομορφίες που αναπτύχθηκαν διαχρονικά στον ελληνικό αστικό χώρο συνέβαλαν καθοριστικά στο βαθμό και την ένταση με την οποία εκδηλώθηκε η κρίση στον τομέα της κατοικίας, διαμορφώνοντας πολλές φορές τις κατάλληλες συνθήκες για ένα προστατευτικό δίχτυ ασφαλείας απέναντι στην επίθεση που εξακολουθεί να δέχεται κάθε τύπος κατοικίας και κάθε μορφή ενοίκησης.

Οι ιδιαιτερότητες του ελληνικού στεγαστικού συστήματος

Στην ελληνική επικράτεια, οι διαδικασίες παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία παρουσιάζουν σαφείς ιδιαιτερότητες σε σύγκριση με την διεθνή εμπειρία. Η επιτακτική ανάγκη για άμεση στεγαστική αποκατάσταση των προσφυγικών ρευμάτων που αναπτύχθηκαν στον ελληνικό χώρο κυρίως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή το 1922, καθώς και η περιορισμένη ανάπτυξη ενός μοντέλου εργατικής κατοικίας στα πλαίσια των προγραμμάτων του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας, συνιστούν τις βασικές περιπτώσεις ανάπτυξης μιας στοιχειώδους κρατικής πολιτικής σε στεγαστικά ζητήματα. Διαχρονικά όμως στην Ελλάδα, η κοινωνική κατοικία δεν ξεπέρασε σε καμιά περίοδο το 2,5% του συνολικού στεγαστικού δυναμικού (Κατερίνη, 2019α).

Η αισθητή απουσία κρατικής στεγαστικής πολιτικής και οργανωμένης δόμησης και η έλλειψη δημόσιων ή ιδιωτικών κεφαλαίων έδωσε χώρο για την κυριαρχία εναλλακτικών προτύπων εγκατάστασης. Το ελληνικό στεγαστικό σύστημα βασίστηκε πάνω σε δύο παράλληλους μηχανισμούς ενίσχυσης της αυτοστέγασης: την αυθαίρετη δόμηση και την αντιπαροχή (Παγώνης, 2013). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια αναπτύχθηκαν έντονα οι διαδικασίες παραγωγής κατοικίας,

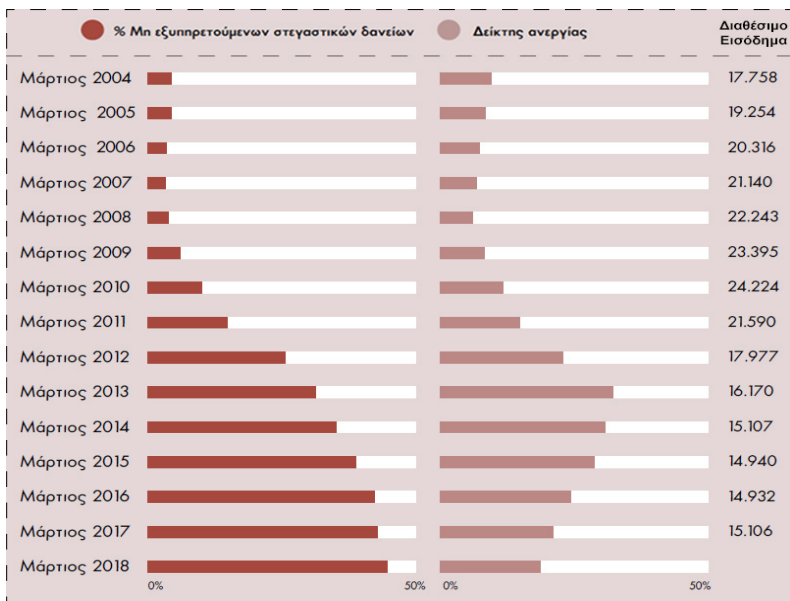
κυρίως μέσω της αυθαίρετης δόμησης, προκειμένου να καλυφθούν οι οξυμένες ανάγκες για στέγη ενός πληθυσμού που είχε εισέλθει στην Αθήνα ως εσωτερικός μετανάστης από την ελληνική ύπαιθρο. Η πρακτική αυτή αποτέλεσε παράλληλα βασική μέθοδο παραγωγής κατοικίας για ευρύτερα λαϊκά στρώματα, υπό την ανοχή και σε αρκετές περιπτώσεις τη νομιμοποίηση από την πλευρά της πολιτείας. Κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 εδραιώνεται στον ελληνικό αστικό χώρο η αντιπαροχή, ως κυρίαρχο σύστημα παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία. Η διαδικασία της αντιπαροχής βασιζόταν στην ανταλλαγή ενός ή περισσότερων γειτονικών οικοπέδων με τα μελλοντικά διαμερίσματα της πολυκατοικίας που θα χτιζόταν εντός του οικοπέδου. Πρόκειται ουσιαστικά για μια συμφωνία μεταξύ οικοπεδούχου και κατασκευαστή, η οποία περιελάμβανε τους όρους συμμετοχής της κάθε πλευράς στην επένδυση και την μεταξύ τους κατανομή, βάση των σχεδίων, των διαθέσιμων διαμερισμάτων και καταστημάτων που θα παραχθούν. Έπειτα, οι διαδοχικές πωλήσεις των εν σχεδίο διαμερισμάτων διαμόρφωναν ένα ικανοποιητικό κεφάλαιο για την πληρωμή των οικοδομικών συνεργείων και την επακόλουθη ανέγερση της πολυκατοικίας. Οι καταγιστικοί ρυθμοί της καθ' ύψος αστικής ανάπτυξης της Αθήνας διατηρήθηκαν με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση καθ' όλη τη διάρκεια μεταξύ 1950 και 1980. Υπολογίζεται πως εκείνο το διάστημα κατασκευάστηκαν περίπου 34.000 πολυκατοικίες της αντιπαροχής. Ενδεικτικό της οικοδομικής έντασης αυτής της περιόδου είναι πως παλαιότερα, από το 1890 έως το 1920, η ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα παρήγαγε μόνο 106 πολυκατοικίες με πέντε ή περισσότερους ορόφους και άλλες 349 μεταξύ 1925 και 1941 (Μαλούτας, 2018).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 εμφανίζονται και στον ελληνικό αστικό χώρο οι πρώτες διαδικασίες χρηματοπιστικοποίησης της κατοικίας κυρίως μέσω της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης της αγοράς ενυπόθηκων δανείων. Το γενικότερο κλίμα τεχνητής κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας αυτών των δεκαετιών αποτυπώθηκε εμφανέστατα μέσα από την αθρόα χρήση ενός μεγάλου φάσματος εργαλείων δανεισμού (στεγαστικά, επιχειρηματικά, καταναλωτικά δάνεια), στο οποίο ο στεγαστικό τομέας έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε μια νέα γενιά ιδιοκατοίκησης που βασιζόταν ήδη από τις αρχές του 1990 σε έναν ανεξέλεγκτο δανεισμό που γινόταν κατά βάση με στεγαστικά δάνεια με σχετικά χαμηλά επιτόκια. Η μετατροπή των στεγαστικών δανείων σε κύρια πρακτική πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση οδήγησε σε ιδιαίτερα

αρνητικές χωροκοινωνικές επιπτώσεις. Αρχικά η μεγάλη ζήτηση και η ένταση του ανταγωνισμού για την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας μέσω τραπεζικού δανεισμού εκτόξευσε τις τιμές στην αγορά γης και ακινήτων καθώς και τις αντίστοιχες αντικειμενικές τους αξίες, με αποτέλεσμα να καθίσταται πρακτικά σχεδόν αδύνατη η απόκτηση ακινήτου χωρίς τη χορήγηση στεγαστικού δανείου (Κουραχάνης, 2019). Ακολουθώντας, η δυνατότητα απόκτησης ή μη ενός στεγαστικού δανείου καθώς και το ύψος του εκάστοτε δανεισμού καθοριζόταν σε πολλές περιπτώσεις από την οικονομική δυνατότητα ή το απαιτούμενο κοινωνικό προφίλ του δανειολήπτη, διαμορφώνοντας έναν αισθητό κοινωνικό διαχωρισμό. Οι κατώτερες οικονομικά κατηγορίες του πληθυσμού καθώς και οι κοινωνικά καταπιεζόμενες κοινωνικές ομάδες αποκλείονταν αυτομάτως από αυτές τις διαδικασίες ή στην καλύτερη περίπτωση εντάσσονταν με δυσμενείς όρους στη χορήγηση δανείου.

Η οικονομική κρίση ως χρονική περίοδος μεταλλαγών στον τομέα της κατοικίας

Αυτές οι πρακτικές χρηματοπιστικοποίησης στον τομέα της κατοικίας διαμόρφωσαν ένα προνομιακό πεδίο για την ολοένα και εντονότερη εξάρτηση των νοικοκυριών-δανειοληπτών από τις τράπεζες, χρησιμοποιώντας τα στεγαστικά δάνεια ως εργαλείο οικονομικού ελέγχου. Στην Ελλάδα, μέχρι το ξέσπασμα της πρόσφατης οικονομικής κρίσης ο αριθμός των μη εξυπηρετούμενων δανείων άγγιζε ένα ποσοστό της τάξεως του 5%. Ωστόσο, οι μνημονιακές δεσμεύσεις και οι πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν κάτω από την αυστηρή εποπτεία ευρωπαϊκών θεσμών και διεθνών οργανισμών εκτόξευσε τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια στο 47,8%. Η αισθητή μείωση του εισοδήματος, μέσω περικοπών σε μισθούς και συντάξεις, η αύξηση της ανεργίας και η υπερφορολόγηση της ακίνητης περιουσίας αποτέλεσαν βασικές μνημονιακές πολιτικές πειθάρχησης που επιβλήθηκαν στην πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό το μείγμα πολιτικών λιτότητας οδήγησε τα περισσότερα νοικοκυριά στην υπερχρέωση και ώθησε σχεδόν 150.000 πρώτες κατοικίες να βαρύνονται με υποθήκες (Κατερίνη, 2019α). Η αύξηση των “κόκκινων δανείων” στην Ελλάδα συνέβη σε παράλληλο χρόνο με την εφαρμογή των μνημονιακών δεσμεύσεων, γεγονός που αποδεικνύει πως το ζήτημα των μη εξυπηρετούμενων δανείων ήταν κατά κύριο λόγο συνέπεια της οικονομικής ύφεσης και όχι πυροδότης της (πίνακας 1). Η μη αναστροφή της τάσης αύξησης των «κόκκινων δανείων» αντανάκλα την οξύτατη οικονομική επιβάρυνση που

Πίνακας 1
πηγή: ΤτΕ, ΕΛΣΤΑΤ
(βλ. Σιατίτσα, 2019α)

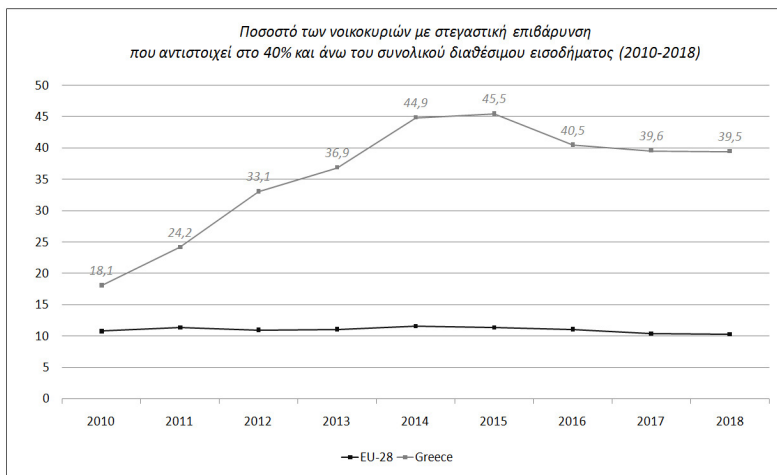
συνεχίζουν να δέχονται τα νοικοκυριά από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης και έπειτα (Σιατίτσα, 2019α).

Κάτω από αυτές τι συνθήκες ήταν δεδομένο πως οι πιθανότητες χορήγησης δανείου από τις τράπεζες ήταν ελάχιστες έως μηδαμινές για την πλειονότητα των υποψήφιων δανειοληπτών. Την ίδια στιγμή οι οικονομικές προϋποθέσεις που καθιστούσαν δυνατή την διατήρηση του μοντέλου της αντιπαροχής στην ελληνική επικράτεια δεν υπάρχουν πια. Η τάση συγκεντροποίησης της ακίνητης περιουσίας στην κατοχή λίγων μεγαλοϊδιοκτητών μέσα από διαδικασίες “πρωταρχικής συσσώρευσης” όπως οι πλειστηριασμοί και οι εξώσεις ακινήτων και μέσα από επενδυτικές ευκαιρείες όπως η χορήγηση golden visa, αυξάνει τις πιέσεις που δέχονται τα περισσότερα νοικοκυριά στον στεγαστικό τομέα. Παράλληλα, νέα δεδομένα επανακαθορίζουν τη χωροκοινωνική αποτύπωση και την ένταση της στεγαστικής επισφάλειας. Η ενεργειακή αποστέρηση που βιώνουν πολλά ευάλωτα νοικοκυριά, αλλά και η πρόσφατη κυριαρχική επέκταση των βραχυχρόνιων μισθώσεων μέσα από διαδικτυακές πλατφόρμες

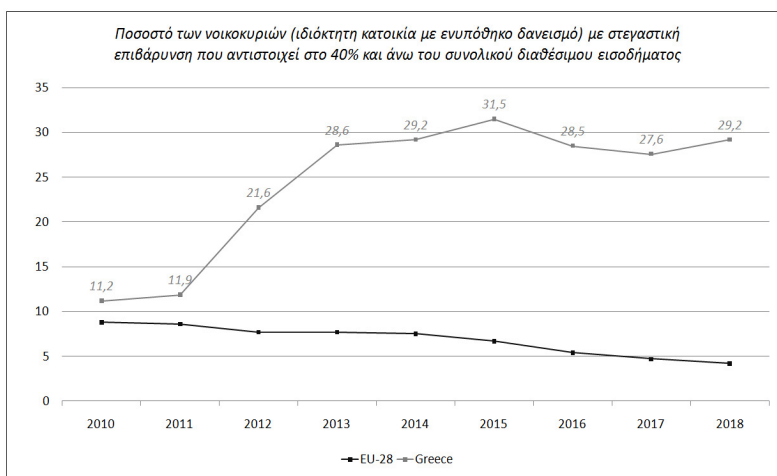
όπως το Airbnb, διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερα επισφαλές πλαίσιο για το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία. Ο τομέας της κατοικίας μένει όλο και συχνότερα απροστάτευτος απέναντι στις επιπτώσεις της οικονομικής λιτότητας στην καθημερινή ζωή των πολιτών από τη μία και απέναντι στις έντονες διαδικασίες εξευγενισμού του χώρου και σε παρεμφερείς μορφές πίεσης, όπως η καθολική τουριστικοποίηση περιοχών (touristification) από την άλλη. Η εμφάνιση των πρόσφατων μαζικών προσφυγικών ροών στην ελληνική επικράτεια και οι συνεπακόλουθες οξυμένες στεγαστικές τους ανάγκες, έρχεται να συμπληρώσει την πολύπτυχη εικόνα της κρίσης της κατοικίας στην Ελλάδα.

Η μικρή ιδιόκτητη κατοικία μετατράπηκε από μέσο οικονομικής εξασφάλισης και κοινωνικής προστασίας σε μια δυσανάλογη οικονομική επιβάρυνση, καθώς δεν υπάρχει την τελευταία δεκαετία ούτε το ανάλογο εισόδημα ούτε και οι απαιτούμενες αποταμιεύσεις, για την εγγυημένη διασφάλισή της. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των νοικοκυριών στα οποία η επιβάρυνση του κόστους στέγασης αντιστοιχεί στο 40% ή παραπάνω του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματός τους (equivalised disposable income), αυξάνεται απότομα μέσα στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης και διατηρείται σε πολύ υψηλά επίπεδα, σε σύγκριση με το μέσο όρο της ΕΕ, μέχρι και σήμερα (πίνακας 2). Τα συνολικά στεγαστικά κόστη που λαμβάνονται υπόψη στα στατιστικά στοιχεία της Eurostat περιλαμβάνουν: την φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας ή την τιμή του ενοικίου (αναλόγως με την κατηγορία ενοίκησης), τα πάγια λειτουργικά κόστη (φως, νερό, τηλέφωνο, κοινόχρηστα) και σε περίπτωση ανεξόφλητου δανείου, τις υπολειπόμενες μηνιαίες δόσεις του νοικοκυριού. Η μικρή μειωτική τάση που παρατηρείται από την Άνοιξη του 2015 και έπειτα, οφείλεται εν μέρη σε μια δέσμη από μέτρα κοινωνικής πολιτικής που πήρε η κυβέρνηση μέσα στα επόμενα χρόνια όπως: επίδομα ενοικίου και επιδότηση δόσης στεγαστικού δανείου με εισοδηματικά κριτήρια, ρύθμιση οφειλών προς την εφορία σε 120 μηνιαίες δόσεις, δωρεάν παροχή ρεύματος στα πιο ευάλωτα και φτωχά νοικοκυριά και διεύρυνση του κοινωνικού οικιακού τιμολογίου της ΔΕΗ ως προς τον αριθμό των δικαιούχων και ως προς το σύνολο των επιδοτούμενων κιλοβατώραν. Η σταθεροποίηση ωστόσο της στεγαστικής επιβάρυνσης σε υψηλά ποσοστά μάλλον αναδεικνύει τα όρια της επιδοματικής πολιτικής όταν αυτή δεν συνοδεύεται από πιο ριζοσπαστικά και αποτελεσματικά μέτρα για την υπέρβαση αυτής της εικόνας, όπως μέτρα κοινωνικής στεγαστικής πολιτικής και ουσιαστικών φοροελαφρύνσεων στα ήδη υπερχρεωμένα νοικοκυριά.

Πίνακας 2
πηγή: Eurostat, 2020

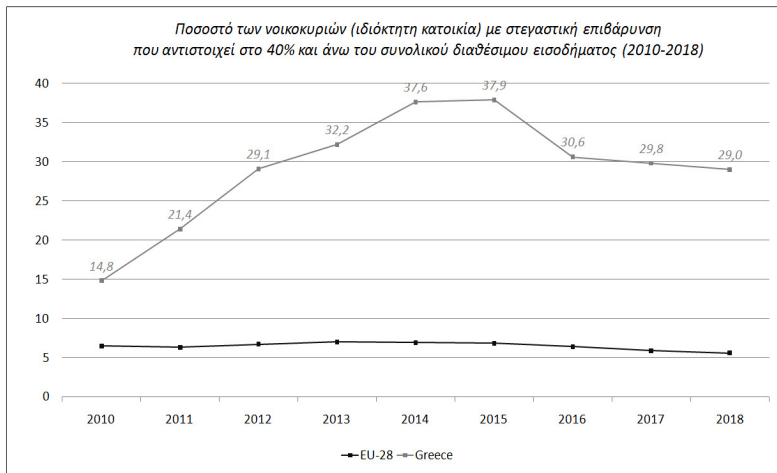

Πίνακας 3
πηγή: Eurostat, 2020

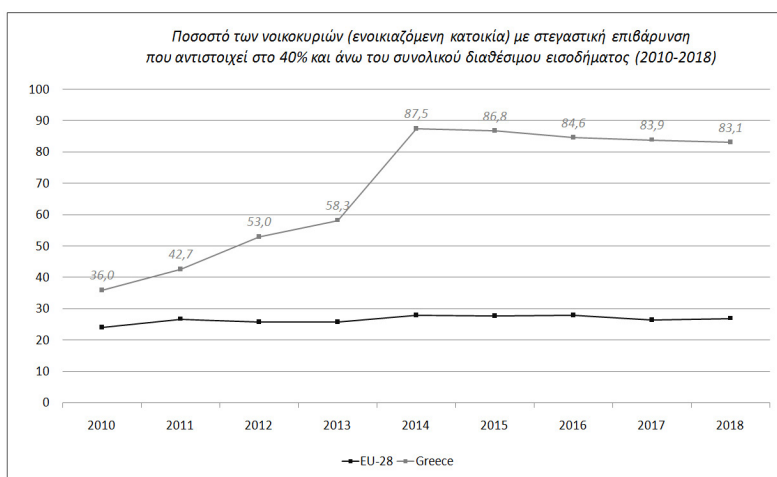
Η στεγαστική επισφάλεια εκδηλώνεται με διαφορετικές εντάσεις και προκύπτει με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με το καθεστώς ενοίκησης. Όσον αφορά την ιδιόκτητη κατοικία, οι δανειολήπτες με κόκκινα ενυπόθηκα δάνεια είναι εκείνοι που πρώτοι αισθάνονται την έντονη και διαρκή απειλή απώλειας της ακίνητης περιουσίας, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αφορά την πρώτη τους κατοικία (πίνακας 3). Οι πιέσεις που δέχεται η μικρή ιδιοκτησία μέσα από τις απαιτήσεις των δανειστών για επιτάχυνση των πλειστηριασμών, δημιουργεί συνθήκες συνεχιζόμενης στεγαστικής επισφάλειας, ιδιαίτερα για τα νοικοκυριά μεσαίων και χαμηλών εισοδημάτων που εξακολουθούν να σωρεύουν χρέη τόσο λόγω του τραπεζικού δανεισμού όσο και εξαιτίας των οφειλών προς το Δημόσιο ή προς τρίτους. Γενικότερα, η ιδιόκτητη κατοικία τοποθετείται στο επίκεντρο των προγραμμάτων προσαρμογής. Σε μια περίοδο χαμηλών έως και μηδαμινών εισοδημάτων για πολλά νοικοκυριά, η φορολογία των ακινήτων φαντάζει το καταλληλότερο πεδίο για την αποτελεσματική αύξηση των κρατικών εσόδων και την τήρηση των μνημονιακών δεσμεύσεων ως προς τα πρωτογενή πλεονάσματα. Με αυτό τον τρόπο, παρά το γεγονός πως η μικρή ακίνητη περιουσία εξακολούθησε να αποτελεί δικλίδα ασφαλείας κατά τη διάρκεια της κρίσης, έγινε ταυτόχρονα και ένα διαρκώς αυξανόμενο οικονομικό βάρος για πάρα πολλά νοικοκυριά (πίνακας 4).

Ταυτόχρονα, οι περιπτώσεις των νοικοκυριών που μισθώνουν την κύρια κατοικία τους αποκτούν όλο και εντονότερα τα χαρακτηριστικά στεγαστικής επισφάλειας (πίνακας 5). Ακόμα και στις περιοχές εκείνες που η κρίση οδήγησε σε μείωση των τιμών των ακινήτων και αντιστοίχως σε μείωση των ενοικίων, δεν λειτούργησε με ευνοϊκούς όρους για πολλούς ενοικιαστές. Και αυτό διότι μπορεί να μειωνόταν το ενοίκιο αλλά η αύξηση της ανεργίας και η απότομη μείωση των μισθών συνεπαγόταν αυτομάτως και τη γενικότερη μείωση του εισοδήματος των νοικοκυριών με ταχύτερο ρυθμό από την αντίστοιχη μείωση των τιμών των ενοικίων. Η ενοικιαζόμενη κατοικία, ιδίως όταν αφορά πιο ευάλωτες κατηγορίες κατοίκων όπως μετανάστες, νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα, μονογονεϊκές οικογένειες, καθίσταται επισφαλής απέναντι στο ενδεχόμενο εξώσεων.

Τέλος, τα στοιχεία που παρατίθενται στον πίνακα 6 δίνουν την αφορμή για ορισμένες ενδιαφέρουσες επισημάνσεις με βάση τις αναδιατάξεις που παρατηρήθηκαν ως προς το καθεστώς ενοίκησης των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Αυτές οι στεγαστικές ανακατανομές αποτελούν βέβαια προϊόν ενός συνδυασμού πολλών παραγόντων, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύουν

Πίνακας 4
πηγή: Eurostat, 2020

Πίνακας 5
πηγή: Eurostat, 2020

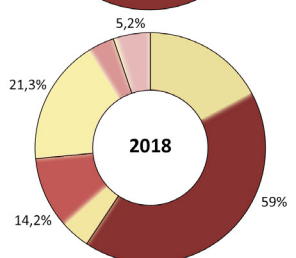
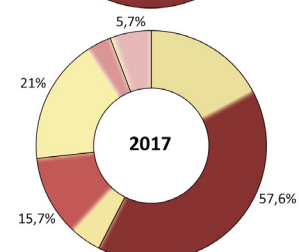
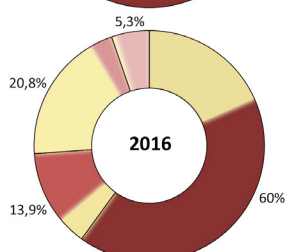
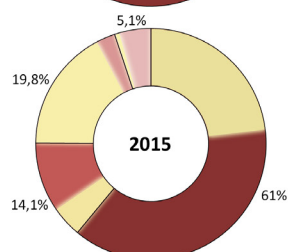
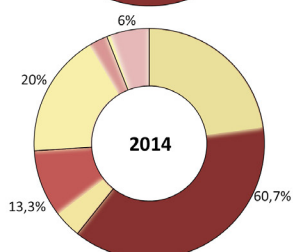
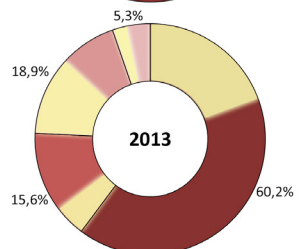
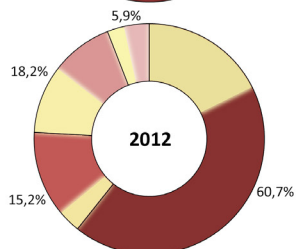
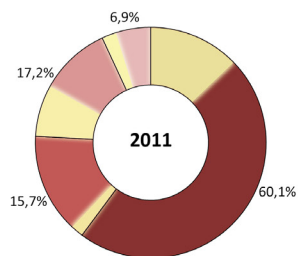
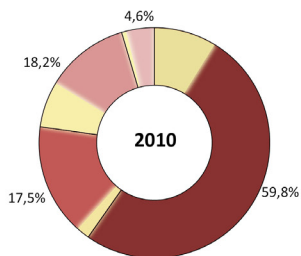
τις νέες τάσεις, κλιμακούμενης έντασης, που αποτυπώνονται στον στεγαστικό τομέα την τελευταία δεκαετία.

Η ελληνική “παράδοση” της οικογενειακής συνύπαρξης εντός του ίδιο κτιρίου καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τόσο τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώθηκε η στεγαστική κρίση, όσο και τις κατευθύνσεις που πήρε η στεγαστική κινητικότητα των νοικοκυριών. Αυτή η συνθήκη της αλληλοβοήθειας μέσα στα πλαίσια της ελληνικής οικογένειας εξηγεί τη γενική διατήρηση των ποσοστών ιδιοκατοίκησης σε σταθερά επίπεδα, παρά τη συστηματική επίθεση που δέχεται η ιδιόκτητη κατοικία μέσω της έντονης φορολόγησης και των πιέσεων για επίστευση των πλεστηριασμών εξαιτίας χρεών προς το Δημόσιο ή και οφειλών προς τις τράπεζες.³ Ωστόσο, αξίζει να τονιστεί πως η “συμβίωση” όλο και περισσότερων μελών της οικογένειας κάτω από την ίδια στέγη συνεπάγεται και μια αύξηση της πυκνότητας στην κατοίκηση, καθώς σε κάθε ένοικο αντιστοιχούν πλέον λιγότερα τετραγωνικά μέτρα κατοικίας.

Επιπλέον, η ανεπαίσθητη αύξηση της ιδιοκατοίκησης που παρατηρείται με βάση ορισμένα ετήσια στατιστικά στοιχεία, θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευτεί ως κάποιο παράδοξο, εν καιρώ οικονομικής κρίσης. Η εξήγηση σε αυτή την αύξηση βρίσκεται κυρίως στις συνθήκες που επικρατούσαν στον ελληνικό στεγαστικό τομέα μέχρι τη στιγμή που έγινε αισθητή η κρίση του 2008 και ανέτρεψε τα έως τότε δεδομένα. Η κυριαρχία συγκεκριμένων συστημάτων παραγωγής κατοικίας που ευνοούσαν την ιδιοκατοίκηση καθώς και η οικονομική ευχέρεια για πολλά νοικοκυριά, μέσω αποταμιεύσεων και σταθερών ετήσιων εισοδημάτων, δημιούργησε προνομιακό πεδίο για μια σχετικά εύκολη πρόσβαση σε δεύτερη-παραθεριστική κατοικία ή στην παραγωγή κατοικίας με σκοπό την εκμίσθωση. Είναι χαρακτηριστική η αυξητική τάση της οικοδομικής δραστηριότητας στον τομέα της κατοικίας για πολλά χρόνια μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα, η ευκολία για στεγαστική αυτονομία των νέων μελών της οικογένειας παύει να ισχύει. Σε πολλές περιπτώσεις προκρίνεται ο περιορισμός των εξόδων και επομένως αποφεύγεται η πιθανή μετακίνηση σε ενοικιαζόμενη κατοικία, ιδίως για τα νεαρά μέλη. Με αυτόν τον τρόπο συγκρατείται ένα τμήμα του πληθυσμού από τη μετάβαση σε ένα άλλο καθεστώς ενοίκησης. Σε παράλληλο χρόνο με αυτή τη συνθήκη “αναμονής” πολλών νοικοκυριών, παρατηρήθηκε και

---

³ Το ποσοστό των νοικοκυριών που διαμένουν σε ιδιόκτητη κατοικία χωρίς να εκκρεμεί κάποιο δάνειο μειώθηκε μόλις 0.8% σε βάθος σχεδόν δεκαετίας (2010-2018).

ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΕΝΟΙΚΗΣΗΣ & ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΣΗ

- Ιδιόκτητη κατοικία χωρίς δανεισμό
- Ιδιόκτητη κατοικία με στεγαστικό δάνειο
- Ενοικιαζόμενη κατοικία
- Παραχωρημένη δωρεάν κατοικία
- στεγαστική επιβάρυνση

Πίνακας 6

πηγή: Eurostat 2020, ίδια επεξεργασία

η προαναφερθείσα τάση επιστροφής στη γονεϊκή κατοικία καθώς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, η συνύπαρξη εντός της ίδιας κατοικίας και των τριών ηλικιακά γενεών της ίδιας οικογένειας.

Με αυτά τα δεδομένα η μόνιμη μετεγκατάσταση των μεγαλύτερων ηλικιακά μελών της οικογένειας σε άλλη, επίσης ιδιόκτητη κατοικία, αποτέλεσε στρατηγική επιλογή για πολλά νοικοκυριά. Αυτό συνέβη προκειμένου να ικανοποιηθεί η ανάγκη αμφοτέρων για στεγαστική αυτονομία, άνεση και ιδιωτικότητα και παράλληλα να διευκολυνθούν τα νεότερα μέλη που έχουν αυξημένες οικονομικές και εργασιακές υποχρεώσεις.⁴ Το στεγαστικό απόθεμα της δεύτερης κατοικίας (είτε αυτή αποτελούσε παραθεριστική, είτε ήταν αδιάθετη κατοικία με σκοπό την πώληση ή ενοίκιαση, είτε ενοικιαζόμενη προς τρίτους κατοικία) μετατράπηκε σε βασικό εργαλείο αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης και των επιπτώσεών της στον τομέα της κατοικίας, ενώ στους επίσημους στατιστικούς δείκτες μεταφράστηκε ως μια νέα κύρια κατοικία, αυξάνοντας τα ποσοστά των νοικοκυριών που διαμένουν μόνιμα σε ιδιόκτητο διαμέρισμα ή κατοικία.

Μια ακόμη παρατήρηση με βάση τους στατιστικούς δείκτες της έρευνας της Eurostat, είναι πως η μετάβαση από την ιδιοκατοίκηση σε καθεστώς ενοίκιασης σε ενοικιαζόμενη κατοικία δεν είναι καθόλου αμελητέα. Ειδικότερα, το ποσοστό των νοικοκυριών που κατοικούν σε ιδιόκτητη κατοικία με ή χωρίς δάνειο, μειώθηκε από 77,3% το 2010 σε 73,2% το 2018. Αυτή η διαφορά της τάξεως του 4% δεν μπορεί να θεωρηθεί καθόλου αμελητέα αν αναγάγουμε τα συγκεκριμένα αποτελέσματα στο σύνολο των νοικοκυριών της ελληνικής επικράτειας, τα οποία σύμφωνα με την τελευταία απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ το 2011 ξεπερνούσαν τα τέσσερα εκατομμύρια.⁵ Την ίδια στιγμή, η αύξηση του αριθμού των νοικοκυριών που διαμένουν σε ενοικιαζόμενες κατοικίες κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες (από 18,2% το 2010 σε 21,3% το 2018) και οι συνεχείς τάσεις συγκεντροποίησης της ακίνητης περιουσίας στην κατοχή

---

⁴ Μια χαρακτηριστική πρακτική που υιοθετείται από πολλούς εργαζόμενους, μέσα στα χρόνια της ύφεσης, είναι η σύμπτυξη του εργασιακού και του προσωπικού χώρου, μεταφέροντας κυρίως την επαγγελματική έδρα εντός της κατοικίας, σε μια προσπάθεια να μειωθούν αθροιστικά τα στεγαστικά και επαγγελματικά έξοδα (βλ. Μπαρκούτα, 2019: 68-75)

⁵ Στις έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ, ως νοικοκυριό θεωρείται ένα άτομο που ζει μόνο του σε μία κατοικία ή μία ομάδα ατόμων συγγενικών ή μη, τα οποία διαμένουν στην ίδια κατοικία.

λίγων μεγαλοϊδιοκτητών δημιουργούν συνθήκες έντονης στεγαστικής κινητικότητας στον τομέα της κατοικίας, γεγονός που αυτομάτως συνεπάγεται ένα πεδίο νέας κερδοφορίας για το κεφάλαιο, ιδίως μέσω των επενδύσεων του τουριστικού λόμπυ.

Το δυναμικό πεδίο των κοινωνικών αντιστάσεων σε ζητήματα στέγης

Τα κινήματα για την κατοικία εντάχθηκαν στη γενικότερη κατηγορία των κοινωνικών κινημάτων, μέσα από τις θεωρητικές αναλύσεις κοινωνιολόγων (Castells, 1972 · Castells, 1983 · Lowe, 1986) που ακολουθούσαν μια μαρξιστική προσέγγιση για την πόλη. Μέχρι τότε, βέβαια, οι μαρξιστικές θεωρήσεις δεν ασχολήθηκαν σε βάθος γύρω από κοινωνικές αντιστάσεις σε θέματα στέγης και προσέγγιζαν το ζήτημα υπό το πρίσμα που το είχε θέσει ο Ένγκελς ήδη από το 1872 με το έργο του *“Για το ζήτημα της κατοικίας”*.⁶ Ωστόσο, οι *“από τα κάτω”*, αυτοί που απαρτίζουν το *“the grassroots”* σύμφωνα με τον Manuel Castells (1983) διαμορφώνουν ένα αρκετά δυναμικό πεδίο και παρεμβαίνουν στις διαδικασίες συγκρότησης του αστικού χώρου. Αυτοί οι κοινωνικοί δρώντες μετέχουν στις αλλαγές και στις εξελίξεις του χώρου είτε μέσα από τις ήττες τους, είτε μέσα από τις νίκες τους. Επομένως η ανάγκη μελέτης του λόγου και της δράσης τους, δηλαδή των αιτημάτων και των πρακτικών τους κρίθηκε αναγκαία, ιδιαίτερα από την πλευρά της μαρξιστικής κοινωνιολογίας της πόλης, για την κατανόηση των δυναμικών εκείνων που ενδεχομένως οδηγήσουν σε μια δομική κοινωνική αλλαγή. Επιπλέον, η ανάδυση ή η απουσία κοινωνικών κινημάτων συσχετίστηκε με το ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, το οποίο άλλοτε περιορίζει και άλλοτε διευκολύνει τη δυνατότητα συγκρότησής τους.

Η ιστορία και η εξέλιξη της μελέτης των κοινωνικών κινημάτων

Ο γαλλικός Μάης και γενικότερα οι δεκαετίες του ‘60 και του ‘70 αποτελούν χαρακτηριστική περίοδο για την παραγωγή νέων θεωρητικών μελετών και εννοιολογικών προσεγγίσεων όσον αφορά τα ζητήματα της

---

⁶ Η θέση του για τα σταγαστικά ζητήματα συνοψίζεται εύστοχα σε ένα σημείο του έργου του, όπου αναφέρει: «...δεν είναι η λύση του ζητήματος της κατοικίας που λύνει ταυτόχρονα και το κοινωνικό ζήτημα, αλλά αντίθετα η λύση πρώτα του κοινωνικού ζητήματος, η κατάργηση δηλαδή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, κάνει σύγχρονα δυνατή τη λύση του ζητήματος της κατοικίας. Είναι ανοησία να θέλουμε να λύσουμε το πρόβλημα της κατοικίας διατηρώντας τις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Οι σύγχρονες μεγαλουπόλεις θα παραμεριστούν όμως τότε, όταν θα έχει προηγουμένα καταργηθεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής. Και όταν θα αρχίσει αυτή η κατάργηση, τότε θα πρόκειται για εντελώς διαφορετικά ζητήματα, από το πώς θα δώσουμε στον κάθε εργάτη το δικό του ιδιόκτητο σπιτάκι.» (Ένγκελς, 2012[1872]:55)

πόλης και της ανάδυσης νέων αστικών κινημάτων. Ο Castells ισχυρίζεται πως οι αυξανόμενες αντιθέσεις στις διαδικασίες αστικοποίησης συνεπάγονται αυτομάτως και έναν αυξανόμενο αριθμό και εύρος κοινωνικών συγκρούσεων. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 εισάγει την έννοια των Κοινωνικών Κινημάτων Πόλης για να ορίσει εκείνες τις οργανωμένες συλλογικές δράσεις που στοχεύουν στο μετασχηματισμό θεσμοθετημένων και καθιερωμένων αστικών νοηματοδοτήσεων, έτσι όπως αυτές προκύπτουν με βάση τη ρητορική, τα συμφέροντα και τις αξίες της κυρίαρχης τάξης (Castells, 1983:305). Πρόκειται για κινητοποιήσεις πολιτών που απευθύνονται σε αστικά ζητήματα με σκοπό να συμβάλλουν σε δομικές κοινωνικές αλλαγές και σε επανανοηματοδοτήσεις του αστικού χώρου. Την ίδια χρονική περίοδο εμφανίζονται νέες κινηματικές πρωτοβουλίες, που εναντιώνονται σε ανισότητες και μορφές καταπίεσης οι οποίες ξεφεύγουν από τον αμιγώς ταξικό χαρακτήρα των διεκδικήσεων εκείνων που απορρέουν από τα ζητήματα της εργασιακής εκμετάλλευσης, διαμορφώνοντας ένα μεγάλο εύρος κινημάτων, ως προς τη θεματική τους, όπως το αντιπολεμικό, το αντιρατσιστικό, το φεμινιστικό και τα κινήματα για τα δικαιώματα φύλου, το οικολογικό, το αντιτυρηνικό και το κίνημα για την προστασία των ζώων.

Παράλληλα, τα κινήματα πόλης εμφανίζουν ορισμένα πρόσθετα χαρακτηριστικά στη δομή και τη λειτουργία τους, τα οποία συμβάλλουν στη διατήρηση της αυτονομίας τους από τη θεσμική πολιτική. Απεγκλωβίζονται από τα πολιτικά κόμματα, παύουν να λειτουργούν υπό μορφή δορυφόρου γύρω από αυτά και αντιμετωπίζονται ως αυτόνομες οργανώσεις με τη δική τους συμβολή στο πεδίο των αστικών κοινωνικών αλλαγών. Πρόκειται για μορφές κοινωνικής δράσης και πολιτικής συμμετοχής που διαμορφώνουν μια σχέση διαλεκτικής έντασης με τα πολιτικά κόμματα, έχοντας ωστόσο διακριτό ρόλο, ενώ παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις έρχονται σε ρήξη με τους θεσμούς και το πολιτικό σύστημα. Το πεδίο δράσης τους περιλαμβάνει τόσο θεσμικά εργαλεία παρέμβασης (ΜΜΕ, φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, κοινοβουλευτισμός) όσο και μια πλειάδα από εξωθεσμικές πρωτοβουλίες και πολιτικές παρεμβάσεις (αυτοργανωμένα εγχειρήματα, καταλήψεις κ.α.). Μέσα από αυτή τη διττή δράση τους, οι νέες μορφές κινημάτων μπορούν να συμβάλλουν ώστε να προκύψουν μικρές τομές καθώς και ουσιαστικές ρήξεις μέσα στους θεσμούς του κράτους.

Τα κινήματα πόλης αναπτύσσονται σε μια περίοδο που εδραιώνεται η παρεμβατική πολιτική του κράτους ως προς τους μηχανισμούς αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και ως προς την “κατανάλωση”

δημόσιων αγαθών. Τα μοντέλα σχεδιασμού και παραγωγής κατοικίας, η διεύρυνση της δημόσιας εκπαίδευσης, υγείας και κοινωνικών παροχών, οι παροχές στον τομέα των μεταφορών και δικτύων διαμορφώνουν νέα αστικά περιβάλλοντα και επηρεάζουν το “πλαίσιο ζωής” των κατοίκων στην πόλη. Επομένως, δεν είναι μόνο η ταξική κοινωνική σύγκρουση που διαμορφώνει την ιστορία και την εικόνα των πόλεων, αλλά υπάρχει παράλληλα και ο αυτόνομος - ρυθμιστικός ρόλος του Κράτους που αποτελεί επίσης πηγή αστικής κοινωνικής αλλαγής. Το κράτος δεν κατέχει μόνο το ρόλο του ρυθμιστή στις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας αλλά συμβάλλει καταλυτικά στη διαμόρφωση του αστικού χώρου και εμπλέκεται στις διαδικασίες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης μέσα από την παροχή υπηρεσιών που αφορούν κυρίως το χώρο της πόλης, καταναλώνονται συλλογικά και συνιστούν ένα είδος “κοινωνικού μισθού” (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 2012).

Ο Manuel Castells υποστήριξε ότι στις προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες η συμμετοχή του κράτους στις διαδικασίες κατανάλωσης γίνεται σε ολοένα αυξανόμενο βαθμό, ως αποτέλεσμα των πιέσεων τόσο από τη μεριά επιχειρηματικών συμφερόντων όσο και από την πλευρά των λαϊκών απαιτήσεων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, εισήγαγε την έννοια της “*συλλογικής κατανάλωσης*” (Castells, 1977 [1972]), η οποία αναφέρεται στις κοινωνικές υπηρεσίες και στα συλλογικά αγαθά που παρέχει το Κράτος Πρόνοιας μέσα από του τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας, της κατοικίας, των αστικών υποδομών και συγκοινωνιών και των γενικότερων κοινωνικών παροχών. Ο ζωτικός ρόλος του κράτους στην οργάνωση και τη λειτουργία τέτοιων μορφών συλλογικής κατανάλωσης πολιτικοποιεί τα ζητήματα αυτά, πυροδοτεί νέες αστικές αντιθέσεις και αυτομάτως συμβάλλει στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών κινημάτων. Αυτό συμβαίνει κυρίως διότι οι κρατικές αυτές παρεμβάσεις έχουν ορισμένα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που οδηγούν στη διαμόρφωση νέων χωρικών και κοινωνικών ανισοτήτων στο πεδίο της πόλης. Το εύρος των δικαιούχων, ο βαθμός της εξασφάλισης των μορφών συλλογικής κατανάλωσης για τις πλέον ευάλωτες οικονομικά κατηγορίες και η κατανομή των δημόσιων πόρων, ιδίως στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας και των μεταφορών, δημιούργησαν ευνοϊκό πεδίο για την ανάδυση συλλογικών και οργανωμένων δράσεων από διάφορες κοινωνικές ομάδες που δρουν στις πόλεις. Πρόκειται για κινηματικές διεργασίες που διαμόρφωσαν ένα είδος “*συνδικαλισμού της κατανάλωσης*”, στηριζόμενες σε διεκδικήσεις άμεσα συνδεδεμένες με τον τρόπο κατανομής των συλλογικών αγαθών.

Αυτοί οι νέοι κοινωνικοί δρώντες αποτέλεσαν τον πυρήνα τον κοινωνικών κινήματων πόλης που εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '70 στις πόλεις της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης και αναπτύχθηκαν κυρίως γύρω από ζητήματα συλλογικής κατανάλωσης, διαμορφώνοντας ένα δεύτερο μέτωπο σύγκρουσης, επιπρόσθετο εκείνου μεταξύ κεφαλαίου-εργασίας.

Ο χαρακτήρας και ο ρόλος που κατέχουν τα κινήματα πόλης μέσα στο ευρύτερο πεδίο των κοινωνικών συγκρούσεων αποτέλεσε βασικό πεδίο έρευνας για τον Castells, ο οποίος γενικώς υποστήριζε ότι τα αστικά κινήματα μπορούν να επιτύχουν τον μετασχηματισμό του πολιτικού συστήματος μόνο εάν συμμαχήσουν με τα εργατικά κινήματα, συναρθρώνοντας νέες μορφές σύγκρουσης (Savage και Warde, 2005 [1993]). Τα ζητήματα και οι στόχοι που προτάσσουν τα διάφορα κινήματα πόλης χαρακτηρίζονται ως δευτερεύουσες δομικά αντιφάσεις που δεν αμφισβητούν ούτε τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής ούτε την πολιτική κυριαρχία της άρχουσας τάξης. Ωστόσο, μέσα από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κατά το οποίο οι κοινωνικοί αγώνες στην πόλη συνδέονται άμεσα με τον πολιτικό αγώνα, είναι εφικτό να ενεργοποιηθούν ή και να ενισχυθούν δυναμικές προς την κατεύθυνση μιας αστικής κοινωνικής αλλαγής. Η διαδικασία αυτής της αλλαγής δε μπορεί να περιοριστεί στα αποτελέσματα που παράγονται και αποκρυσταλλώνονται πάνω στην πόλη από τα επιτυχή κοινωνικά κινήματα. Η θεωρία της αστικής αλλαγής οφείλει να συνυπολογίσει πως η πόλη και ο αστικός χώρος παράγεται και μετασχηματίζεται σε καθοριστικό βαθμό από τη δράση των κυρίαρχων οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων και ταυτόχρονα από την εκάστοτε κινηματική αντίσταση και την αμφισβήτηση μιας τέτοιας κυριαρχίας. Στο βιβλίο του *“Πόλη και κοινωνικοί αγώνες”* ο Castells αναφέρει χαρακτηριστικά:

“...το να αναγάγουμε τις αντιφάσεις της πόλης σε κύρια αντίφαση και τα κοινωνικά κινήματα της πόλης σε καινούργια επαναστατική δύναμη [...] περιορίζει τη θεματική του εργατικού κινήματος σε μια καπιταλιστική κοινωνία. Οι αναλύσεις μας λοιπόν αποδεικνύουν την υπερβολική εξάρτηση των αγώνων στην πόλη από τους άλλους κοινωνικούς αγώνες. Ακόμα, δείχνουν την ανικανότητά τους να αναπτυχθούν πραγματικά, αν δεν συναρθρωθούν με τις πολιτικές συγκρούσεις, που ουσιαστικά παραμένουν υπό την κυριαρχία των σημερινών μορφών αντιπαράθεσης Κεφαλαίου και Εργασίας. Αυτό όμως δε σημαίνει πως οι κοινωνικοί αγώνες στην πόλη ανάγονται κατ' ανάγκη στη

σφαίρα του διαχειριστικού μεταρρυθμισμού. Αντίθετα, σε συγκεκριμένες πολιτικές συγκυρίες, μια αντίφαση δομικά δευτερεύουσα μπορεί συγκυριακά να αναδειχτεί σε κύρια. Αυτό σημαίνει πως δε θα μπορέσουμε να κρίνουμε την πολιτική βαρύτητα ενός κινήματος στην πόλη, παρά μόνο συσχετίζοντάς το με τα αποτελέσματα που παράγει στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των κοινωνικών τάξεων μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες. [...] Έτσι τα κινήματα της πόλης γίνονται κοινωνικά κινήματα, στο βαθμό που καταφέρνουν να αποτελέσουν συνιστώσα ενός πολιτικού κινήματος που αμφισβητεί την κοινωνική τάξη πραγμάτων, όπως, για παράδειγμα, του εργατικού κινήματος” (Castells, 1980 [1973]:145)

Μέσα από το διαδοχικό συγγραφικό έργο του Castells, παρατηρείται γενικώς πως ο όρος Κοινωνικά Κινήματα Πόλης⁷ αποκτά ένα διαφορετικό εύρος, διατηρώντας όμως πάντοτε στον ορισμό τους ένα αρκετά σαφή και περιοριστικό πλαίσιο. Φαίνεται δηλαδή, μια προσπάθεια να προσδώσει στα ΚΚΠ, έναν ορισμό ο οποίος να αντιστοιχεί σε οργανωμένες συλλογικές δράσεις πολιτών για ζητήματα αστικού χώρου που «*τείνουν*» στο δομικό μετασχηματισμό του αστικού συστήματος, «*που επηρεάζουν δομικές κοινωνικές αλλαγές και μεταμορφώνουν τη νοηματοδότηση της πόλης*» (Castells, 1983:305).

Η πρώτη απόπειρα ανάλυσης της έννοιας των ΚΚΠ έγινε στο έργο του *The Urban Question* (1977[1972]), όπου διακρίνει τρία επίπεδα στη συλλογική δράση των πολιτών, ανάλογα με τις επιδράσεις τους και το βαθμό ριζοσπαστικών αλλαγών που μπορούν δυνητικά να επιφέρουν στην πολιτική εξουσία. Στο κατώτερο επίπεδο εντάσσεται η απλή συμμετοχή πολιτών σε κινητοποιήσεις που δεν υπερβαίνουν τις απαιτήσεις για συμβολικού χαρακτήρα πολιτικές αλλαγές. Έπειτα υπάρχει ένα ενδιάμεσο στάδιο συντονισμένων λαϊκών διαμαρτυριών που στοχεύουν σε μικρές μεταρρυθμίσεις, ρεφορμιστικού χαρακτήρα, χωρίς όμως να αμφισβητούν τις θεμελιώδεις κοινωνικές δομές. Ο όρος ΚΚΠ ταυτίζεται με το ανώτερο και πιο σπάνιο στάδιο συλλογικής δράσης κατά το οποίο τα εργατικά κινήματα, οι πολιτικές οργανώσεις και οι κινήσεις πολιτών μπορούν

---

⁷ αποτελεί μετάφραση του Urban Social Movements και από εδώ και στο εξής θα αναγράφεται στην εργασία ως ΚΚΠ

συνδυαστικά να επιτύχουν δομικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Για αυτό και σύμφωνα με τον Castells, το πιο κοντινό παράδειγμα που πληρούσε τις προϋποθέσεις του ΚΚΠ εκείνο το χρονικό διάστημα ήταν οι λαϊκές κινητοποιήσεις στη Χιλή, οι οποίες και συνέβαλαν στην άνοδο του Αλιέντε στην εξουσία το 1970 (Castells, 1977[1972]:360-375).

Μια δεκαετία αργότερα επιχειρεί να τροποποιήσει κάπως το αρχικό θεωρητικό του σχήμα, τονίζοντας πως τα κινήματα πόλης μπορούν να μετατραπούν σε φορείς κοινωνικής αλλαγής εφόσον ανταποκρίνονται σε μια σειρά από παραμέτρους. Οι κοινωνικοί αγώνες τους οφείλουν να περιλαμβάνουν αιτήματα και διεκδικήσεις που σχετίζονται με τη συλλογική κατανάλωση, την υπεράσπιση της πολιτισμικής ταυτότητας και ευρύτερες δικαιωματικές διεκδικήσεις, και ταυτόχρονα να συνδιαλέγονται με τα εργατικά σωματεία και να δίνουν έμφαση στο ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και της τοπικής διακυβέρνησης, με την προϋπόθεση ότι διατηρούν την αυτονομία τους από κεντρικές πολιτικές οργανώσεις και κόμματα. Και σε αυτή την περίπτωση, ο όρος ΚΚΠ αντιστοιχίζεται με το ανώτερο επίπεδο κοινωνικής αλλαγής, καθώς σύμφωνα με τον Castells (1983) μόνο σε μεγάλες στιγμές στην ιστορία της πόλης και των συγκρούσεων γύρω από αυτήν, μπορεί να γίνει ουσιαστική χρήση του όρου ΚΚΠ. Αυτό υποδηλώνεται και από τα παραδείγματα κινήματων πόλης που επιλέγει να αναλύσει, τα οποία είναι όλα τους εμβληματικά, όπως η απεργία των ενοικιαστών στη Γλασκώβη το 1915, που θεωρείται το πρώτο νικηφόρο ταξικό κίνημα πόλης που κατοχύρωσε το δικαίωμα στην κατοικία.

Παρά την περιοριστική χρήση του όρου, ο Castells φαίνεται να προκρίνει και έναν πιο διευρυμένο και ευέλικτο ορισμό βασιζόμενος στις εν δυνάμει κοινωνικοπολιτικές επιδράσεις που μπορεί να έχουν οι εκάστοτε κινηματικές διεργασίες μέσα στην πόλη. Ακόμα και αν τα άμεσα αποτελέσματα της δράσης των κινήματων πόλης είναι περιορισμένα, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως υπάρχει κάτι το αστάθμητο, όσον αφορά τις νέες δυναμικές που ενδεχομένως διαμορφώσουν. Έτσι, μια απλή διαμαρτυρία μπορεί δυνητικά να οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στη συνείδηση των συμμετεχόντων που θα διευκόλυne μια επακόλουθη αλληλουχία κοινωνικών διαμαρτυριών. Αυτό σημαίνει πως ακόμη και οι συμβολικές διαμαρτυρίες ή/και τα ρεφορμιστικά κινήματα όπως τα χαρακτηρίζει ο Castells ενέχουν τη πιθανότητα να μετασχηματιστούν σε ΚΚΠ.

Την ίδια περίοδο αναπτύσσονται και νέες θεωρητικές προσεγγίσεις που λειτουργούν συμπληρωματικά αλλά και αντιπαραθετικά ορισμένες φορές στον ορισμό και στα χαρακτηριστικά που απέδωσε ο Castells στα ΚΚΠ. Πρόκειται γενικότερα για ένα χρονικό διάστημα έντονης ανάπτυξης ιδεών για ζητήματα χώρου και πόλης⁸, που συνοδεύεται παράλληλα από μια περίοδο έντονων κοινωνικών αναταραχών που εστιάζουν σε ζητήματα όπως η άνιση κατανομή του πλούτου, η ελλιπής και αναποτελεσματική λειτουργία του κράτους και η εναντίωση στις πολεμικές συρράξεις ιμπεριαλιστικού χαρακτήρα. Η προσπάθειά των μελετητών να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τα αίτια ανάδυσης συλλογικών κινηματικών δράσεων κατέστησε φανερό ότι στα Κοινωνικά Κινήματα συμπεριλαμβάνονται όχι μόνο τα συλλογικά εκείνα υποκείμενα που αγωνίζονται για τη βελτίωση των υλικών συνθηκών διαβίωσης και τη διεκδίκηση των ταξικών τους συμφερόντων αλλά και τα κινήματα εκείνα που μέσα από τις συλλογικές τους δράσεις δίνουν βαρύτητα στην ανασημαιοδότηση του χώρου, του χρόνου και των διαπροσωπικών σχέσεων σε επίπεδο καθημερινής ζωής. Η πόλη αναδεικνύεται με αυτό τον τρόπο ως ένα προνομιακό πεδίο κοινωνικής αντιπαράθεσης, συγκρούσεων και δικαιωματικών διεκδικήσεων⁹, διαμορφώνοντας αντιστοίχως και ένα μεγάλο εύρος κινημάτων που πλέον δεν επικεντρώνονται μόνο σε θέματα που σχετίζονται άμεσα με τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας ή με την παραγωγή και πρόσβαση σε υλικά αγαθά

⁸ Η χαρακτηριστική πύκνωση στην παραγόμενη βιβλιογραφία που σχετιζόταν με ζητήματα χώρου και πόλης, εκτός από το πλούσιο έργο του Manuel Castells, θα μπορούσε κάλλιστα να αποτυπωθεί και στην έντονη συγγραφική δραστηριότητα του Henry Lefebvre, εκδίδοντας εκείνο το διάστημα στη γαλλική γλώσσα ορισμένα από τα κορυφαία έργα του: *Το δικαίωμα στην πόλη* (1968), *La vie quotidienne dans le monde moderne* (1968) μεταφρασμένο στα αγγλικά τρία χρόνια αργότερα με τον τίτλο *Everyday Life in the Modern World* και *Η παραγωγή του χώρου* (1974). Σημαντική ήταν την ίδια περίοδο και η συνεισφορά του David Harvey με το βιβλίο *Κοινωνική Δικαιοσύνη και η Πόλη* (1973).

⁹ Ο Henri Lefebvre στο *Δικαίωμα στην πόλη*, το οποίο αποτέλεσε και βιβλίο-σταθμό για τη συγκρότηση και την εξέλιξη πολλών κοινωνικών κινημάτων, αναφέρει: «...Τα δικαιώματα τούτα που δεν είναι αναγνωρισμένα, γίνονται σιγά σιγά εθιμικά, προτού εγγραφούν στους τυποποιημένους κώδικες. Αν ενταχθούν στην κοινωνική πρακτική, θα αλλάξουν την πραγματικότητα: το δικαίωμα στην εργασία, στη μόρφωση και στην εκπαίδευση, στην υγεία και στη στέγη, στον ελεύθερο χρόνο, στη ζωή. Ανάμεσα σε τούτα τα υπό διαμόρφωση δικαιώματα συγκαταλέγεται το δικαίωμα στην πόλη [...] στην αστική ζωή, στην ανακαινισμένη κεντρικότητα, στους τόπους συναντήσεων και ανταλλαγών, στον ρυθμό ζωής και στη χρησιμοποίηση του χρόνου που θα επιτρέψουν την πλήρη και ολοκληρωμένη χρήση των στιγμών και των τόπων... » (Lefebvre, 1977 [1968]:173)

και υπηρεσίες. Έτσι, στις κινητοποιήσεις εκείνης της εποχής εμφανίζονται νέα κοινωνικά υποκείμενα που προτάσσουν ζητήματα ηθικής, ταυτότητας και τρόπου ζωής, καθώς και θέματα όπως η γυναικεία χειραφέτηση και η προστασία του περιβάλλοντος.

Αυτές οι μετα-υλιστικές προσεγγίσεις αποτέλεσαν βασικό πεδίο εστίασης των θεωρητικών μελετών για τα *Νέα Κοινωνικά Κινήματα* (Melucci, 1980 · Touraine, 1981 · Habermas, 1981). Σε μια προσπάθεια κοινωνιολογικής ανάλυσης των κοινωνικών κινημάτων, ο Melucci διακρίνει δύο βασικές θεωρητικές παραδόσεις οι οποίες, με διαφορετικό τρόπο η κάθε μία, ασχολήθηκαν με το ζήτημα των κοινωνικών κινημάτων. Από τη μια μεριά τοποθετεί την κλασική μαρξιστική ανάλυση η οποία επικεντρώνεται αποκλειστικά στην εξέταση των δομικών αντιφάσεων του καπιταλιστικού συστήματος για να καθορίσει τις προϋποθέσεις ενός επαναστατικού κινήματος. Με αυτό τον τρόπο, η συγκεκριμένη προσέγγιση φαίνεται να υποτιμά τόσο τις διαδικασίες με τις οποίες προκύπτει η συλλογική δράση των κοινωνικών κινημάτων, όσο και το μοντέλο της εσωτερικής διάρθρωσής τους (κινητοποιήσεις, οργανωτική δομή, ηγεσία, ιδεολογία, ταυτότητα) καθώς και τη δυνατότητα αυτές οι εξεγερτικές κινητοποιήσεις να μετασχηματιστούν ενδεχομένως ή να ενσωματωθούν σε ένα ευρύτερο ταξικό κίνημα. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον Melucci, βρίσκεται η θεωρητική παράδοση της αμερικάνικης κοινωνιολογίας, η οποία αντιμετωπίζει το θέμα των κοινωνικών κινημάτων από τη σκοπιά της συλλογικής συμπεριφοράς (collective behaviour), μέσα από δεδομένα εμπειρικών ερευνών. Στην ανάλυση των μελετητών της συλλογικής συμπεριφοράς δεν γίνεται ωστόσο καμιά αναφορά στις ταξικές σχέσεις, στον τρόπο παραγωγής ή στην άνιση κατανομή πόρων. Το όλο ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται σε μεθόδους διαχείρισης των υφιστάμενων μηχανισμών, που διασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος. Ο Melucci προκρίνει μια συνδυαστική προσέγγιση ανάμεσα σε αυτές τις δυο θεωρητικές παραδόσεις και επιχειρεί να ορίσει τα *Νέα Κοινωνικά Κινήματα* ως μια μορφή συλλογικής δράσης που εμπεριέχει πρακτικές αλληλεγγύης και οφείλει να πληροί ταυτόχρονα δύο προϋποθέσεις: α) οι συλλογικοί δρώντες να κινητοποιούνται έναντι ενός αντιπάλου, με τον οποίο να συγκρούονται, στοχεύοντας στον επανακαθορισμό κοινωνικών αξιών και στην ανακατανομή κοινωνικών πόρων και β) η συλλογική δράση να περιλαμβάνει συλλογικές συμπεριφορές που να υπερβαίνουν κοινωνικά κατασκευασμένες νόρμες, να κινούνται έξω από τα όρια της συμβατότητας

του εξεταζόμενου συστήματος ή/και να επιτίθενται στη δομή των ταξικών σχέσεων μιας κοινωνίας (Melucci, 1980:202).

Στην ίδια κατεύθυνση ο Γάλλος κοινωνιολόγος Alain Touraine αναφέρεται επίσης στα Νέα Κοινωνικά Κινήματα σε μια προσπάθεια να ορίσει με έναν πιο διευρυμένο και συμπεριληπτικό τρόπο την έννοια του κοινωνικού κινήματος. Σε κάθε προσπάθεια κοινωνικού μετασχηματισμού και κάθε διαδοχή στον τρόπο παραγωγής και κυριαρχίας εντοπίζονται δύο αντιμαχόμενα συλλογικά υποκείμενα και είναι μέσα σε αυτό το συγκρουσιακό πεδίο που αρθρώνονται τα κοινωνικά κινήματα. Ωστόσο σε μια περίοδο μετάβασης από τη βιομηχανική στη μετα-βιομηχανική κοινωνία ή σε αυτό που ο Touraine (1981:6-10, 103) αποκαλούσε προγραμματική κοινωνία (*programmed society*), τα κοινωνικά κινήματα αποτυπώνουν αυτή τη σύγκρουση των συλλογικών υποκειμένων, χωρίς να βάζουν αποκλειστικά στο επίκεντρο των διεκδικήσεών τους παράγοντες οικονομικής φύσεως όπως ίσχυε στην περίπτωση των κοινωνικών κινήματων της εργατικής τάξης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναζήτησης της κεντρικής σύγκρουσης ο Touraine προσεγγίζει τα κοινωνικά κινήματα ως συλλογικά ταξικά υποκείμενα, που αγωνίζονται «*ενάντια στον ταξικό τους αντίπαλο για τον κοινωνικό έλεγχο της ιστορικότητας μέσα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία*» (Touraine, 1981: 77). Η ιστορικότητα μιας κοινωνίας, σύμφωνα με τον ίδιο, αναπαριστά όλα εκείνα τα διακυβεύματα που προκύπτουν από τις πιο σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις σε οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο και εν τέλει οδηγούν στην παραγωγή της ίδιας της κοινωνίας.

Η ανάπτυξη των *Νέων Κοινωνικών Κινήματων* και η χαρακτηριστική πύκνωση κοινωνικών αντιστάσεων και διαμαρτυριών για ζητήματα πόλης, μέσα στην πολιτικά έντονη περίοδο των δεκαετιών του '60 και του '70, επηρέασαν τις μετέπειτα προσπάθειες επαναπροσέγγισης της έννοιας των ΚΚΠ (Pickvance, 1985 · Lowe, 1986 · Mayer, 2006 κα). Τα ΚΚΠ συνιστούν, κατά κάποιο τρόπο, μια ξεχωριστή κατηγορία αυτών των Νέων Κοινωνικών Κινήματων, ενώ ο ορισμός τους γίνεται πλέον πιο ρευστός και αφορά μαζικές και δυναμικές κινητοποιήσεις, με την ενεργό συμμετοχή μεγάλου αριθμού πολιτών, που οδηγούν σε σημαντικές, αλλά όχι απαραίτητα σε ριζοσπαστικές ή δομικές κοινωνικές αλλαγές (Σιατίτσα, 2014). Έτσι, μέσα από μια αρκετά πυκνή επιστημονική αρθρογραφία, διάφοροι μελετητές που ακολουθούσαν κυρίως μαρξιστικές προσεγγίσεις, προσπάθησαν να επεκτείνουν τις εννοιολογικές θεωρήσεις του Castells, αντιλαμβανόμενοι τους μετασχηματισμούς που συντελούνται στο πεδίο των κοινωνικών

κινήματων, παράλληλα με τις ευρύτερες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο.

Γενικώς, οι μεταλλαγές αυτές ήταν αποτέλεσμα της εμφάνισης μιας σειράς θεωρητικών μελετών στο πεδίο των *“urban politics”*, οι οποίες εστίαζαν στις θεμελιώδεις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες που εκτυλίσσονταν στις σύγχρονες κοινωνίες του Δυτικού κόσμου εκείνο το διάστημα. Σημαντική ενότητα μέσα σε αυτή τη βιβλιογραφία αποτελούσαν τα -αποδεσμευμένα από την καθοδήγηση κομματικών οργανώσεων- κινήματα πόλης, τα οποία αντιμετωπίζονταν ως *“εμπνευστές”* και εν δυνάμει γεννήτορες κοινωνικών αλλαγών. Αυτό το έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον προέκυψε από την αφθονία και τη μεγάλη ποικιλία κοινωνικών διαμαρτυριών που εμφανίστηκαν σε διάφορα σημεία του πλανήτη και οι οποίες κυμαίνονταν από τις ταραχές στα γκέτο των αφροαμερικάνων στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1960 και τα κινήματα καταλήψεων στις παραγκουπόλεις των ταχέως αστικοποιημένων κοινωνιών, έως τα κινήματα γειτονιάς στην Ισπανία μετά το τέλος της δικτατορίας, το μαζικό κίνημα των ενοικιαστών στην Ιταλία στα μέσα της δεκαετίας του 1970, τα κινήματα των δικαιούχων δημοτικής κατοικίας στη Μεγάλη Βρετανία, τις κινήσεις πολιτών για ζητήματα αναπλάσεων και τις κινητοποιήσεις περιβαλλοντικών οργανώσεων (Lowe, 1986).

Η εκλογή της Μάργκαρετ Θάτσερ στη Μεγάλη Βρετανία το 1979 εγκαινίασε μια περίοδο έντονης νεοφιλελευθεροποίησης της κρατικής πολιτικής, η οποία επισημοποιήθηκε οριστικά, μόλις ένα χρόνο αργότερα, με την εκλογή του Ρόναλντ Ρίγκαν στις ΗΠΑ. Κεντρικές πολιτικές στοχεύσεις και κατευθύνσεις όπως η συρρίκνωση της κοινωνική κατοικίας, η ένταξη στον ιδιωτικό τομέα δικαιωμάτων όπως το δικαίωμα σε κρατική σύνταξη και σε δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η ιδιωτικοποίηση τμήματος της εκπαίδευσης, η εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου και ένα διαδοχικό κύμα ιδιωτικοποιήσεων σε δημόσιες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας ήταν μερικές από τις πρακτικές που επιβεβαίωσαν την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού. Αυτή η κατεύθυνση απορρόθμισης του κράτους πρόνοιας σε όλες του τις πτυχές, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη φτώχεια και την εργασιακή επισφάλεια επανέφεραν εμφανώς στο προσκήνιο των κοινωνικών κινητοποιήσεων τις διαμαρτυρίες σχετικά με υλικές και χωρικές ανάγκες. Αντίστοιχα, οι θεωρίες των Νέων Κοινωνικών Κινήματων παρουσίασαν χαρακτηριστική υποχώρηση, οδηγώντας μελετητές τους, όπως ο Alain Touraine σε μια ξεκάθαρη κριτική στάση απέναντι σε αυτά

(Σερντεδάκις, 2007).¹⁰

Από την μία η εμφάνιση πολύμορφων ΚΚΠ από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και από την άλλη η συστηματική προσπάθεια αποδιάρθρωσης του κράτους πρόνοιας που ξεκίνησε μια δεκαετία αργότερα, αποτέλεσαν αντίστοιχα αφετηρία-παρακαταθήκη και αφορμή για τη δημιουργία καινούργιων κινήματων πόλης. Ο Pickvance (1985) προσπάθησε να εμπλουτίσει το θεωρητικό σχήμα του Castells, διαμορφώνοντας ένα τυπολόγιο από τα διάφορα κινήματα πόλης, με βάση την ποικιλία των αιτημάτων τους και το εύρος του πεδίου δράσης τους. Πιο συγκεκριμένα, διέκρινε «τέσσερις τύπους κινήματων πόλης: α) κινήματα για παροχή βασικών αστικών υποδομών (όπως καταλήψεις γης και κατοικιών, σε έντονα αστικοποιούμενες κοινωνίες), β) κινήματα για πρόσβαση σε κατοικία και συλλογική κατανάλωση (σε ανεπτυγμένες κοινωνίες που διεκδικούν πρόσβαση σε υποδομές και υπηρεσίες), γ) κινήματα για κοινωνικό έλεγχο και συμμετοχή στη διαχείριση και τη λήψη αποφάσεων (δημοκρατία), και δ) αμυντικά κινήματα για προστασία της κατοικίας και της γειτονιάς (ενάντια στις επιδράσεις του καπιταλισμού και της κερδοσκοπίας ή συντηρητικές αντιδράσεις ενάντια σε “εξωτερικές απειλές” για την κοινωνική συνοχή της τοπικής κοινότητας, για παράδειγμα ρατσιστικά και απορριπτικά κινήματα)». (Σιατίτσα, 2014: 28-29)

Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι και τα τέλη του 20ου αιώνα διαμορφώθηκε ένα ετερόκλητο σύνολο κινήματων που περιελάμβανε ιδιοκτήτες ακινήτων, ομάδες αστέγων ή περιθωριοποιημένων πληθυσμών, αυτόνομα κινήματα, αντιρατσιστικές πρωτοβουλίες, οργανώσεις υπεράσπισης κοινωνικών δικαιωμάτων, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και επιτροπές κατοίκων για ζητήματα πόλης. Όλοι εκείνοι οι διαρθρωτικοί οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού, συνέβαλαν στη δημιουργία ενός νέου κύματος ριζοσπαστικών κοινωνικών διεκδικήσεων για υλικά και χωρικά προβλήματα, το εύρος των οποίων βέβαια δεν περιορίστηκε σε ζητήματα ελαστικοποίησης της εργασίας και δεν συμπυκνώθηκε αποκλειστικά σε κινήματα για την πρόσβαση σε κατοικία και στη συλλογική κατανάλωση, αλλά αφορούσε ευρύτερα ζητήματα κατοίκησης της πόλης, όπως αντιστάσεις σε αναπλάσεις γειτονιών και πρακτικές εξευγενισμού,

---

¹⁰ για την υποχώρηση των νέων κοινωνικών κινήματων βλ. «The Ebbing of Social Movements» στο Touraine, A., (1988), *Return of the Actor*, Minneapolis: University of Minnesota Press, σ.σ.127-139.

καταλήψεις κτιρίων και κατοικιών, υπερασπίσεις ελεύθερων δημόσιων χώρων και χώρων πρασίνου.

Ωστόσο, σε σύγκριση με τις προηγούμενες δεκαετίες του 60' και του 70', παρατηρήθηκε μια σταδιακή υποχώρηση κινήσεων πόλης με προοδευτικά χαρακτηριστικά, η οποία μάλιστα συνοδεύτηκε από την εμφάνιση ορισμένων συντηρητικών κινητοποιήσεων. Η εμφάνισή τους γίνεται παράλληλα με τις διαδικασίες προαστιοποίησης των πόλεων από νοικοκυριά που ανήκουν σε μεσαίες και υψηλές κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες και τα αιτήματά τους μετατοπίζονται από ζητήματα που αφορούν τη συλλογική κατανάλωση και την αξία χρήσης προς την ιδιωτική κατανάλωση και την ανταλλακτική αξία (Σιατίτσα, 2012). Για αυτό και, σύμφωνα με τον Byron Miller (2006:209), η παράλειψη αναφοράς στα συντηρητικά κοινωνικά κινήματα που εμφανίστηκαν στις ραγδαία αναπτυσσόμενες προαστιακές περιοχές συνιστά σημαντικό κενό στην κοινωνική και πολιτική ανάλυση του Castells στο έργο του *"The City και των Grassroots"*. Η μελέτη τους κρίνεται αναγκαία για την κατανόηση του ρόλου που διαδραματίζουν οι πρακτικές ενίσχυσης της ιδιωτικής κατανάλωσης ως στρατηγική πολιτική κατεύθυνση για την άνοδο και την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού.

Αυτή η εικόνα κατακερματισμού των κοινωνικών κινήσεων εδραιώθηκε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 90' και άρχισε να αναδιαμορφώνεται από εκείνο το σημείο και έπειτα. Η Mayer επισημαίνει πως το τοπίο των σύγχρονων μορφών κοινωνικών κινήσεων σχηματίστηκε ακολουθώντας δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά την τάση θεσμικής ενσωμάτωσης διάφορων κινήσεων πόλης, καθώς παρατηρήθηκε πως ένα μεγάλο μέρος εναλλακτικών εγχειρημάτων και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών εντάχθηκαν σε αυτό που ονομάζεται τρίτος τομέας και μετατράπηκαν σε απλούς παρόχους υπηρεσιών για αστικά ζητήματα όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, η λειτουργία υπηρεσιών Πρόνοιας, η υποβάθμιση γειτονιών και η αύξηση της εγκληματικότητας σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης (Mayer, 2006:203). Οι αρμόδιοι φορείς για τα αντίστοιχα κρατικά προγράμματα συνεργάζονται πλέον άμεσα με τέτοιου τύπου οργανώσεις, οι οποίες μετατρέπονται με αυτό τον τρόπο σε άτυπους συνεταιίρους του κράτους. Η δραστηριότητά τους μετατρέπεται ουσιαστικά σε αντικείμενο εργαλειοποίησης από τις αστικές ελίτ σε μια προσπάθεια να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες που προκύπτουν από τις μειώσεις δημόσιων δαπανών, από τις διαδικασίες αποκέντρωσης αρμοδιοτήτων του κράτους και από τις εκτεταμένες Συμπράξεις Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα.

Την ίδια στιγμή, μια νέα προοπτική διανοίγεται για τα σύγχρονα κινήματα πόλης, καθώς το πεδίο δράσης τους μπορεί να αποκτήσει και παγκόσμιο χαρακτήρα. Αυτή η σχέση της παγκοσμιοποίησης με τα σύγχρονα κινήματα πόλης συνιστά, σύμφωνα με τη Mayer, τον δεύτερο καθοριστικό παράγοντα για την επαναπροσέγγιση και τον μετασχηματισμό των κοινωνικών κινήματων. Τα αιτήματά τους απευθύνονται πλέον και σε διεθνικούς φορείς εξουσίας όπως η Σύνοδος των G7, η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωκοινοβούλιο, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Σύνοδος Κορυφής κρατών-μελών), η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου κ.ά. και αφορούν την υπεράσπιση δημόσιων υπηρεσιών και την ενίσχυση υπηρεσιών Πρόνοιας, προτάσσοντας ένα σύγχρονο δικαίωμα στην πόλη. Οι κινητοποιήσεις τους αποκτούν παγκόσμιο βεληνεκές και συχνά ταυτίζονται και ονοματίζονται από το όνομα της πόλης στην οποία διεξάγονται, ενώ οι διεκδικήσεις τους συχνά συσχετίζονται με διαμαρτυρίες για διάφορες μορφές συλλογικής κατανάλωσης την περίοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με τη Λεοντίδου (Leontidou, 2010:1189), σε αυτά τα νέα δημοκρατικά και αντιπαγκοσμιοποιητικά κινήματα θα μπορούσε να αποδοθεί ο όρος αστικά κοινωνικά κινήματα, ακολουθώντας τις θεωρήσεις και τις ερμηνείες του Castells.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να τονιστούν ορισμένες καθοριστικές στιγμές στην σύγχρονη ιστορία των κινήματων πόλης που αποτέλεσαν το σημείο καμπής για την ανάδυση διεθνιστικών κινητοποιήσεων και τη γέννηση παγκόσμιων κινήματων. Έναυσμα συνιστά η διαμαρτυρία στο Seattle τον Νοέμβριο του 1999, όπου συναντήθηκαν 1.200 οργανώσεις και 40.000 πολίτες από ολόκληρη την Αμερική και από χώρες της Ευρώπης για να διαδηλώσουν ενάντια στην παγκοσμιοποίηση και σε συγκεκριμένες πολιτικές στοχεύσεις του ΠΟΕ. Δυο χρόνια μετά, αυτή η νέα δυναμική στις διεκδικήσεις των κινήματων επισημοποιείται με μια παγκόσμια χαρακτήρα διαδήλωση στη Σύνοδο των G8 στη Γένοβα. Οι συμμετέχοντες, που υπολογίζεται πως έφτασαν τις 200.000, δήλωσαν κυρίως την εναντίωσή τους σε παγκόσμιες εμπορικές συμφωνίες και στις ιμπεριαλιστικές εισβολές των ΗΠΑ και των δυνάμεων του NATO σε τρίτες χώρες. Οι διεθνείς δράσεις τέτοιου τύπου δεν περιορίστηκαν στη μορφή των διαδηλώσεων, αλλά απέκτησαν και χαρακτηριστικά διεθνούς συντονισμού και διαλόγου. Σε αυτή την κατεύθυνση οργανώθηκε για πρώτη φορά το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ (WSF) στο Πόρτο Αλέγκρε της Βραζιλίας το 2001, δίνοντας την ευκαιρία ανταλλαγής εμπειριών και

πληροφορίας ανάμεσα σε κινηματικούς δρώντες από ολόκληρο τον κόσμο, με κεντρικό σύνθημα «ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός», χωρίς ωστόσο να υπάρξει μια δυναμική συνέχεια αυτών των συναντήσεων τα επόμενα χρόνια (βλ. Βαΐου και Χατχημυχάλης, 2012:226). Παρόλα αυτά, στα πλαίσια της δημιουργίας περιφερειακών Κοινωνικών Φόρουμ, διοργανώθηκε ένα χρόνο αργότερα, το πρώτο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ (ESF) στη Φλωρεντία τον Νοέμβριο του 2002, το οποίο απέκτησε έναν σαφώς πιο δυναμικό χαρακτήρα και έβαλε τα ζητήματα πόλης και κατοικίας στο προσκήνιο της ατζέντας του (Leontidou, 2010:1190). Το πρώτο ΕΚΦ για μια “δημοκρατική παγκοσμιοποίηση”, προετοίμασε την “Χάρτα για το Δικαίωμα στην Πόλη”, επικαιροποιώντας τα ζητήματα που έθετε ο Lefebvre σαράντα χρόνια πριν, με βάση τα νέα βιώματα, τις διεκδικήσεις και τις κοινωνικές αντιθέσεις που προκύπτουν από την καθημερινή ζωή στην πόλη. Δύο χρόνια αργότερα, το 2ο ΕΚΦ προετοίμασε την “Ευρωπαϊκή Κοινωνική Χάρτα”, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία και σε κατάληψη των κενών κτιρίων των σύγχρονων μεγαλουπόλεων. Έπειτα, η 4η συνάντηση του ΕΚΦ που διεξήχθη στην Αθήνα τον Μάιο του 2006, ανάμεσα σε μια σειρά από συζητήσεις και εργαστήρια, έθεσε στο προσκήνιο και τις διεκδικήσεις για ζητήματα πόλης που προκύπτουν από συλλογικότητες που δραστηριοποιούνται σε τοπικό επίπεδο. Στο ίδιο μήκος κύματος τα κοινωνικά κινήματα συναντήθηκαν στο Κοινωνικό Φόρουμ των ΗΠΑ στην Ατλάντα, τον Ιούνιο του 2007, εμπνευσμένα από τα όσα είχαν πετύχει τα κοινωνικά κινήματα πόλης στη Βραζιλία το 2001.¹¹ Εκεί αποφάσισαν να σχηματίσουν μια εθνική Συμμαχία για το Δικαίωμα στην Πόλη με παραρτήματα σε πόλεις όπως η Νέα Υόρκη και το Λος Άντζελες, στην οποία μεταξύ άλλων συμμετείχαν ομάδες χαμηλόμισθων κατοίκων έγχρωμων κοινοτήτων που διεκδικούσαν ένα μοντέλο ανάπτυξης το οποίο να ανταποκρίνεται στις επιθυμίες και τις ανάγκες τους, άστεγοι που συγκροτούσαν επιτροπές για να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στη

¹¹ Το 2001 εισάγονται στο Σύνταγμα της χώρας ορισμένες διατάξεις που διασφαλίζουν το δικαίωμα στην πόλη, γεγονός που αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη δυναμική και τον σπουδαίο ρόλο που διαδραμάτισαν τα ΚΚΠ, ειδικά εκείνα που σχετιζόνταν με ζητήματα στέγασης, όλη την προηγούμενη δεκαετία με τις διαρκείς συγκρούσεις τους ενάντια στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο, σε μια προσπάθεια προώθησης του εκδημοκρατισμού. Δεν αποτελεί φυσικά έκπληξη ότι στο Πόρτο Αλέγκρε, τόπο διεξαγωγής του πρώτου ΠΚΦ την ίδια χρονιά, αναπτύχθηκαν νέα μοντέλα όπως ο «συμμετοχικός προϋπολογισμός», σύμφωνα με τον οποίο οι απλοί κάτοικοι της πόλης συμμετέχουν άμεσα στην κατανομή τμήματος του προϋπολογισμού του δήμου μέσω μιας δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων (βλ. Harvey, 2012:25-26).

στέγαση και σε βασικές υπηρεσίες και έγχρωμοι νέοι της κοινότητας των LGBTQI οι οποίοι αγωνίζονταν για το δικαίωμα σε ασφαλείς για αυτούς δημόσιους χώρους (Harvey, 2012:32).

Αυτά τα παραδείγματα κινηματικών συναντήσεων και διαμαρτυριών σε παγκόσμια κλίμακα αναφοράς, είχαν αρκετά μεγάλη συμμετοχή και ακόμη μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση. Στο γεγονός αυτό, καθοριστική ήταν η συνεισφορά του διαδικτύου, καθώς προσέφερε άμεση και αποτελεσματική επικοινωνία κινημάτων και πρωτοβουλιών σε οποιοδήποτε μέρος του πλανήτη. Ακτιβιστές από όλο τον κόσμο, σε μια προσπάθεια να συντονίσουν και προετοιμάσουν τη δράση τους, αναπτύσσουν διαδικτυακές διεργασίες, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις είναι πολύμηνης διάρκειας. Το κοινό πεδίο δράσης τους γίνεται εύκολα προσβάσιμο από πλευράς διαθέσιμων οικονομικών πόρων και απαιτούμενου χρόνου, καθώς τα φθηνά και γρήγορα αεροπορικά δρομολόγια πολλαπλασιάζονται, διευκολύνοντας μια παγκόσμια κινηματική κινητικότητα. Έτσι, η αξιοποίηση των εργαλείων που προσφέρει η τεχνολογική ανάπτυξη στην υπηρεσία των κινηματικών δρώντων συνιστά βασικό παράγοντα για τον εν δυνάμει μετασχηματισμό πολλών κοινωνικών κινημάτων ως προς τη δομή, τα αιτήματα και τις επιδράσεις τους.

Η πρόσφατη οικονομική κρίση διανοίγει ένα πεδίο συνέχισης στην εφαρμογή ενός ακραία νεοφιλελεύθερου μοντέλου, που αποτυπώνεται και στα ζητήματα πόλης με μεγαλύτερη ένταση και επιθετικότητα. Ήδη από τη δεκαετία του 1990 άρχισε να αναδύεται μια νέα φάση με τη δυναμική είσοδο του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου στην αστική ανάπτυξη. Οι χωρικές παρεμβάσεις μοιάζουν πλέον να βασίζονται όλο και λιγότερο σε συντεταγμένες δημόσιες πολιτικές μέσω εκλεγμένων θεσμών και όλο και περισσότερο στις προθέσεις επιχειρήσεων του real estate που αναζητούν κερδοφόρες επενδυτικές ευκαιρίες. Υπό αυτή την οπτική, ο χώρος διαβάζεται ως ένα ρευστό παράγωγο σχέσεων και ροών που εμπεριέχει και διαμορφώνεται από διαφορετικά συμφέροντα και δρώντα υποκείμενα (Massey, 2005). Πλέον γίνονται θεωρητικές αναφορές σε διαδικασίες “glocalization” (Swynghedouw, 2004), με βάση τις οποίες οι χώροι διακίνησης του κεφαλαίου μεταφέρονται στην παγκόσμια γεωγραφική κλίμακα, διάφορες πόλεις του κόσμου αναδεικνύονται σε τόπους διεθνούς ανταγωνισμού για την προσέλκυση κεφαλαίων, ενώ η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων μέτρων και η άνιση αποτύπωσή τους μετατοπίζονται σε μικρότερα επίπεδα με έμφαση κυρίως στο τοπικό, το περιφερειακό και το υπερεθνικό.

Όπως αυτό το μοντέλο νεοφιλελεύθερης οικονομίας και πολιτικής διακυβέρνησης λαμβάνει χώρα σε πολλαπλά επίπεδα (τοπικό, εθνικό, διεθνές), έτσι και οι αντιστάσεις στις επιβαλλόμενες πολιτικές εκφράζονται εξίσου σε πολλαπλές κλίμακες, που συχνά αλληλοδιαπλέκονται. Μέσα σε αυτή τη συνθήκη της “νεοφιλελεύθερης ασκικότητας” (Peck, 2012 · Peck, 2015), τα νεότερα αστικά κοινωνικά κινήματα αναδύονται και συσπειρώνονται τόσο γύρω από ζητήματα τοπικού κυρίως χαρακτήρα όσο και γύρω από κοινές γενικές διεκδικήσεις σε διεθνές επίπεδο. Από τη μία, οι τάσεις νεοφιλελευθεροποίησης του αστικού χώρου με βασικό εργαλείο τις πολιτικές λιτότητας έχουν οδηγήσει στην όξυνση των κοινωνικών αντιπαραθέσεων και στην εμφάνιση αρκετών επίμαχων κοινωνικοπολιτικών αστικών ζητημάτων, τοπικά προσδιορισμένων. Από την άλλη, οι κοινές μορφές που εμφανίζουν οι κατά τόπους νεοφιλελεύθερες πολιτικές εθνικών κυβερνήσεων και υπερεθνικών θεσμών, οδηγούν στη συνένωση κινήματων από διαφορετικά σημεία του πλανήτη απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, που εκλαμβάνεται ως συμπίκνωση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών μεταβολών που συμβαίνουν το ίδιο χρονικό διάστημα. Αυτή η παγκοσμιοτοπική διάσταση παρατηρείται τα τελευταία χρόνια σε ένα μεγάλο αριθμό κινητοποιήσεων και κινήματων που αναπτύσσονται στη Νότια Ευρώπη, περιοχή που εξάλλου έχει πληγεί κατάφορα και άνισα με μέτρα οικονομικής πειθάρχησης. Η δράση τους, η δικτύωσή τους και η συμμαχία τους με άλλες κινητοποιήσεις διαμορφώνονται σε τοπικό, υπερ-τοπικό και ενίοτε σε διεθνές επίπεδο.¹² Τέτοια χαρακτηριστικά εμφάνισαν αρκετές κινητοποιήσεις του 21ου αιώνα όπως το κίνημα Occury και το κίνημα των Πλατειών, τα οποία συνδύαζαν την παγκόσμια απήχηση με το τοπικό πεδίο δράσης.

---

¹² Χαρακτηριστική περίπτωση οριζόντιας επικοινωνίας και μεταφοράς γνώσεων σε υπερεθνικό επίπεδο αποτελεί το εργαστήριο URBANRISE (*Crisis regimes and emerging social movements in cities in Southern Europe*), που διοργανώθηκε τον Φεβρουάριο του 2013 στην Αθήνα με σκοπό την ανταλλαγή εμπειριών, γνώσεων και πρακτικών δράσεων ανάμεσα σε διάφορες μορφές κινήματων που αναπτύσσονται “από τα κάτω” στις πόλεις της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας για να ανταπεξέλθουν ή/και να εναντιωθούν στις κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης. Για την εμπειρία του εργαστηρίου URBANRISE και για ορισμένες αναλυτικές παρατηρήσεις σχετικά με αυτό βλ. (Κουτρολίκου και Σπανού, 2013)

Διαμαρτυρίες πολιτών και κινήματα στην Ελλάδα για το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία

Στην περίπτωση της Ελλάδας, παρατηρήθηκε αντιστοίχως μέσα στα χρόνια της κρίσης μια χαρακτηριστική αύξηση δράσεων και δικτυώσεων αλληλεγγύης που δήλωναν την εναντίωσή τους στην υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και των συνθηκών διαβίωσης μέσα στις σύγχρονες μητροπόλεις. Στον αστικό χώρο των ελληνικών πόλεων αναδύονται κοινωνικά κινήματα που αντιδρούν στην κρίση και στις πολιτικές που υιοθετήθηκαν με πρόσχημα την αντιμετώπισή της. Το πολύπτυχο ζήτημα της κατοικίας αποτέλεσε βασικό πεδίο των διεκδικήσεών τους, τόσο εξαιτίας της ανάδυσης νέων στεγαστικών προβλημάτων όσο και εξαιτίας της επιδείνωσης στεγαστικών φαινομένων που προϋπήρχαν της νέας περιόδου που εγκαινίασε η πρόσφατη οικονομική κρίση. Η καταγραφή πρωτοβουλιών για το δικαίωμα στην κατοικία αφορά ουσιαστικά αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο, καθώς πρωτύτερα οι κοινωνικές κινητοποιήσεις που σχετίζονται με το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία είναι ελάχιστες έως μηδαμινές. Σε αντίθεση με άλλα πεδία δημόσιας πολιτικής και αντιπαράθεσης, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η ασφάλιση ή η προστασία του περιβάλλοντος, στην περίπτωση του στεγαστικού τομέα και στην κατοχύρωση του δικαιώματος στην κατοικία, ο δημόσιος διάλογος, οι κινητοποιήσεις πολιτών και οι προτάσεις για την εφαρμογή πολιτικών στέγης κινούνται σε πολύ περιορισμένο πλαίσιο (Σιατίτσα, 2014 · 2019).

Το γεγονός πως στην Ελλάδα δεν αναδύθηκε διαχρονικά κάποιο μαζικό κοινωνικό κίνημα διεκδίκησης στεγαστικών ζητημάτων, οφείλεται σε μια σειρά παραγόντων και συνθηκών που δημιούργησαν την ιδιότυπη ελληνική περίπτωση (Πορτάλιου, 2006). Αρχικά, αυτό εν μέρει συνέβη επειδή οι κυρίαρχοι μηχανισμοί παραγωγής κατοικίας διαμόρφωσαν στην ελληνική κοινωνία μεγάλα ποσοστά ιδιοκατοίκησης χωρίς να συνοδεύονται στις περισσότερες περιπτώσεις από αυξημένα στεγαστικά βάρη και δανεισμούς. Παράλληλα, καθοριστικό ρόλο στις μειωμένες κοινωνικές αντιστάσεις για ζητήματα κατοικίας έπαιξε το ενισχυμένο κοινωνικό δίκτυο ασφαλείας που προσέφερε η δομή της ελληνικής οικογένειας μέσα από τις αποταμιεύσεις και την επέκταση της περιόδου συγκατοίκησης των μελών της. Με αυτό τον τρόπο, η αντίληψη που γρήγορα κυριάρχησε στην Ελλάδα και αφορούσε όλες σχεδόν τις εισοδηματικές κατηγορίες πολιτών, ήταν πως η διασφάλιση της πρόσβασης στην κατοικία είναι μια καθαρά ιδιωτική υπόθεση και πρωτίστως οικογενειακή, η οποία πραγματοποιείται μέσα από την αγορά ακινήτων. Ταυτόχρονα, ο ρόλος και η σημασία των

δημόσιων κρατικών παρεμβάσεων στο στεγαστικό τομέα καθώς και η ανάγκη για ουσιαστικές και διευρυμένες κοινωνικές παροχές σε αυτόν, δεν παρουσίαζαν ιδιαίτερη κοινωνική απήχηση από πλευράς των πολιτών. Βέβαια, ούτε από την πλευρά του κράτους και των αρμόδιων φορέων του υπήρξε κάποια ιδιαίτερη προθυμία προς αυτή την κατεύθυνση, εφόσον αντιλαμβάνονταν πως είχε εξασφαλιστεί η πολυπόθητη κοινωνική συναίνεση με άλλα μέσα. Επιπλέον, η ανάπτυξη της οικονομίας με βασικό άξονα τον κατασκευαστικό κλάδο, η διαρκής παραγωγή νέων κατοικιών και το σταθερά μεγάλο κενό κτιριακό απόθεμα, δημιούργησαν ένα περιβάλλον στεγαστικής ασφάλειας και σιγουριάς για επίλυση των όποιων προβλημάτων προέκυπταν στον τομέα της κατοικίας. Ακόμα και μέσα στα πρώτα χρόνια της οικονομικής ύφεσης, η πεποίθηση πως η οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών και οι συνθήκες διαβίωσης θα επανέλθουν σε προ-κρίσης επίπεδα, σε συνδυασμό με μια σχετική προστασία της πρώτης κατοικίας, περιόρισε αισθητά τις κοινωνικές αντιδράσεις για την κατοικία.

Με βάση αυτά τα δεδομένα εξηγείται η περιορισμένη ανάπτυξη των κοινωνικών κινημάτων και η απουσία διεκδικήσεων στον τομέα της κατοικίας στον ελληνικό χώρο, τουλάχιστον μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 2000. Από εκεί και έπειτα, η οικονομική κρίση και ο πολιτικές λιτότητας που τη συνόδευαν, διαμόρφωσαν στην περίπτωση της Ελλάδας ένα χρονικό σημείο τομής, με αφετηρία το οποίο άρχισαν σταδιακά να αναδύονται πρωτοβουλίες και κινήματα πόλης που έθεταν ως βασικό τους πρόταγμα το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία για όλους. Η επανεκκίνηση των δράσεων του κινηματικού χώρου για ζητήματα στέγης απέκτησε ποικίλες μορφές και συνεχίζει μέχρι σήμερα να εκφράζεται μέσα από διάφορους δρώντες, που περιλαμβάνει δομές αλληλεγγύης, κοινωνικά στέκια, συνελεύσεις γειτονιών και πρωτοβουλίες πολιτών. Παράλληλα, βέβαια η ανάδειξη των στεγαστικών προβλημάτων και των ευθυνών του κράτους καθώς και η άμεση στήριξη στους στεγαστικά πληττόμενους κατοίκους της πόλης εκφράστηκε και σε επίπεδο πολιτικών και θεσμικών φορέων μέσα από επαγγελματικούς συλλόγους, σωματεία εργαζομένων, επιμελητήρια και πολιτικές οργανώσεις.

Μία πρώτη ομαδοποίηση κινηματικών κινητοποιήσεων συνιστούν οι κοινωνικές διαμαρτυρίες ενάντια σε θεσμικές παρεμβάσεις και κρατικές πολιτικές που επηρεάζουν τον τομέα της κατοικίας. Ωστόσο, αυτές οι κινητοποιήσεις παρέμειναν σε ένα πεδίο αποσπασματικών κοινωνικών αντιδράσεων και δεν μετασχηματίστηκαν σε συγκροτημένες δομές κοινωνικής αντίστασης που θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποκτήσουν

τον χαρακτήρα κινήματος:

απουσία κοινωνικής στεγαστικής πολιτικής: Η ανάγκη κρατικής παρέμβασης αποτελεί έναν βασικό λόγο όξυνσης των κοινωνικών αντιδράσεων και ανάδυσης κινηματικών πρωτοβουλιών. Η εμφανής απουσία κρατικής μέριμνας και η συρρίκνωση της κοινωνικής πολιτικής μέσα από στεγαστικά προγράμματα και επιδόματα ανέδειξε τις σοβαρές ευθύνες σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατάργηση του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας το 2012 στα πλαίσια εφαρμογής μιας ευρύτερης δέσμης μέτρων τα πρώτα χρόνια του μνημονίου που στόχευαν στη μείωση των δημόσιων δαπανών, στη συρρίκνωση του Κράτους και στην απαξίωση εργαλείων κρατικής παρέμβασης όπως ο ΟΕΚ. Η μέχρι τότε δράση του Οργανισμού, αν και επικεντρωνόταν σε ένα πολύ συγκεκριμένο τμήμα του πληθυσμού, τους μισθωτούς εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα και δεν είχε ευρύτερη κοινωνική απεύθυνση, θεωρείται μέχρι σήμερα η πιο χαρακτηριστική περίπτωση κοινωνικής πολιτικής στέγασης με βάση τα ελληνικά δεδομένα. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του ΟΕΚ (1954-2012) και με βάση τα προβλήματα που προέκυπταν ανά καιρούς, διαμορφώθηκαν πολλών ειδών διεκδικήσεις οι οποίες άλλοτε οδηγούσαν στη συγκρότηση ομάδων πίεσης από πολίτες με συγκεκριμένα συμφέροντα (δικαιούχοι προγράμματος, σύλλογοι οικιστών) και άλλοτε κινητοποιούσε συγκεκριμένους φορείς που σχετιζόνταν με τα πρόγραμμα εργατικής κατοικίας του ΟΕΚ όπως τα εργατικά κέντρα και διάφορες αυτοδιοικητικές παρατάξεις.¹³ Η απότομη κατάργησή του διαμόρφωσε ένα ασαφές πλαίσιο για μια σειρά ζητημάτων, καθώς έμειναν χωρίς δικαιούχους περίπου 200 διαμερίσματα και ακυρώθηκαν τα σχέδια για τους 15 νέους οικισμούς που ήταν ήδη προγραμματισμένοι. Την ίδια στιγμή, υπολογίζεται πως σχεδόν 100.000 δανειολήπτες βρίσκονταν με εκκρεμή δάνεια, όταν αποφασίστηκε η εκκαθάριση του Οργανισμού. Το γεγονός αυτό προκάλεσε νέο κύκλο ανασφάλειας για τους δικαιούχους του προγράμματος καθώς πολλοί από αυτούς χρειάζονταν κάποιου είδους αναπροσαρμογή στους όρους του δανείου μέχρι την τελική εξόφληση της αγοράς της κατοικίας (ρύθμιση των δόσεων, επανεξέταση της περιόδου αποπληρωμής, αναπροσαρμογή της συνολικής οφειλής). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, προέκυψαν οι πρώτες συντονισμένες αντιδράσεις μέσα από κινητοποιήσεις πανελλαδικής

---

¹³ Για μια πιο αναλυτική καταγραφή των διάφορων αιτημάτων που διαχρονικά προέκυπταν με βάση τη λειτουργία του ΟΕΚ πριν από την κατάργησή του, βλ. Σιατίτσα, 2014.

εμβέλειας. Αμέσως μετά την κατάργησή του, τον Φεβρουάριο του 2012, άρχισαν οι πρώτες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας των δικαιούχων εργαζόμενων του ΟΕΚ, οργανωμένες από τους συλλόγους οικιστών που συγκροτούνται στον κάθε οικισμό που κατασκευάζεται από τον ΟΕΚ. Ταυτόχρονα κινητοποιήθηκε και η Πανελλαδική συντονιστική επιτροπή δικαιούχων ΟΕΚ με πανελλαδικές συνδιασκέψεις, ψηφίσματα και πορείες. Βασικά αιτήματα ήταν η ρύθμιση των εκκρεμών δανείων, οι όροι παραχώρησης των κατοικιών, η εκμετάλλευση της περιουσίας του Οργανισμού προς το συμφέρον των δικαιούχων και η αξιοποίηση των αποθεματικών και των εσόδων υπέρ ΟΕΚ που εξακολουθούσαν να προκύπτουν από παρακρατήσεις των εργαζομένων (Μπαλαμπανίδης κ.α, 2013). Όλα αυτά τα αιτήματα συμπυκνώθηκαν κάτω από την ευρύτερη διεκδίκηση για ανασυγκρότηση του ΟΕΚ ή σύσταση μιας νέας δομής στεγαστικής πρόνοιας. Αυτή η ανάγκη για ένα νέο φορέα κοινωνικής κατοικίας, που θα αφορά βέβαια ένα μεγαλύτερο εύρος κοινωνικών ομάδων σε σύγκριση με τον ΟΕΚ, συνεχίζει μέχρι σήμερα να αποτελεί βασική πτυχή των διεκδικήσεων των κινημάτων πόλης για ζητήματα στέγης.

φορολογικά κόστη ακίνητης περιουσίας: Ο ρόλος του κράτους στην διόγκωση της στεγαστικής επισφάλειας ήταν καθοριστικός και μέσα από μια στοχευμένη φορολογική πολιτική που βασιζόταν στα μεγάλα ποσοστά ιδιοκατοίκησης που διαχρονικά καταγράφονται στην Ελλάδα και επικεντρωνόταν στην μεγάλη φορολογική εισπραξιμότητα που θα προέκυπτε από τους πολλούς ιδιοκτήτες με μικρή ή μεσαία ακίνητη περιουσία. Η πλήρης απουσία μιας δίκαιης φορολογίας στην ιδιόκτητη κατοικία αποτελούσε μια σοβαρή προβληματική των πολιτικών επιλογών και των γενικότερων στρατηγικών κατευθύνσεων των εκάστοτε κυβερνήσεων και συνεπαγόταν αυτομάτως μια ακόμη διευκόλυνση των κυριάρχων συστημάτων παραγωγής και πρόσβασης στην κατοικία. Ωστόσο, αυτή η διαχρονική απουσία δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να δικαιολογήσει τις υπερβολικές φορολογικές επιβαρύνσεις με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι εκατοντάδες χιλιάδες ιδιοκτήτες κατοικίας. Η αρχή έγινε με το περίφημο “χαράτσι της ΔΕΗ”, σε μια αρκετά εκβιαστική όπως αποδείχτηκε προσπάθεια της κυβέρνησης να εισπράξει ένα φόρο που να αφορά την ακίνητη περιουσία, συσχετίζοντάς τον με τον λογαριασμό ρεύματος και την απειλή διακοπής σε περίπτωση μη είσπραξής του. Η επιβολή αρχικά του Ε.Ε.Τ.Η.Δ.Ε. (Εκτακτο Ειδικό Τέλος Ηλεκτροδοτούμενων Δομημένων Επιφανειών) για το έτος 2012, στη συνέχεια η είσπραξή του το

επόμενο έτος ως Ε.Ε.Τ.Α. (Έκτακτο Ειδικό Τέλος Ακινήτων) και η γενικότερη φορολογική πολιτική που απαιτούσε την οριζόντια επιβολή του, χωρίς αρχικές προβλέψεις για ειδικές και ευάλωτες κατηγορίες του πληθυσμού, γέννησε τις πρώτες μαζικές διαμαρτυρίες απέναντι στην υπερφορολόγηση της ιδιόκτητης κατοικίας. Οι κινητοποιήσεις οργανώνονταν συνήθως από τοπικές επιτροπές κατοίκων και συχνά στηρίζονταν από φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και κινήσεις πολιτών όπως το “κίνημα Δεν πληρώνω”. Μπροστά στο ενδεχόμενο διακοπής ρεύματος, δημιουργούνταν δικτύσεις για την παρεμπόδιση της σε περίπτωση αδυναμίας πληρωμής, με κεντρικό σύνθημα: “*κανένα σπίτι χωρίς ρεύμα*”, καθώς και ειδικές ομάδες επανασύνδεσης με τη στήριξη του συνδικάτου των εργαζομένων στη ΔΕΗ (Μπαλαμπανίδης κ.ά., 2013:37). Η θέσπιση του ΕΝΦΙΑ τα επόμενα χρόνια ως ξεχωριστού και ανεξάρτητου πλέον φόρου δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχες δυναμικές κινητοποιήσεις φορολογικής ανυπακοής, οι οποίες ωστόσο μεταφέρθηκαν σε ζητήματα εξώσεων και πλειστηριασμών, ως αποτέλεσμα της υπερχρέωσης των νοικοκυριών.

αυξημένα λειτουργικά στεγαστικά κόστη: Την ίδια στιγμή, το διαρκώς αυξανόμενο κόστος των βασικών καταναλωτικών αναγκών των νοικοκυριών δημιούργησε νέο πεδίο ανάδυσης κινητοποιήσεων των πολιτών. Οι αυξήσεις των τιμών και η συσσώρευση οφειλών για τα πάγια λειτουργικά έξοδα που προκύπτουν από τα τιμολόγια ρεύματος, νερού, τηλεφώνου και κοινοχρήστων. Οι διαδοχικές αυξήσεις στα τιμολόγια της ΔΕΗ τον Ιανουάριο, Μάιο και Ιούλιο του 2013 (Μπαλαμπανίδης κ.α., 2013) οδήγησαν στις πρώτες αυθόρμητες στην αρχή και στη συνέχεια οργανωμένες αντιδράσεις πολιτών. Η διατήρηση καθ’ όλη την περίοδο της κρίσης των δυσβάστακτων για πολλά νοικοκυριά λογαριασμών ρεύματος και οι διαδοχικές διακοπές παροχής ρεύματος σε πολλές κατοικίες ανέδειξαν την ενεργειακή επισφάλεια ως βασική πτυχή της γενικότερης στεγαστικής κρίσης. Η ενεργειακή κρίση διογκώθηκε σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό εξαιτίας της αύξησης στην τιμή του πετρελαίου θέρμανσης, η οποία συνεπάγεται τον αποκλεισμό πολλών νοικοκυριών από την παροχή θέρμανσης κατά τους κρύους μήνες του έτους. Η ιδιαίτερη τυπολογία του κτιριακού αποθέματος στις ελληνικές πόλεις, διαμορφωμένη κυρίως από την πολυκατοικία της αντιπαροχής διέυρνε τον ενεργειακό αποκλεισμό. Οι περισσότερες πολυκατοικίες διαθέτουν κεντρικό σύστημα θέρμανσης που θερμαίνει το σύνολο των εσωτερικών χώρων του κτιρίου. Μέσα στην περίοδο της κρίσης, παρατηρήθηκαν αναρίθμητες περιπτώσεις πολυκατοικιών που διέθεταν καυστήρα πετρελαίου, αλλά δεν υπήρχε

ούτε το αποθεματικό στο κοινό ταμείο ούτε η δυνατότητα συγκέντρωσης του απαιτούμενου χρηματικού ποσού από τους ενοίκους για την αγορά πετρελαίου και τη λειτουργία της θέρμανσης. Πρόκειται για τις ίδιες οικονομικές δυσκολίες που καθιστούσαν ιδιαίτερα δύσκολα και τα όποια σενάρια αναβάθμισης του συστήματος θέρμανσης, είτε μέσω της εγκατάστασης νέου καυστήρα είτε μέσω της σύνδεσής του με το, σχετικά φθηνότερο, φυσικό αέριο. Παράλληλα, οι φορολογικές και στεγαστικές επιβαρύνσεις καθιστούσαν αδύνατη για πολλά νοικοκυριά την διάθεση του απαιτούμενου κεφαλαίου για μετατροπή σε αυτόνομη θέρμανση. Τα νέα αυτά στεγαστικά προβλήματα που κυμαίνονται από την ενεργειακή επισφάλεια μέχρι την πλήρη ενεργειακή αποστέρηση, αναδεικνύονται πλέον ως σημαντικά ζητήματα, όχι μόνο για τα φτωχά νοικοκυριά, αλλά και για μεγάλο μέρος των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, διαμορφώνοντας νέες χωροκοινωνικές διαφοροποιήσεις στον αστικό ιστό των ελληνικών πόλεων και ιδίως της μητροπολιτικής Αθήνας (Βαταβάλη και Χατζηκωνσταντίνου, 2018). Επιπλέον, οι σχεδιαζόμενες διαδικασίες ιδιωτικοποίησης κεντρικών υποδομών της ΕΥΔΑΠ, μέσω Συμπράξεων Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα (ΣΔΙΤ), αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο αυξήσεων και στους λογαριασμούς του νερού (Εθνος, 04.06.2020) και δημιουργούν ένα νέο κύκλο ανασφάλειας και αβεβαιότητας για πολλά νοικοκυριά, ως προς την τρωτότητα του πλαισίου προστασίας από πιθανές διακοπές στην παροχή του νερού, λόγω οφειλών.

Πέρα από τον άμεσο ρόλο του κράτους στη διαμόρφωση κοινωνικών αντιστάσεων για στεγαστικά θέματα, υπάρχουν και οι διάφορες εκφάνσεις της στεγαστικής κρίσης που οδηγούν στη συγκρότηση σαφώς πιο οργανωμένων και μαζικών κινηματικών πρωτοβουλιών. Τα αιτήματα των διάφορων κινηματικών δρώντων αφορούν ένα ευρύ φάσμα νοικοκυριών και ευάλωτων κοινωνικών ομάδων που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις αυξανόμενες οικονομικές απαιτήσεις που απορρέουν από την κατοικία τους. Η συγκρότηση των κινημάτων στέγης βασίζεται επομένως στη διεκδίκηση των συμφερόντων συγκεκριμένων ομάδων πολιτών, οι οποίες προκύπτουν κυρίως με βάση το καθεστώς ενοίκησης, σε συνάρτηση με τα αντίστοιχα στεγαστικά κόστη που το συνοδεύουν (πάγια λειτουργικά έξοδα, ύψος ενοικίου, φόρος ακίνητης περιουσίας, αποπληρωμή στεγαστικού δανείου). Οι ιδιοκτήτες ακινήτων με ή χωρίς ενυπόθηκο δάνειο, οι ενοικιαστές, οι δικαιούχοι και ωφελούμενοι από προγράμματα κοινωνικής κατοικίας καθώς και οι άστεγοι αποτελούν αυτές οι ομαδοποιήσεις πολιτών με σημείο αναφοράς την κατοικία.

Επομένως η χαρτογράφηση και η προσπάθεια κατανομής σε κατηγορίες των κινημάτων πόλης για τη στέγη από το 2010 και μετά προσπαθεί να καλύψει ταυτόχρονα τρεις βασικούς άξονες: α) να αναδείξει την ποικιλία των κινημάτων που προκύπτουν μέσα από τις διάφορες πτυχές του στεγαστικού ζητήματος, β) να τονίσει τα βασικά αιτήματα που προτάσσουν οι πρωτοβουλίες των πολιτών για την αντιμετώπιση της στεγαστικής επισφάλειας και της αποστέρησης και τέλος γ) να αναδείξει αλληλέγγυες δράσεις και να διατυπώσει ορισμένες εναλλακτικές προτάσεις, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται “από τα κάτω”.

αστεγία: Αρχικά, σε επίπεδο έμπρακτης κοινωνικής αλληλεγγύης, οι κινηματικές πρακτικές επικεντρώνονται σε ζητήματα που χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης, όπως η παροχή τροφής και ειδών πρώτης ανάγκης σε αυτούς που βιώνουν καθολική στεγαστική αποστέρηση, τους άστεγους. Σε αυτό το πλαίσιο συγκροτούνται κυρίως δομές αλληλεγγύης που προσφέρουν άμεση βοήθεια σε όσους ζουν στο δρόμο. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η συλλογικότητα *Mano Aperta* η οποία δραστηριοποιείται σε ένα μεγάλο τμήμα της πόλης των Αθηνών. Πρόκειται για μια αυτοδιαχειριζόμενη κοινωνική κουζίνα, η οποία συγκροτήθηκε την Άνοιξη του 2016 με σκοπό να προσφέρει δημιουργική απασχόληση και γεύματα στους χιλιάδες πρόσφυγες που διέμεναν εκείνο το διάστημα στις πλατείες και στα κέντρα φιλοξενίας (Η Εφημερίδα των Συντακτών, 15.09.2016). Με τον καιρό η δράση της επεκτάθηκε και σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο, φτάνοντας στο σημείο να προσφέρουν περίπου 4.500 μερίδες φαγητό κάθε μήνα σε όσους το έχουν ανάγκη (propaganda.gr, 25.09.2019). Εδώ και τέσσερα χρόνια, η συλλογική κουζίνα μαγειρεύει σε διάφορα σημεία της πόλης, σε κοινωνικά στέκια και σε πολιτικές καταλήψεις και παράλληλα διανέμει φαγητό σε όσους βρίσκονται χωρίς στέγη, λειτουργώντας σαν ένα κινητό εστιατόριο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δραστηριοποιείται και η οργάνωση *Steps*, μια ιδιωτική πρωτοβουλία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που δημιουργήθηκε τον Αύγουστο του 2016 και παρέχει βοήθεια σε όσους βρίσκονται σε κατάσταση δρόμου. Αυτή η συνθήκη περιλαμβάνει άστεγους, άνεργους που ζουν κάτω από το όριο φτώχειας, άτομα που κάνουν χρήση ψυχοδραστικών ουσιών, μετανάστες, πρόσφυγες, ασυνόδευτα ανήλικα κ.α. Το εγχείρημα κινείται συνολικά σε τρία επίπεδα παρέμβασης. Βασικός και άμεσος στόχος της πρωτοβουλίας είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης για αυτές τις ομάδες του πληθυσμού, παρέχοντάς τους πρόσβαση σε φαγητό, συμβουλευτική, δημιουργική απασχόληση, πρώτες βοήθειες, ρουχισμό

και ατομική υγιεινή. Επόμενο “βήμα” της δράσης είναι η παροχή χρήσιμων πληροφοριών και υποστήριξης για εύρεση στέγης σε διαμερίσματα ώστε να αποκτήσουν έναν προσωπικό-ιδιωτικό χώρο και μια σχετικά αυτόνομη διαβίωση, ενώ ο τελικός στόχος περιλαμβάνει συμπληρωματικές διαδικασίες κοινωνικής ένταξης μέσα από την ανάπτυξη δεξιοτήτων και τη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά σεμινάρια (βλ. steps.org.gr). Η πρωτοβουλία αυτή αριθμεί σήμερα 36 μέλη, συνεργάζεται με διάφορες κουζίνες αλληλεγγύης, συμπεριλαμβανομένου της *Mano Aperta*, και διανέμει περίπου 200 μερίδες φαγητού 5 φορές την εβδομάδα σε πολίτες που ζουν στο δρόμο, σε διάφορες γειτονιές της Αθήνας (lifo.gr, 27.06.2020).

«θεσμοποιημένες» μορφές δράσης για ζητήματα στέγης:

Ταυτόχρονα, συγκροτούνται ποικίλες μορφές πρωτοβουλιών και συλλογικοτήτων που εντάσσονται στο λόγο και τη δράση τους ή, μερικές φορές, διαμορφώνονται εξ ολοκλήρου για να αναδείξουν ευρύτερα ζητήματα και διεκδικήσεις σχετικά με την κατοικία. Μια από τις πρώτες πρωτοβουλίες που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα με αποκλειστική αναφορά στα ζητήματα στέγης είναι το *Ελληνικό Δίκτυο για το Δικαίωμα στη Στέγη και την Κατοικία*, το οποίο ιδρύθηκε το 2010, μέσα στα πρώτα χρόνια της κρίσης. Πρόκειται για ένα δίκτυο από Κοινωνικές Οργανώσεις Πολιτών και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που αποτέλεσαν ιδρυτικά μέλη ή εντάχθηκαν σε μετέπειτα χρόνο σε αυτό το γενικό συντονιστικό όργανο που λειτουργεί αποκλειστικά για ζητήματα στέγης.¹⁴ Σύμφωνα με τη σελίδα της πρωτοβουλίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το Δίκτυο συγκροτήθηκε από «είκοσι κοινωνικές οργανώσεις και κοινωνικές οργανισμούς οι οποίοι συμβάλλουν στην καταπολέμηση της έλλειψης στέγης στην Ελλάδα, υποστηρίζουν κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες και αστέγους και συνηγορούν για το δικαίωμα στην ποιοτική κατοικία για όλους τους πολίτες».¹⁵ Τα μέλη του Δικτύου προσφέρουν πρωτίστως την άμεση και έμπρακτη υποστήριξή τους σε όσους βρίσκονται υπό συνθήκες αστεγίας ή φιλοξενούνται προσωρινά και από ανάγκη σε

¹⁴ Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του *Ελληνικού Δικτύου για το Δικαίωμα στη Στέγη και την Κατοικία*, στην πρωτοβουλία είναι ενταγμένες μέχρι στιγμής 27 οργανώσεις. Ορισμένα από τα πιο γνωστά μέλη-οργανώσεις είναι: Γιατροί του Κόσμου, European Anti-Poverty Network, Ethos-Humanitarian Association, HumanRights360o, ΚΕΘΕΑ-Εξέλιξις, Solidarity Now, PRAKSIS, Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, Περιοδικό Δρόμου ΣΧΕΔΙΑ, ARSIS - Association for the Social Support of Youth, βλ. www.greekhousing-network.org (τελευταία ημερομηνία πρόσβασης: 28.07.2020)

¹⁵ βλ. www.facebook.com/GreekHousingNetwork

ιδρύματα και ξενώνες, ή διαβιούν σε ακατάλληλη κατοικία. Παράλληλα, το κοινωνικό πεδίο αναφοράς και οι δράσεις του Δικτύου απευθύνονται σε ένα μεγάλο εύρος στεγαστικά πληττόμενων που περιλαμβάνει και τα άτομα εκείνα δεν έχουν πρόσβαση σε επαρκή ιδιόκτητη, ενοικιαζόμενη ή παραχωρημένη κατοικία, η οποία να διαθέτει τις βασικές υπηρεσίες ύδρευσης, ηλεκτροδότησης και θέρμανσης.

πλειστηριασμοί-κατασχέσεις ιδιόκτητης κατοικίας: Ωστόσο, η βίαιη επίθεση που δέχεται την τελευταία δεκαετία ο τομέας της κατοικίας δεν μπορούσε παρά να πάρει πιο σαφή κινηματικά χαρακτηριστικά με πρωτοβουλίες πολιτών “από τα κάτω”. Κυρίαρχη θέση στο πεδίο των κοινωνικών αντιστάσεων καταλαμβάνουν τα κινήματα ενάντια στους πλειστηριασμούς που ξεπηδούν σε διάφορα αστικά κέντρα σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Τα κινήματα αυτά στοχεύουν κυρίως στην υπεράσπιση της μικρής ατομικής ιδιοκτησίας και στην προστασία της από τις τράπεζες και τις κεφαλαιακές εταιρίες, όταν ο ιδιοκτήτης της βαρύνεται με ενυπόθηκα, μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Από το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 μέχρι και σήμερα, το δικαίωμα σε αξιοπρεπή κατοικία για όλους δέχεται επίθεση από την πλευρά των κυρίαρχων καθώς γίνεται μια συστηματική προσπάθεια αλλαγής της νομοθεσίας ώστε να διευκολύνονται οι διαδικασίες κατάσχεσης και πλειστηριασμού κυρίως υπέρ των τραπεζών αλλά και υπέρ τρίτων.¹⁶ Από τη μία οι αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο που αφορά τη ρύθμιση και διαχείριση των κόκκινων ενυπόθηκων δανείων και από την άλλη το εύρος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών που έχουν τη δυνατότητα να ενταχθούν σε ένα πλαίσιο προστασίας της α’ κατοικίας από πλειστηριασμό, αποτέλεσαν τα βασικά πεδία διεκδικήσεων στις κινητοποιήσεις που αναδύθηκαν μετά το 2010. Μια πρώτη οργανωμένη αντίδραση ξεκίνησε τον Μάιο του 2011 με τη δημιουργία του *Συντονισμού Συλλογικότητων περιοχών Αττικής* με βασικό σύνθημα “*Δεν χρωστάμε-Δεν πουλάμε-Δεν πληρώνουμε*”. Αυτός ο συντονισμός λειτουργεί μέχρι σήμερα με τακτικές ανοιχτές και ανακοινωμένες συναντήσεις των επιμέρους συλλογικότητων που τον απαρτίζουν. Τα αιτήματά τους αφορούν ένα μεγάλο εύρος υπεράσπισης κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων και εμπεριέχουν ζητήματα που σχετίζονται με την κατοικία, όπως οι εξώσεις, οι πλειστηριασμοί,

---

¹⁶ Τα στατιστικά στοιχεία από τους μέχρι σήμερα ολοκληρωμένους πλειστηριασμούς (είτε αυτοί αφορούν μικρή ή μεγάλη κατοικία, είτε αφορούν κύρια ή δευτερεύουσα κατοικία) φανερώνουν πως οι τράπεζες αποτελούν περίπου στο 90% των περιπτώσεων τους τελικούς πλειοδότες των ακινήτων αυτών.

η υπερφορολόγηση της ακίνητης περιουσίας και οι αυξήσεις σε πάγια λειτουργικά έξοδα. Η δημιουργία της πρώτης συλλογικότητας που δραστηριοποιήθηκε αποκλειστικά για ζητήματα πλειστηριασμών έγινε τον Νοέμβριο του 2013 με την πρωτοβουλία Πλειστηριασμοί STOP. Πρόκειται για μια συλλογικότητα που δραστηριοποιείται συστηματικά ενάντια στους πλειστηριασμούς, τις κατασχέσεις, τις εξώσεις και τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που έχουν στόχο την κατοικία συνολικότερα. Μέχρι σήμερα στον ευρύτερο κινηματικό χώρο συγκροτήθηκαν δεκάδες επιτροπές γειτονιάς, πρωτοβουλίες πολιτών αποκλειστικά για το ζήτημα των πλειστηριασμών, ενώ παράλληλα ενεργοποιήθηκαν και πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς, επιστημονικοί σύλλογοι και σωματεία εργαζομένων για τον ίδιο λόγο. Ήταν εκείνο το διάστημα που το σύνθημα “Κανένα σπίτι σε χέρια τραπεζίτη” απέκτησε μεγάλη κοινωνική αποδοχή. Μέσα από τις προσπάθειες συντονισμένης εναντίωσης προέκυψε και η Ενωτική Πρωτοβουλία κατά των Πλειστηριασμών, ιδρυτικό μέλος της οποίας είναι η συλλογικότητα Πλειστηριασμοί STOP. Η πρωτοβουλία αυτή δημιουργήθηκε στις αρχές του 2017 και αποτελείται από συλλογικότητες κατά των πλειστηριασμών (επιτροπές πολιτών, συνελεύσεις γειτονιάς και κινήματα) κυρίως από την Αθήνα, αλλά και σε ανοιχτή επικοινωνία με αντίστοιχα κινήματα από όλη την Ελλάδα. Η κίνηση αυτή έχει ουσιαστικά τον χαρακτήρα μιας οριζόντιας δικτύωσης ανάμεσα στις επιμέρους συλλογικότητες, σε επιτροπές πολιτών και σε ριζοσπαστικά δημοτικά σχήματα, και λειτουργεί στη βάση κοινών εβδομαδιαίων ανοιχτών συνελεύσεων.

Εξώσεις ενοικιαζόμενης κατοικίας: Παράλληλα, με την προσπάθεια υπεράσπισης της μικρής ιδιόκτητης κατοικίας, διαμορφώνονται κινήματα προστασίας των ενοικιαστών τα οποία βάζουν στο επίκεντρο των διεκδικήσεών τους την ενοικιαζόμενη κατοικία. Βασικά αιτήματα αυτών των κινήματων είναι η μείωση στις τιμές των ενοικίων και η υπεράσπιση των ενοικίων από πιθανές εξώσεις. Τέτοιου τύπου διεκδικήσεις αφορούν πρωτίστως τα ευάλωτα κοινωνικά στρώματα που παρουσιάζουν έντονη στεγαστική κινητικότητα, όπως φοιτητές, μετανάστες και επισφαλώς εργαζόμενοι. Η έντονη διακύμανση και οι απότομες μεταβολές στις τιμές των ενοικίων διαμορφώνουν ένα κλίμα συνεχής αβεβαιότητας για αυτές τις κατηγορίες ενοικιαστών. Η απουσία ενός πλαισίου ρύθμισης στην αγορά των ενοικίων, δηλαδή σε έναν διαχρονικά ευαίσθητο σε μεταβολές τομέα, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση και την προτίμηση των ιδιοκτητών σε βραχυχρόνιες μορφές μίσθωσης, γιγάντωσε το ζήτημα των ενοικίων από τα πρώτα χρόνια της κρίσης, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, ο μεγάλος αριθμός μικρο-ιδιοκτητών που εκμισθώνουν ένα ακίνητό τους, ενισχύοντας συμπληρωματικά το βασικό τους εισόδημα, αποδίδει στο πρόβλημα των ενοικίων έναν διαταξικό χαρακτήρα και επομένως τα αιτήματα των κινημάτων πόλης οφείλουν να είναι προσεκτικά ως προς τον τρόπο που αρθρώνουν το αίτημά τους και φυσικά ως προς το περιεχόμενό του. Μια πρωτοβουλία που ασχολείται ενεργά με αυτό το ζήτημα είναι η *Συνέλευση Ενάντια στον Εκβιασμό του Ενοικίου*, η οποία συγκροτήθηκε το καλοκαίρι του 2019 κυρίως από μέλη του αναρχικού και αυτόνομου χώρου.¹⁷ Ορισμένα βασικά αιτήματά τους είναι η μείωση των ενοικίων σε συνάρτηση με το μισθό και το συνολικό εισόδημα του ενοικιαστή, διακοπή πληρωμών σε λειτουργικά κόστη στέγασης σε περιπτώσεις αδυναμίας λόγω υπερχρέωσης και παύση των διακοπών σε βασικές παροχές που εξασφαλίζουν την αξιοπρεπή διαβίωση (ηλεκτρικό ρεύμα, δίκτυα τηλεπικοινωνιών, νερό). Οι διεκδικήσεις τους περιλαμβάνουν και την δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας που να εξασφαλίζει πλαφόν στο ύψος των ενοικίων, να δημιουργεί ευνοϊκούς παράγοντες στη μείωση των ενοικίων με βάση τις ανάγκες των ενοικιαστών και όχι των εκμισθωτών-ιδιοκτητών και επιπρόσθετα να κατοχυρώνει βασικά δικαιώματα μίσθωσης. Αναφορά γίνεται και στην ανάγκη να υπάρχει η δυνατότητα νέου διακανονισμού μεταξύ μισθωτή και ιδιοκτήτη με αναθεώρηση προς τα κάτω του ύψους του ενοικίου. Επιπλέον, στα πλαίσια έμπρακτης στήριξης των ενοικιαστών από το ενδεχόμενο έξωσης ή την εκβιαστική αύξηση στην τιμή του ενοικίου, η πρωτοβουλία παρέχει εύκολη πρόσβαση σε διάφορες νομικές συμβουλές. Η πρωτοβουλία έχει ήδη διοργανώσει δύο μαζικές πορείες διαμαρτυρίας στο κέντρο των Αθηνών, με τη συμμετοχή αρκετών συνελεύσεων γειτονιάς και κοινωνικών/αυτόνομων στεκιών της πόλης, ενώ αντίστοιχες κινητοποιήσεις έγιναν και στη Θεσσαλονίκη.

αυτοδιαχειριζόμενα εγχειρήματα στέγασης: Μια άλλη πρακτική που υιοθετήθηκε από ένα τμήμα του κινήματος για την κατοικία στην Ελλάδα είναι η κατάληψη κενών κτιρίων που στις περισσότερες περιπτώσεις ανήκουν σε οργανισμούς του δημοσίου, σε φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης ή σε κεντρικούς φορείς του κράτους. Τα αυτοδιαχειριζόμενα εγχειρήματα καταλήψεων αποτελούσαν κατά κύριο λόγο πρωτοβουλίες του αναρχικού και του αυτόνομου χώρου, οι οποίες

---

¹⁷ για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη δράση της πρωτοβουλίας βλ. www.un-realestate.noblogs.org και www.facebook.com/UnrealEstateAthens

ωστόσο δεν επικεντρώνονταν τόσο σε στεγαστικά ζητήματα όσο σε μια προσπάθεια ανάδειξης ενός πολιτικού-πολιτιστικού αντιπαραδείγματος (Σιατίτσα, 2019b). Όπως εξετάστηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν στην Ελλάδα λόγω των υψηλών ποσοστών ιδιοκατοίκησης και ενός εκτεταμένου δικτύου οικογενειακής αλληλεγγύης, μείωσαν αισθητά το εύρος κοινωνικής απεύθυνσης τέτοιων πρωτοβουλιών σε κοινωνικά στρώματα που παραδοσιακά παρουσίαζαν την πιο έντονη στεγαστική κινητικότητα και επισφάλεια (φοιτητές, άνεργοι και επισφαλώς εργαζόμενοι, μετανάστες, άστεγοι κ.ά.). Επιπλέον, σε αντίθεση με πολλές ευρωπαϊκές χώρες, η απουσία ενός φαινομένου συγκεντροποίησης της ακίνητης περιουσίας και διαχείρισης του τομέα της κατοικίας από ένα κλειστό κύκλο μεγαλοϊδιοκτητών δεν άφησε περιθώρια σε μια ταξική αφήγηση που θα συνόδευε τα εγχειρήματα καταλήψεων στέγης. Έτσι, παρά το γεγονός ότι πολλές φορές χαρακτηρίζονταν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες ως καταλήψεις στέγης (όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με πολλές καταλήψεις στην περιοχή των Εξαρχείων), στην πραγματικότητα, η προσπάθεια για ένα εναλλακτικό μοντέλο πρόσβασης σε κατοικία δε συνιστούσε βασικό πολιτικό διακύβευμα ούτε στο λόγο τους ούτε στις δράσεις τους. Ωστόσο, το τελευταίο χρονικό διάστημα εμφανίστηκαν καταλήψεις στέγης/στέγασης που διατήρησαν αυτόν τον χαρακτήρα και δε μετατράπηκαν εξ ολοκλήρου σε κοινωνικά κέντρα ή χώρους πολιτικής παρέμβασης συγκεκριμένων ομάδων. Ήταν η ανάγκη άμεσης αντιμετώπισης των οξύτατων στεγαστικών προβλημάτων που προέκυψαν από τις μαζικές προσφυγικές ροές στην Ελλάδα, κυρίως μετά το 2015, η οποία ανέδειξε ορισμένα κομβικά εγχειρήματα καταλήψεων στέγασης προσφύγων. Δυο τέτοιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις με ευρωπαϊκό έως και διεθνές αντίκτυπο, αποτελούν η κατάληψη του ξενοδοχείου City Plaza (2016-2019), κοντά στην πλατεία Βικτωρίας, οργανωμένη κυρίως από κινήματα και συλλογικότητες της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς και η κατάληψη στέγασης προσφύγων στην οδό Νοταρά στα Εξάρχεια από μέλη αναρχικών οργανώσεων, η οποία συνεχίζει μέχρι σήμερα τη λειτουργία και τη δυναμική της παρουσία.

Καταληκτικά, οι δράσεις των κοινωνικών κινημάτων και των πρωτοβουλιών για την κατοικία στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, κυμαίνονται από το αποκλειστικά τοπικό επίπεδο της γειτονιάς μέχρι και την κλίμακα της πόλης, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις που αποκτούν κρατική εμβέλεια ή ενίοτε υπερεθνική, ακόμη και διεθνή. Σε γενικές γραμμές, το τοπικό είναι εκείνο που αναδεικνύεται ως προνομιακό πεδίο αναδυόμενων κοινωνικών κινητοποιήσεων, λειτουργώντας ως ένα πρώτο

ή ενδιάμεσο βήμα μέσω του οποίου οι συμμετέχοντες ενδεχομένως συνδεθούν και με ευρύτερους αγώνες και διεκδικήσεις (Κουτρολίκου και Σπανού, 2013). Την ίδια στιγμή όμως, αρκετές διεκδικήσεις τοπικά προσδιορισμένες εκφράζονται από συλλογικότητες διαμορφωμένες αποκλειστικά στη βάση τοπικών προβλημάτων χωρίς συναίνεση ή συζήτηση για ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά θέματα και απόψεις. Έτσι, οι τοπικές κινητοποιήσεις παραμένουν σε αρκετές περιπτώσεις αυτοαναφορικές ή αποκτούν ελάχιστη διασύνδεση με ευρύτερες κοινωνικές διεκδικήσεις σε κρατικό τουλάχιστον επίπεδο. Επομένως, στη σημερινή συγκυρία μιας πολυεπίπεδης κρίσης τίθεται αυτομάτως το ερώτημα κατά πόσο η κλίμακα του τοπικού είναι από μόνη της ικανή για την ανάδειξη και την νικηφόρα έκβαση κοινωνικοπολιτικών διεκδικήσεων σε σχέση με αστικά ζητήματα. Την ίδια στιγμή, οφείλει να διερευνηθεί κατά πόσο οι τοπικά εστιασμένες δράσεις περιορίζουν τις δυνατότητες να επιτευχθούν ευρύτερες χωρικοκοινωνικές αλλαγές και στον αντίποδα, κατά πόσο οι κινηματικές διασυνδέσεις σε πολλαπλές γεωγραφικές κλίμακες, συμπεριλαμβανομένου και του τοπικού, ευνοούν την επίτευξη συγκεκριμένων κοινών τοπικών διεκδικήσεων.

Υπό αυτό το πρίσμα, η έρευνα επιλέγει να εστιάσει στο Κίνημα κατά των Πλειστηριασμών, ως ένα δυναμικό σύνολο από πρωτοβουλίες πολιτών, συλλογικότητες και λαϊκές συνελεύσεις, που τείνει να πλησιάσει στα χαρακτηριστικά ενός διευρυμένου κινήματος για την κατοικία. Αυτό συμβαίνει επειδή το συγκεκριμένο κίνημα πόλης καταφέρνει να συμπυκνώσει ένα μεγάλο εύρος αιτημάτων που κυμαίνονται από την πλήρη στεγαστική αποστέρωση μέχρι την στεγαστική επισφάλεια, η οποία αποτελεί πλέον κομμάτι της καθημερινότητας για ένα συνεχώς διευρυνόμενο τμήμα της κοινωνίας. Επιπλέον, η προσπάθεια που καταβάλουν μέλη του κινήματος για τον οριζόντιο συντονισμό και την επικοινωνία ανάμεσα σε συνελεύσεις γειτονιών, επιτροπές κατοίκων και κοινωνικά στέκια, διαμορφώνει ένα ευνοϊκό πεδίο για την από κοινού λήψη αποφάσεων, τη συλλογική επεξεργασία και παραγωγή κειμένων και τη συμμετοχή σε ενιαίες δράσεις όλων αυτών των δρώντων. Τέλος, πρόκειται για κινηματικούς φορείς που συμμετέχουν ενεργά σε ευρωπαϊκά φόρουμ και διεθνή δίκτυα με σκοπό την επικοινωνία και ανταλλαγή γνώσεων και πρακτικών σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες αναφοράς. Αυτή η συνύπαρξη των κινήματων σε ευρωπαϊκό και διεθνές πλαίσιο, προσφέρει τη δυνατότητα για μια πολυεπίπεδη ανάλυση των στεγαστικών ζητημάτων και για συντονισμένες ταυτόχρονες κινητοποιήσεις σε υπερεθνικό επίπεδο.

Το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς ως μελέτη περίπτωσης

Οι μαζικές κινητοποιήσεις ενάντια στους πλειστηριασμούς πρώτης κατοικίας συνιστούν αποτέλεσμα ενός κινήματος πόλης με σαφή αιτήματα και διεκδικήσεις και ένδειξη μιας διευρυμένης κοινωνικής απήχησης γύρω από το ζήτημα αυτό. Ο χαρακτηρισμός των πρωτοβουλιών ενάντια στους πλειστηριασμούς ως κίνημα πόλης δεν προσπαθεί να τις εντάξει σε εκείνη τη μορφή των κοινωνικών κινήματων που αναπτύσσονται με σκοπό να διανοίξουν τομές και να οδηγήσουν σε ρήξεις στις σχέσεις εξουσίας. Αντιθέτως, αναδεικνύει τα πιο διευρυμένα χαρακτηριστικά που μπορεί να προσδώσει κάποιος στα ΚΚΠ, στα οποία περιλαμβάνονται κινήσεις πολιτών που εκφράζουν αιτήματα και προωθούν μορφές συλλογικής δράσης για ζητήματα συνδεδεμένα με κατοχυρωμένα συνταγματικά δικαιώματα που τίθενται υπό διακύβευση, όπως το δικαίωμα στην αξιοπρεπή κατοικία. Οι κινητοποιήσεις κατά των πλειστηριασμών συγκροτούν μια τέτοια περίπτωση κινήματος πόλης, προσπαθώντας να υπερασπιστούν τα συμφέροντα πολλών νοικοκυριών των οποίων η μικρή ατομική ιδιοκτησία απειλείται από πρακτικές υπαρπαγής της κατοικίας. Το κίνημα αυτό θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως αιτηματο-κεντρικό, αφού η συγκρότησή του βασίζεται σε ένα συγκεκριμένο συλλογικό αίτημα για καθολική προστασία της πρώτης κατοικίας από πλειστηριασμούς, εξαιτίας οφειλών προς τις τράπεζες ή προς το Δημόσιο.

Τα χαρακτηριστικά τέτοιων κινηματικών πρωτοβουλιών οδήγησαν την ερευνητική εργασία σε μια απόπειρα περαιτέρω μελέτης του δημόσιου λόγου και των δράσεών τους. Αρχικά η έρευνα επικεντρώνεται σε μια προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης του ζητήματος των πλειστηριασμών, έτσι όπως αυτό εκδηλώθηκε και διογκώθηκε σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια μέσα στα χρόνια της κρίσης. Ειδικότερα, γίνεται αναφορά σε δημοσιευμένη έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος το 2012 για την αγορά ακινήτων στην πρόσφατη χρηματοοικονομική κρίση καθώς και σε πρόσφατες εκθέσεις της ΕΛΣΤΑΤ που παρουσιάζουν σημαντικά στατιστικά στοιχεία για την αγορά ακινήτων.

Στη συνέχεια προσδιορίζεται από τη μία ο κυρίαρχος λόγος όπως αυτός εκφέρεται από τους κρατικούς θεσμούς, από επίσημους φορείς και από τα ΜΜΕ και από την άλλη ο κινηματικός λόγος που παράγεται

μέσα από τις επίσημες ανακοινώσεις κινηματικών φορέων και μέσα από τα διάφορα ανοιχτά καλέσματα σε δράσεις και κοινές συνελεύσεις. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται πρωτίστως ως υλικό, οι αιτιολογικές εκθέσεις που συνόδευαν υπό ψήφιση σχέδια νόμου που σχετιζόνταν με ζητήματα πλειστηριασμών και περιελάμβαναν ρυθμίσεις ως προς τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια οφειλετών (αιτιολογικές εκθέσεις της Βουλής των Ελλήνων για νομοσχέδια του 2013 και του 2018), ενώ αντιπροσωπευτικό δείγμα του κυρίαρχου λόγου συνιστά και η πρόσφατη έκθεση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το οικονομικό έτος 2020. Παράλληλα, η αναζήτηση και η επιλογή μιας σειράς δημοσιευμάτων στην ηλεκτρονική έκδοση εφημερίδων εθνικής εμβέλειας (Πρώτο Θέμα, Τα Νέα, Το Βήμα, Η Καθημερινή) αναδεικνύει την κατεύθυνση στην οποία κινείται ο δημόσιος λόγος. Αυτή η ενδεικτική σταχυολόγηση ειδησεογραφίας από μέσα μαζικής ενημέρωσης με μεγάλη απήχηση, περιλαμβάνει ανακοινώσεις μελών της κυβέρνησης σχετικά με το ζήτημα των πλειστηριασμών καθώς και αρθρογραφία-ειδησεογραφία όπου αναπαράγονται συγκεκριμένα επιχειρήματα υπέρ της χαλάρωσης των μέτρων προστασίας της πρώτης κατοικίας και τις γενικότερης απελευθέρωσης των διαδικασιών κατάσχεσης της ακίνητης περιουσίας οφειλετών. Από τη σκοπιά των κινημάτων, γίνεται αναφορά σε ανακοινώσεις και καλέσματα των πρωτοβουλιών ενάντια στους πλειστηριασμούς που δημοσιεύονται από συγκεκριμένες συλλογικότητες και επιτροπές κατοίκων και επιπλέον συλλέγονται πληροφορίες από σχετική αρθρογραφία και δημοσιεύσεις μελών του κινήματος. Βασική στόχευση αυτής της καταγραφής είναι η ανάδειξη των επιχειρημάτων εκείνων που επιδιώκουν να αντιπαρατεθούν στην κυρίαρχη αφήγηση σχετικά με την αναγκαιότητα των πλειστηριασμών. Ταυτόχρονα, προκύπτει και ένα χρήσιμο υλικό μέσα από τη διατύπωση θέσεων, αιτημάτων και εναλλακτικών προτάσεων ως προς την αποτροπή των πλειστηριασμών και τη διαμόρφωση ενός πλαισίου προστασίας του δικαιώματος στην κατοικία.

Το συνολικό υλικό που συμπυκνώνει τα πεδία αντιπαράθεσης σε επίπεδο δημόσιου λόγου συλλέχθηκε από διάφορες χρονικές στιγμές μέσα σε ένα οριοθετημένο χρονικό πλαίσιο που έχει ως αφητηρία την “επισημοποίηση” της κρίσης το 2010, με την ένταξη στο 1ο μνημόνιο και συνεχίζεται μέχρι τη στιγμή που γράφεται αυτή η εργασία, με πιο πρόσφατη εξέλιξη την θέσπιση νομοθετικών ρυθμίσεων το καλοκαίρι του 2020 τα οποία αποδυναμώνουν τα εναπομείναντα μέτρα προστασίας της α’ κατοικίας για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά. Ανάμεσα σε αυτές

τις πτυχές της ανάλυσης του κυρίαρχου λόγου και του κινηματικού αντίλογου διαφάνεται μια διαλεκτική σχέση, η οποία συμβάλλει σε μια συνεχή διαδικασία επανερμηνειών και επαναπροσεγγίσεων στα ζητήματα πλειστηριασμών και εξώσεων. Η ανάλυση και η κατανόηση του φαινομένου αποτελεί προϋπόθεση για την όποια προσπάθεια αποδόμησης ενός κυρίαρχου λόγου, ο οποίος με τη σειρά του βρίσκει νέες μεθόδους και επιχειρήματα, τα οποία χρήζουν άμεσων και εμπειριστατωμένων απαντήσεων από την πλευρά του κινήματος. Την ίδια στιγμή η προσεκτική άρθρωση των αιτημάτων και η παραγωγή αντιπροτάσεων, αναγκάζει τους κινηματικούς δρώντες τα αναμετρηθούν εκ νέου με τον σύνθετο χαρακτήρα του προβλήματος των πλειστηριασμών και με την κριτική των επιλύσεων που προκρίνονται μέσα από την κυρίαρχη οπτική. Σε όλη αυτή την προσπάθεια καταλυτικό ρόλο παίζει η επικοινωνία και η αλληλοτροφοδότηση του κινήματος ενάντια στις κατασχέσεις και τις εξώσεις με τμήματα της ακαδημαϊκής κοινότητας που ασχολούνται επιστημονικά με αντίστοιχα ζητήματα χώρου και πόλης.

Εκτός από τον παραγόμενο λόγο, σημαντική είναι και η δραστηριότητα που αναπτύσσει το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς μέσα από συλλογικές δράσεις και μαζικές κινητοποιήσεις. Αρχικά θα επιχειρηθεί μια διάκριση των δράσεων του κινήματος σε ορισμένους βασικούς άξονες, με βάση τις μορφές που αποκτά η δράση του και τις πολλαπλές χωρικές κλίμακες κινηματικής παρέμβασης.¹⁸ Πρωταρχικό άξονα αποτελεί η άμεση υποστήριξη και προστασία των υπερχρεωμένων νοικοκυριών από πλειστηριασμούς με την παρεμπόδιση των διαδικασιών εκδίκασής τους στα ειρηνοδικεία και με την παροχή νομικής βοήθειας σε υπερχρεωμένους δανειολήπτες. Έπειτα προκύπτει η ανάγκη συντονισμού και δικτύωσης σε διάφορες χωρικές κλίμακες με σκοπό την αλληλοϋποστήριξη και την απόκτηση ταχύτερων αντανάκλαστικών σε ζητήματα εξώσεων και πλειστηριασμών. Αυτό επιτυγχάνεται με καλέσματα σε ανοιχτές, διευρυμένες συνελεύσεις μεταξύ των κινηματικών δρώντων, όπου ανταλλάσσονται απόψεις, μεταφέρονται πρακτικές γνώσεις, κινηματικές εμπειρίες και βιώματα, γνωστοποιούνται άδικες περιπτώσεις πλειστηριασμών σε ευρύτερα ακροατήρια και τέλος οργανώνονται κοινές

---

¹⁸ Η καταγραφή των διάφορων μορφών που αποκτά η δράση του κινήματος έγινε ύστερα από προσωπική επικοινωνία με ενεργά μέλη του, ανατρέχοντας παράλληλα στην ιστοσελίδα: pleistirasmoistop.blogspot.com, όπου αναρτάται σχεδόν το σύνολο των κινητοποιήσεων που αφορούν τους πλειστηριασμούς.

δράσεις μεγαλύτερης συμμετοχής και μαζικότητας. Επίσης, ιδιαίτερα η *Ενωτική Πρωτοβουλία ενάντια στους πλειστηριασμούς* συμβάλει στις προσπάθειες συντονισμού των κινηματικών αντιστάσεων σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο με τη διαδικτυακή επικοινωνία των μελών των αντίστοιχων κινημάτων, αλλά και με δια ζώσης συναντήσεις σε πιο αραιή τακτικότητα. Τρίτο άξονα παρέμβασης αποτελεί η εξώστρεφη δράση του κινήματος με στόχο μια ευρύτερη κοινωνική απήχηση. Για το σκοπό αυτό οργανώνονται συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και πορείες ασκώντας πίεση στους αρμόδιους θεσμικούς φορείς για τη λήψη μέτρων προστασίας των υπερχρεωμένων δανειοληπτών και παράλληλα δημοσιοποιούνται δελτία τύπου και καταγγελίες για περιπτώσεις υφαρπαγής της κατοικίας φτωχών και υπερχρεωμένων νοικοκυριών από τις τράπεζες ή το δημόσιο.

Η επίθεση στον τομέα της κατοικίας μέσα από το ζήτημα των πλειστηριασμών

Οι επιδιώξεις των διάφορων θεσμικών φορέων και κυρίως του τραπεζικού συστήματος αποτυπώνονται στη νομοθετική πολιτική που ακολουθείται για ζητήματα ρύθμισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων και επανεξέτασης του εύρους προστασίας της πρώτης κατοικίας από πλειστηριασμούς. Οι διαδοχικές νομοθετικές ρυθμίσεις από τον λεγόμενο “νόμο Κατσέλη” μέχρι και σήμερα και οι πολλαπλές τροποποιήσεις τους φανερώνουν τις πιέσεις που ασκούν τα τραπεζικά ιδρύματα και διεθνείς οργανισμοί προς συγκεκριμένη κατεύθυνση που να εξασφαλίζει τα συμφέροντά τους. Διαρκή στόχευση αποτελεί η μείωση της έκθεσης των τραπεζών σε μη εξυπηρετούμενα δάνεια, γεγονός που συνιστά στρατηγική επιλογή για την διατήρηση και την ενίσχυση της κερδοφορίας του εγχώριου και του διεθνούς κεφαλαίου. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά που γίνεται για το ζήτημα αυτό στην ετήσια έκθεση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το οικονομικό έτος 2019 (ΤτΕ, 2020: 26):

“Η ύπαρξη ενός ιδιαίτερα υψηλού αποθέματος ΜΕΔ επηρεάζει αρνητικά το καθαρό περιθώριο κέρδους των τραπεζών, καθώς διατηρεί υψηλά το κόστος του πιστωτικού κινδύνου. Η ριζική και ολιστική αντιμετώπιση του προβλήματος των ΜΕΔ κρίνεται ζωτικής σημασίας για να μπορέσουν οι τράπεζες να επικεντρωθούν στην αναδιοργάνωση των δραστηριοτήτων τους με εφαρμογή σύγχρονων επιχειρηματικών μοντέλων, στην αναζήτηση νέων επικερδών αναπτυξιακών ευκαιριών

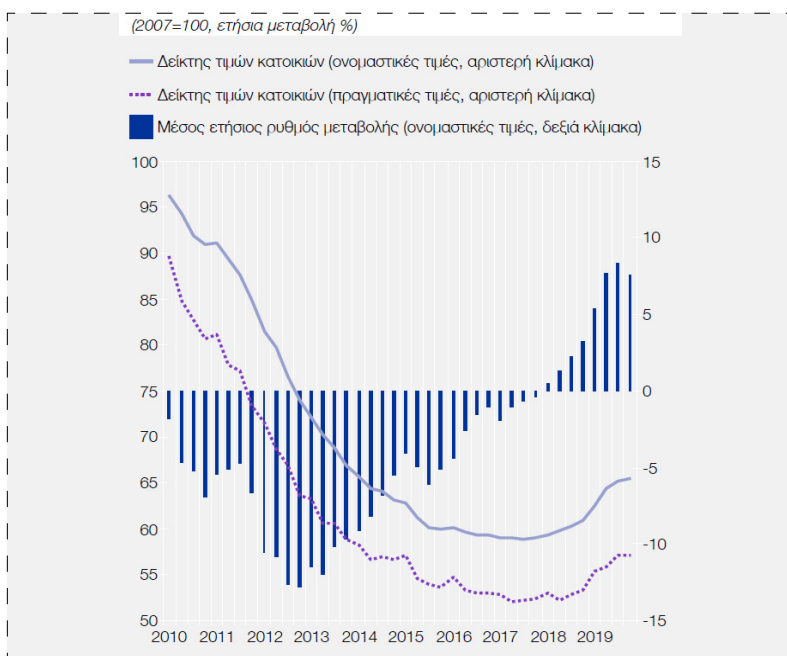

και δραστηριοτήτων, στην ολοκλήρωση του ψηφιακού μετασχηματισμού τους, και κυρίως να επιτελέσουν εκ νέου το διαμεσολαβητικό τους ρόλο.”

Βάση των στοιχείων που δημοσιεύτηκαν στην ίδια μελέτη, τον Δεκέμβριο του 2019 το ποσοστό των ΜΕΔ παρέμεινε σε υψηλό επίπεδο και υπολογίζεται περίπου στα 68δισ ευρώ, το οποίο μεταφράζεται σε 40,3% του συνόλου των δανείων, σε μεγάλη απόκλιση από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που κυμαίνεται στο 3,4%. Η προσπάθεια για μια πιο επιθετική διεκδίκηση των συμφερόντων τους φανερώνεται και από τη βασική στόχευση των τραπεζών να έχει διαμορφωθεί ο δείκτης ΜΕΔ σε επίπεδα κάτω του 20%, μόλις έως το τέλος του 2021. Η επίτευξη ενός τέτοιου στόχου συνεπάγεται αυτομάτως μια σφοδρή επίθεση στον τομέα της κατοικίας το προσεχές διάστημα, μιας και αυτός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τα κόκκινα ενυπόθηκα δάνεια.

Αυτή η επίθεση στην κατοικία, εκφραζόμενη κυρίως μέσα από τους πλειστηριασμούς ακινήτων, δε συνιστά απλώς το αποτέλεσμα μιας γενικής επιδίωξης για δραστική μείωση του αποθέματος των ΜΕΔ. Αντιθέτως, αποτελεί από μόνη της βασική επιλογή των τραπεζών μέσα σε μια γενικότερη περίοδο ανόδου της αγοράς ακινήτων, μετά από μια δεκαετία ύφεσης (πίνακας 7). Ως χρονικό σημείο τομής θεωρείται το 2018, καθώς αποτέλεσε την πρώτη χρονιά ανάκαμψης των τιμών των ακινήτων σε πανελλαδικό επίπεδο, ύστερα από μια συνεχιζόμενη πτωτική πορεία τα προηγούμενα έτη. Η αύξηση των τιμών στην αγορά των κατοικιών συνεχίστηκε για δεύτερη συνεχή χρονιά το 2019 και μάλιστα σε εκθετικό βαθμό. Ειδικότερα, βάσει των στοιχείων-εκτιμήσεων που συλλέγονται από τα πιστωτικά ιδρύματα, οι ονομαστικές τιμές των διαμερισμάτων αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό 7,2% για το 2019 ενισχυμένες σημαντικά σε σχέση με το 1,8% που παρατηρήθηκε το 2018 (ΤτΕ, 2020: 105). Η εκθετική αυτή αύξηση στις τιμές ακινήτων αντανακλά σε μεγάλο βαθμό το έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον ειδικά στον τομέα των βραχυχρόνιων μισθώσεων κατοικιών, έτσι όπως αυτός προμοδοτείται από πρακτικές όπως η χορήγηση της golden visa, με την ταυτόχρονη απουσία αποτελεσματικής ρύθμισης από τους αρμόδιους θεσμικούς φορείς. Αυτή η γενικότερη τάση ανάκαμψης επιβεβαιώνεται και από άλλα καταγεγραμμένα στατιστικά στοιχεία που σχετίζονται με την αγορά ακινήτων και δημοσιεύτηκαν στην πρόσφατη έκθεση της ΕΛΣΤΑΤ. Συγκεκριμένα, οι επενδύσεις σε

κατοικίες ενισχύθηκαν κατά 12,1% το 2019, έναντι 17,2% το 2018, αν και αντιστοιχούν σε χαμηλό ποσοστό του ΑΕΠ, της τάξεως του 0,8%. Επιπλέον, οι εκδοθείσες οικοδομικές άδειες για νέες κατοικίες αυξήθηκαν κατά 24,0% το ενδεκάμηνο του 2019, σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2018, ενώ ειδικότερα στην περιοχή της Αθήνας καταγράφηκαν υψηλοί ρυθμοί αύξησης της τάξεως του 57,4%. Αυτή η προοδευτική βελτίωση στην αγορά κατοικιών, διαμορφώνει ένα προνομιακό πεδίο σχετικά με την δυνατότητα εκμετάλλευσης των υποθηκευμένων ακινήτων από τις τράπεζες, μέσω της πώλησης σε σαφώς υψηλότερες τιμές συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη. Με αυτόν τον τρόπο, τα πιστωτικά ιδρύματα, τα οποία είχαν ούτως ή άλλως τον πρώτο και κύριο λόγο σχετικά με τις δυνατότητες ρύθμισης των ΜΕΔ, μπορούν να εφαρμόσουν μια πιο επιθετική πολιτική, εφόσον φαίνεται πως διανοίγονται νέες ευκαιρίες κερδοφορίας μέσα από την διεύρυνση και την επίσπευση των πλειστηριασμών και τη μετέπειτα πώληση των ακινήτων.

Πίνακας 7
πηγή: ΤτΕ, 2020

Η μικρή ατομική ιδιοκτησία αντιμετωπίζεται πλέον ως ανενεργό κεφάλαιο, το οποίο μπορεί δυνητικά να μετατραπεί σε επενδυτικό προϊόν, με την προϋπόθεση ότι οι τράπεζες θα είναι εκείνες που θα έχουν τον πλήρη έλεγχο είτε με άμεσες πρακτικές υφαρπαγής της κατοικίας (πλειστηριασμοί) είτε με έμμεσες μεθόδους (μακροχρόνιες δεσμεύσεις δανειακής εξόφλησης από πλευράς του ιδιοκάτοικου-δανειολήπτη). Ωστόσο, η γενικότερη τάση εκμετάλλευσης της ακίνητης περιουσίας από τις τράπεζες μέσω κατασχέσεων, ακολουθήθηκε σε ελεγχόμενο βαθμό κατά τη διάρκεια της έντονης ελληνικής οικονομικής ύφεσης. Η έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος για την αγορά ακινήτων τον Δεκέμβριο του 2012 αποδεικνύει πως αυτή η σχετικά συγκρατημένη τάση αποτέλεσε συνειδητή επιλογή των πιστωτικών ιδρυμάτων, καθώς προστάτευε σε ένα βαθμό τα συμφέροντά τους σε μια περίοδο κατά την οποία οι τιμές των ακινήτων ακολουθούσαν πτωτικές τάσεις (ΤτΕ, 2012: 93-102):

“Πάντως, στον περιορισμό του κινδύνου απότομης μεταβολής των τιμών των κατοικιών έχουν συμβάλει, εκτός των άλλων, τόσο η απαγόρευση των πλειστηριασμών των κατοικιών που αποτελούν την πρώτη κατοικία νοικοκυριών (αντικειμενικής αξίας έως 200 χιλιάδες ευρώ) όσο και η απροθυμία των ίδιων των εμπορικών τραπεζών να εκπλειστηριάσουν τα ακίνητα που αποτελούν εξασφαλίσεις επισφαλών δανείων στην παρούσα φάση της έντονης ύφεσης. Παράγοντες της αγοράς ακινήτων εκτιμούν ότι η απαγόρευση αυτή ίσως θα πρέπει να παραταθεί, καθώς τυχόν διάθεση μέσω πλειστηριασμών μεγάλου αριθμού ακινήτων στην παρούσα φάση της έντονης ύφεσης και του μειωμένου ενδιαφέροντος των νοικοκυριών και των επενδυτών (λόγω της αβεβαιότητας και της περιορισμένης ρευστότητας που χαρακτηρίζουν την αγορά) θα επιτείνει την κρίση στην κτηματαγορά και θα δυσχεράνει ακόμη περισσότερο την ανάκαμψή της.”

Με αυτά τα δεδομένα, τα τραπεζικά ιδρύματα πιέζουν για τη διαμόρφωση ενός νομοθετικού πλαισίου που θα τους εξασφαλίζει πλήρη ευελιξία κινήσεων και επιλογών και θα εξυπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντά τους, ανάλογα με την κάθε περίπτωση (Μερτής, 2019). Μια κατεύθυνση που προκρίνεται από τις τράπεζες είναι η επανεξέταση και, σε πολλές περιπτώσεις, η αυστηροποίηση των όρων ρύθμισης των

ΜΕΔ, καθώς παρατηρήθηκε ένα αρκετά “ανησυχητικό” για τις τράπεζες ποσοστό δανειοληπτών που αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στο διακανονισμό, σε διάστημα μόλις τριών μηνών από την εφαρμογή της ρύθμισης. Παράλληλα, κυρίαρχη στόχευση αποτελεί η αύξηση των εσόδων των τραπεζών μέσα από τη διαδικασία των πλειστηριασμών. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται ως βασικά εργαλεία, η διενέργεια ηλεκτρονικών πλειστηριασμών, η προσπάθεια πλήρους απελευθέρωσης του πλαισίου προστασίας της πρώτης κατοικίας και η νομοθέτηση πιο δυσχερών κριτηρίων υπαγωγής σε καθεστώς ρύθμισης. Μια τρίτη μέθοδος η οποία εξυπηρετεί τα τραπεζικά ιδρύματα και η οποία φαίνεται μέχρι σήμερα να είναι η πιο αποτελεσματική, κυρίως λόγω των θετικών προοπτικών στον τομέα της αγοράς ακινήτων, είναι η δυνατότητα πώλησης μεγάλου τμήματος των ΜΕΔ σε επιχειρήσεις και εταιρείες διαχείρισης (funds και real estate investment trusts).

Οποιαδήποτε από τις παραπάνω μεθόδους, μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος των τραπεζών εξασφαλίζοντας την κερδοφορία τους. Σε περίπτωση που ο δανειολήπτης εντάχθηκε σε καθεστώς ρύθμισης αποπληρωμής του δανείου του, αλλά δεν μπόρεσε εκ νέου να αποπληρώσει τις δόσεις, τότε μέσα από το υφιστάμενο νομοθετικό καθεστώς ευνοείται είτε η πώληση των ΜΕΔ είτε η κατάσχεση του ακινήτου μέσω πλειστηριασμού. Με τον τρόπο αυτό, η τράπεζα έχει τη δυνατότητα άλλοτε να “απαλλάσσεται” από ενυπόθηκα δάνεια υψηλού ρίσκου μεταπωλώντας τα και άλλοτε να συγκεντρώνει στην κατοχή της ένας μεγάλο αριθμό ακινήτων, με χαμηλό πολλές φορές αντίτιμο και να τα διαχειρίζεται προς όφελός της ανάλογα με την επενδυτική τους αξία.

Παρά το γεγονός ότι αυτές οι δύο μέθοδοι φαίνεται να λειτουργούν πιο αποτελεσματικά για τις τράπεζες, ο διακανονισμός με τον οφειλέτη και η υπαγωγή του σε καθεστώς ρύθμισης αποτελεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις το καλύτερο σενάριο και για τα πιστωτικά ιδρύματα. Ένας μεγάλος όγκος υποθηκευμένων ακινήτων βρίσκεται εκτός των μεγάλων αστικών κέντρων και μακριά από περιοχές με τουριστική ανάπτυξη και επομένως δεν διαθέτουν ιδιαίτερη επενδυτική αξία. Σε αυτή τη συνθήκη, η ρύθμιση του δανείου συνιστά την βέλτιστη επιλογή και για τις τράπεζες, με μακροπρόθεσμα οφέλη. Η μέθοδος της κρατικής επιδότησης μέρους της δόσης του δανείου σε όσα νοικοκυριά αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του διακανονισμού, έρχεται να εγγυηθεί, με μια πρώτη ανάγνωση, “win-win” ρυθμίσεις για τέτοιες περιπτώσεις μεταξύ

οφειλετών και τραπεζών. Στην πραγματικότητα όμως οι τράπεζες είναι εκείνες που εξασφαλίζουν ένα σταθερό εισόδημα για όσο διάστημα αποφασιστεί να διαρκέσει η αποπληρωμή του δανείου, ενώ αντιθέτως οι δανειολήπτες συνεχίζουν να διαβιούν υπό το καθεστώς στεγαστικής επισφάλειας, όσο διαρκούν πολιτικές λιτότητας και όσο απουσιάζουν στοχευμένες νομοθετικές πρωτοβουλίες στην κατεύθυνση της υπέρβασης του ζητήματος των “κόκκινων δανείων” και όχι της απλής διαχείρισής τους. Η ανεπαρκής κρατική παρέμβαση φανερώνεται από την αδυναμία προώθησης μιας νομοθετικής ρύθμισης που να εξετάζει το ενδεχόμενο διαγραφής χρεών ή κουρέματος τμήματός τους και συμπληρωματικά σε αυτό να δίνει τη δυνατότητα επαναδιαπραγμάτευσης του ύψους και της διάρκειας των δόσεων, με βάση την πραγματική οικονομική δυνατότητα των νοικοκυριών. Παράλληλα, η απουσία ενός σαφώς προσδιορισμένου χρονικού πλαισίου ως προς τη διάρκεια αποπληρωμής των δανείων, με παράλληλο κούρεμα της ονομαστικής τους αξίας, μετατρέπει τα χρεωμένα νοικοκυριά από ιδιοκτήτες της κατοικίας τους σε άτυπους ενοικιαστές, με εκμισθωτή το εκάστοτε τραπεζικό ίδρυμα στο οποίο καταθέτουν τη μηνιαία δόση του δανείου τους, ως άτυπη μορφή ενοικίου (Μερτής, 2019). Την ίδια στιγμή, η τυπική αναγνώρισή τους ως ιδιοκτήτες της κατοικίας, εξακολουθεί να τους επιβαρύνει κυρίως με τις αντίστοιχες φορολογικές επιβαρύνσεις. Η μετατροπή του ιδιοκτήτη σε ένοικο που θα έχει τη δυνατότητα να διαμένει στην μικρή κατοικία του, χωρίς όμως αυτή να βρίσκεται στην κυριότητα του ή να μπορεί να την μεταβιβάσει, θα δημιουργήσει μια συνθήκη διαρκών εξώσεων και στεγαστικής κινητικότητας για τους πολλούς και ταυτόχρονα την συγκεντροποίηση της ακίνητης περιουσίας στα χέρια λίγων, διαμορφώνοντας έτσι ένα ευνοϊκό πεδίο για την αύξηση της κερδοφορίας μεγάλων επενδυτικών κεφαλαίων.

Το γενικότερο συμπέρασμα που εξάγεται ως προς το ζήτημα των κατασχέσεων είναι πως οι μηχανισμοί εκείνοι που εξασφαλίζουν την κερδοφορία των τραπεζικών ιδρυμάτων κυριαρχούν έναντι των οποιοδήποτε μέτρων προστασίας προωθούνται σε κυβερνητικό επίπεδο. Αυτό συμβαίνει επειδή τα θεσμικά εργαλεία προστασίας από τους πλειστηριασμούς αφήνουν εκτεθειμένα μεγάλα τμήματα χρεωμένων νοικοκυριών που ανήκουν σε μεσαίες και χαμηλές εισοδηματικές κατηγορίες και καλύπτουν κυρίως τα τμήματα εκείνα του πληθυσμού που διαβιούν κάτω από οικονομικά οριακές συνθήκες ή συνθήκες ακραίας φτώχειας. Από την πρώτη προσπάθεια νομικής προστασίας με τον “νόμο Κατσέλη” (ν.3869/2010) στις αρχές της εμφάνισης της κρίσης χρέους,

μέχρι το πιο πρόσφατο “σχέδιο Ηρακλής” (ν.4649/2019) για την στήριξη χρεωμένων δανειοληπτών, το εύρος προστασίας συνεχώς αναθεωρείται με διαδοχικές παρατάσεις και τροποποιήσεις του νομικού πλαισίου, μέσα στην γενικότερη κατεύθυνση υπεράσπισης της κερδοφορίας, χωρίς ιδιαίτερες απώλειες, του κεφαλαίου. Η παράταση της προστασίας με το πρόγραμμα “ΓΕΦΥΡΑ” το καλοκαίρι του 2020, εξαιτίας της ιδιαίτερης συνθήκης που διαμόρφωσαν τα μέτρα για τον COVID-19, δεν αναιρεί την προσπάθεια να αποδευμευτεί η πρώτη κατοικία από ένα νομικό δίκτυ ασφαλείας μέσω της νομοθέτησης ενός μόνιμου πτωχευτικού πλαισίου, το οποίο εξάλλου βρίσκεται υπό τελική διαπραγμάτευση και εποπτεία από τους υπερεθνικούς θεσμούς.

Η αντιπαράθεση σε επίπεδο δημόσιου λόγου

Αυτή η επίθεση στον τομέα της κατοικίας οδηγεί αρχικά σε συγκρούσεις σε επίπεδο δημόσιου διαλόγου, καθώς μεταφράζεται από τη σκοπιά των κινημάτων, ως μια απόπειρα για μια νέα αναδιανομή πλούτου υπέρ του κεφαλαίου. Για το λόγο αυτό θα μελετηθεί σε αυτό το σημείο ο δημόσιος λόγος που αναπτύσσεται γύρω από το ζήτημα των πλειστηριασμών. Η προσπάθεια για μια όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική και ευρεία αποτύπωση του φάσματος του δημοσίου λόγου, οδήγησε την έρευνα σε μια ενδεικτική κατηγοριοποίηση με βάση τον παραγόμενο λόγο από την πλευρά των επίσημων θεσμικών φορέων, από την πλευρά των ΜΜΕ και τέλος από τη σκοπιά των κινημάτων πόλης. Αρχικά, η έννοια του κυρίαρχου αφηγήματος βασίζεται επί της ουσίας στην δυνατότητα των κρατικών θεσμών καθώς και άλλων επίσημων θεσμών εξουσίας να διαμορφώσουν την αποκαλούμενη «κοινή γνώμη», εκμεταλλεόμενοι το προνομιακό πεδίο των εξουσιαστικών σχέσεων που διαμορφώνονται εντός της δομής της κοινωνίας. Επιπλέον, τα ΜΜΕ, ως μια άτυπη μορφή εξουσίας συμβάλλουν στην εδραίωση μιας ηγεμονικής αφήγησης, αναπαράγοντας κυρίαρχες αντιλήψεις και νομιμοποιώντας συγκεκριμένες πρακτικές. Την ίδια στιγμή, μια σειρά από κείμενα του κινήματος κατά των πλειστηριασμών επιχειρούν να διανοίξουν ένα πεδίο αντιπαράθεσης στο δημόσιο λόγο, προσπαθώντας παράλληλα να υπερτονίσουν συγκεκριμένα αιτήματα και να καταθέσουν εναλλακτικές προτάσεις. Επιπρόσθετα, η αποδοχή του συστημικού λόγου για το ζήτημα των πλειστηριασμών από τμήματα της κοινωνίας, έκανε ακόμα πιο αναγκαία την προσπάθεια εναντίωσης σε αυτόν από τη μεριά των κινημάτων πόλης. Χρονική

αφετηρία για όλη αυτή την καταγραφή αποτελεί το 2010, ως έτος κατά το οποίο αναδύθηκε έντονα στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου το ζήτημα της διαχείρισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων και κατέληξε στην θέσπιση μιας πρώτης νομοθετικής ρύθμισης τον Αύγουστο του ίδιου έτους.¹⁹

Στα πλαίσια μιας ουσιαστικής αναθεώρησης του ν.3869/2010, ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων στις 31.12.2013 μια σειρά νομοθετικών διατάξεων που έδιναν παράταση στο καθεστώς προστασίας από πλειστηριασμό της πρώτης κατοικίας για το έτος 2014, εφόσον η αντικειμενική αξία του ακινήτου δεν υπερέβαινε τις διακόσιες χιλιάδες ευρώ, εισάγοντας ωστόσο αυστηρότερους όρους και προϋποθέσεις για την ένταξη του οφειλέτη στη ρύθμιση.²⁰ Η αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου αναφέρει πως οι εν λόγω ρυθμίσεις αποσκοπούν στην επιστροφή στην οικονομική ομαλότητα και τονίζει χαρακτηριστικά:

“Ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια για την επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας είναι η ραγδαία αύξηση των καθυστερούμενων οφειλών φυσικών προσώπων και επιχειρήσεων προς τα πιστωτικά ιδρύματα, που έχει σαν αποτέλεσμα αφενός την αποσταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και την παρεμπόδιση της παροχής ρευστότητας και αφετέρου τον εγκλωβισμό των δανειοληπτών σε μακροχρόνιες διαδικασίες διευθέτησης οφειλών, γεγονός που αποτρέπει την επιστροφή τους στην οικονομική δραστηριότητα.”

Η προσπάθεια απαλλαγής των τραπεζών από τα κόκκινα δάνεια, φαίνεται να αποτελεί αυτοσκοπό για τις ελληνικές κυβερνήσεις τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, ανεξαρτήτως του κόστους που αυτό συνεπάγεται για τον οφειλέτη. Η διαρκής αύξηση των ΜΕΔ εκείνο το διάστημα (πολλά από τα οποία «ξανακοκκίζουν» λίγο μόλις καιρό αφότου είχαν ενταχθεί σε καθεστώς ρύθμισης) έθετε ως κεντρικό κυβερνητικό αφήγημα την

¹⁹ βλ. Ν.3869/2010 : «Ρύθμιση των οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 130/Α/03.08.2010).

²⁰ βλ. Αιτιολογική έκθεση του Ν.4224/2013: «Κυβερνητικό Συμβούλιο Διαχείρισης Ιδιωτικού Χρέους Ελληνικό Επενδυτικό Ταμείο Αξιοποίησης Περιουσίας του Δημοσίου και άλλες επείγουσες διατάξεις» (ΦΕΚ 288/Α/31.12.2013).

επιτακτική ανάγκη εξυγίανσης του τραπεζικού συστήματος για τη σωτηρία της ελληνικής οικονομίας, ενώ αποσιωπούσε πλήρως την επιβάρυνση των ήδη χρεωμένων νοικοκυριών με την υπερφορολόγηση της ακίνητης περιουσίας και τις εκκρεμείς οφειλές των στεγαστικών τους δανείων, παράλληλα με τη γενική μείωση του εισοδήματός τους. Χαρακτηριστική, σε αυτή την κατεύθυνση, είναι και η δήλωση του υπουργού Ανάπτυξης, σε εκδήλωση του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου όπου δήλωσε ότι *«απόλυτη προστασία της πρώτης κατοικίας δεν υπάρχει σε καμία προηγμένη οικονομία, ούτε και πρέπει να υπάρχει, είναι και ζημιά για την οικονομία να υπάρχει»*.²¹ Γενικότερα, φράσεις όπως: *«τα μέτρα αποτελούν μονόδρομο για την ελληνική οικονομία», «πρέπει όλοι μας να συνεισφέρουμε στην εξυγίανση του τραπεζικού μας συστήματος»* και *«είναι η μόνη λύση για την έξοδο από την κρίση»* μονοπωλούν τη δημόσια συζήτηση και βρίσκουν αποτελεσματικό πεδίο εφαρμογής ως επιχειρήματα και στο ζήτημα των πλειστηριασμών.

Η προσπάθεια απαξίωσης των διεκδικήσεων του κινήματος κατά των πλειστηριασμών βασίζεται και σε μια συστηματική κριτική που γίνεται από εγχώρια και ευρωπαϊκά ΜΜΕ η οποία επιδιώκει να ενοχοποιήσει την κατοχή ακίνητης περιουσίας και τις πρακτικές που ακολουθήθηκαν για την απόκτησή της. Αυτό υποστηρίζει και η γερμανική εφημερίδα FAZ σε άρθρο της στις 05/12/2013 τονίζοντας πως *«οι Έλληνες δανείζονταν αρχικά χωρίς δισταγμό για να αγοράσουν ακίνητα και πλέον η αγορά έχει καταρρεύσει»* και πως *«οι Έλληνες φταίνε που χάνουν τα σπίτια τους καθώς, όλα αυτά είναι αποτέλεσμα της αμετροπέπειας του παρελθόντος»* (protothema.gr, 05.12.2013). Πρόκειται για έναν καλοστημένο μηχανισμό εξατομικευμένης ενοχοποίησης, ο οποίος καλλιεργεί και τις αντίστοιχες κοινωνικές διαίρεσεις και πολώσεις μεταξύ *συνεργάσιμων και ανυπάκουων, μεταξύ συνετών δανειοληπτών και «τζαμπατζήδων», μεταξύ όσων δανείστηκαν «αλόγιστα» και των συνετών βιοπαλαιστών, μεταξύ των βολεμένων ιδιοκατοίκων και των ενοικιαστών* (Σιατίτσα, 2013).

Ένα ακόμη βασικό επιχείρημα προς την κατεύθυνση απελευθέρωσης των πλειστηριασμών είναι πως η πρώτη κατοικία ανέκαθεν προστατευόταν από το νομικό πλαίσιο και πως οι διαδοχικές νομοθετικές τροποποιήσεις προσπαθούν απλώς να απομακρύνουν τους μεγαλοοφειλέτες και τους στρατηγικούς κακοπληρωτές από τη δυνατότητα ευνοϊκής χρήσης των

---

²¹ βλ. lifo.gr, 03.02.2020

ρυθμίσεων του πλαισίου προστασίας. Το τελευταίο διάστημα, μάλιστα, στα πλαίσια διαμόρφωσης του νέου πτωχευτικού κώδικα και μιας ανανεωμένης ρύθμισης όσων αφορά τα κόκκινα δάνεια, πληθαίνουν οι κυβερνητικοί ισχυρισμοί που βάζουν στο επίκεντρο της κριτικής τους, τους στρατηγικούς κακοπληρωτές, σε μια προσπάθεια να δικαιολογηθεί η συρρίκνωση στο εύρος προστασίας της πρώτης κατοικίας καθώς και στα κριτήρια υπαγωγής σε καθεστώς ρύθμισης. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο υπουργός των Οικονομικών σε διαδοχικές τηλεοπτικές συνεντεύξεις, ανέφερε ότι ένας στους δύο δανειολήπτες που είχε στο παρελθόν ενταχθεί στις προστατευτικές διατάξεις του νόμου Κατσέλη, αποτελούσε στρατηγικό κακοπληρωτή²² και πως αναμένεται να υπάρξει ειδική πρόβλεψη για τέτοιες κατηγορίες δανειοληπτών καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία, ένας στους τέσσερις πολίτες είναι στρατηγικός κακοπληρωτής.²³ Αυτή η κυρίαρχη αφήγηση αναπαράγεται και από μεγάλη μερίδα των ΜΜΕ, σε μια προσπάθεια να αποκτήσουν οι κυβερνητικοί χειρισμοί την απαραίτητη κοινωνική νομιμοποίηση. Άρθρο της Καθημερινής αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Οι προσπάθειες για τον εντοπισμό των στρατηγικών κακοπληρωτών θα ενταθούν, καθώς οι τράπεζες εντάσσουν πλέον σε αυτή την κατηγορία όχι μόνο αυτούς που έχουν χρήματα ή περιουσιακά στοιχεία και θα μπορούσαν ρευστοποιώντας τα να πληρώσουν τις οφειλές τους, αλλά και όσους αρνούνται να ρυθμίσουν το δάνειό τους, κάνοντας κατάχρηση της ασυλίας που έχουν εξασφαλίσει μέσω του νόμου Κατσέλη. Η κατηγορία αυτή δεν είναι αμελητέα και, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, είναι περίπου οι μισοί αυτών που έχουν κάνει αίτηση ένταξης στον νόμο. Αυτό προκύπτει από τα στοιχεία με βάση τα οποία περίπου το 45% των αποφάσεων που εκδίδονται από τα ειρηνοδικεία όλης της χώρας είναι υπέρ των τραπεζών, απορρίπτοντας το αίτημα προστασίας που υποβάλλουν οι δανειολήπτες.”
(Καθημερινή, 09.06.2019)

²² συνέντευξη στον τηλεοπτικό σταθμό ANT1 βλ. Η Καθημερινή, 12.02.2020

²³ συνέντευξη στον τηλεοπτικό σταθμό Mega βλ. Τα Νέα, 19.02.2020

Το στίγμα του κυρίαρχου δημόσιου λόγου πλαισιώνεται και από τις δημόσιες ανακοινώσεις των τραπεζών για την αναγκαιότητα των πλειστηριασμών. Η πρόσφατη έκθεση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας είναι ενδεικτική για την ευθυγράμμισή της με την κυρίαρχη ρητορική, αν όχι τη διαμόρφωσή της, καθώς συμπυκνώνει όλα τα προαναφερθέντα επιχειρήματα και ενδεχομένως να προετοιμάζει το έδαφος για μια αναμενόμενη πιο επιθετική πολιτική από πλευράς τραπεζών (ΤτΕ, 2020:25):

“Κατά τη διάρκεια του 2019, οι τράπεζες συνέχισαν τις προσπάθειές τους στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης του υψηλού αποθέματος των ΜΕΔ. Αν και το πρόβλημα των ΜΕΔ θεωρείται κυρίως απόρροια της ύφεσης, νομοθετικές παρεμβάσεις όπως η αναστολή των πλειστηριασμών πρώτης κατοικίας, η κατάχρηση του πλαισίου προστασίας από κατασχέσεις, καθώς και διάφορα άλλα νομικά και δικαστικά εμπόδια δεν επέτρεψαν την αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος.”

Από την πλευρά του κινήματος που τάσσεται ενάντια σε διαδικασίες κατασχέσεων και πλειστηριασμών αναπτύχθηκε ένας αντίλογος με συγκεκριμένα επιχειρήματα, προσπαθώντας να αποδομήσουν αυτά τα κυρίαρχα αφηγήματα. Τα μέλη του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς αμφισβητούν πρώτα και κύρια την ανάγκη διάσωσης των συστημικών τραπεζών μέσα από τη δραστική μείωση των ΜΕΔ και τις κατασχέσεις ακινήτων. Στον αντίποδα, προβάλλουν ως άμεση ανάγκη τη συνολική διαγραφή των οφειλών ή τμήματος αυτών, που δημιουργήθηκαν εντός της οικονομικής κρίσης και οι οποίες αφορούν νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα, ανέργους και μακροχρόνια ανέργους. Χαρακτηριστικό είναι και το σύνθημα: «Δεν χρωστάμε – δεν πουλάμε – δεν πληρώνουμε» το οποίο ακούγεται συστηματικά όλα αυτά τα χρόνια των κοινωνικών κινητοποιήσεων για ζητήματα πλειστηριασμών (Καθημερινή, 17.10.2016).²⁴ Πρόκειται για εκείνα τα συσσωρευμένα χρέη προς τράπεζες,

²⁴ ενδεικτικά βλ. ανακοίνωση του Συντονισμού Συλλογικοτήτων Αττικής στις 26.11.2013: «...ΔΙΑΚΗΡΥΣΣΟΥΜΕ: ΔΕΝ ΧΡΩΣΤΑΜΕ σε κυβέρνηση, τράπεζες, ΕΕ, ΔΝΤ, ΕΚΤ. ΔΕΝ ΠΟΥΛΑΜΕ δημόσια περιουσία. ΔΕΝ ΠΛΗΡΩΝΟΥΜΕ χαράτσια, το χρέος τους...». Διαθέσιμο στο: <http://pleistirasmoistop.blogspot.com/2013/11/stop.html>

εφορίες, ΔΕΚΟ και ασφαλιστικά ταμεία, τα οποία προέκυψαν μέσα σε μια δεκαετία κρίσης και όξυναν τη στεγαστική επισφάλεια πολλών νοικοκυριών, οδηγώντας τα στο όριο πιθανής έξωσης ή κατάσχεσης.

Πέρα από τη διαγραφή χρεών, το κίνημα αναγνωρίζει την ανάγκη άμεσων κρατικών παρεμβάσεων με σκοπό αφενός την προστασία από κατάσχεση της πρώτης κατοικίας και αφετέρου την ευρύτερη βελτίωση στον στεγαστικό τομέα. Η απαίτηση για *κανένα λαϊκό σπίτι σε χέρια τραπεζίτη* συνοδεύεται από προτάσεις των πρωτοβουλιών για ισχύ του ακατάσχετου σε περιπτώσεις πρώτης και κύριας κατοικίας και για δυνατότητα ρύθμισης των υπολειπόμενων οφειλών των στεγαστικών δανείων, λαμβάνοντας υπόψη τις πραγματικές οικονομικές δυνατότητες των νοικοκυριών. Παράλληλα, προτείνουν μια σειρά από μέτρα για τα οποία οφείλει να δεσμευτεί η κυβέρνηση στα πλαίσια εφαρμογής μιας πραγματικά κοινωνικής στεγαστικής πολιτικής. Η προστασία των ενοικιαστών από τις αυξήσεις και τις εξώσεις με τη θεσμοθέτηση ενός κοινωνικού ενοικίου για τα φτωχά νοικοκυριά και τους φοιτητές – σπουδαστές, η αξιοποίηση του μεγάλου αποθέματος κενών κατοικιών, οι μειώσεις στα τιμολόγια των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας για τα λαϊκά νοικοκυριά και η δωρεάν παροχή ρεύματος και νερού στους πιο, κοινωνικά και οικονομικά, ευάλωτους αποτελούν συμπληρωματικά και εξίσου σημαντικά αιτήματα του κινήματος για την αποφυγή του κινδύνου απώλειας στέγης και για τη διασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών κατοίκησης.²⁵

Το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς επιχειρεί να απαντήσει στην κριτική που δέχεται ότι προστατεύει το μικροαστικό δικαίωμα στην ιδιοκτησία καθώς και να αντικρούσει μια ευρύτερη προσπάθεια ενοχοποίησης της κατοχής μικρο-ιδιοκτησίας. Αυτή η ενοχή για την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας συνδέεται με ένα γενικότερο εγχείρημα του νεοφιλελεύθερου συστήματος για ηθικοποίηση του χρέους. Το χρέος μεταφράζεται ως μια πολιτική κατασκευή που ανάγει τη σχέση μεταξύ πιστωτή και οφειλέτη σε κυρίαρχη κοινωνική σχέση και παράλληλα εκλύει μια δική του “ηθική”, διαφορετική αλλά και συμπληρωματική προς την ηθική της εργασίας. Έτσι, στο ζεύγος “προσπάθεια-ανταμοιβή” της

---

²⁵ βλ. ανακοίνωση συλλογικοτήτων κατοίκων και ομάδων που αγωνίζονται για το δικαίωμα στη στέγη και την πόλη, η οποία καλούσε σε συμμετοχή σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας στις 02.07.2020 στην πλατεία Συντάγματος. Διαθέσιμο στο: <http://pleistiriamoisstop.blogspot.com/2020/06/2.html>

ιδεολογίας της εργασίας προστίθεται η ηθική της υπόσχεσης να τιμά κανείς το χρέος του και της ενοχής επειδή το απέκτησε (Lazzarato, 2014). Μέσα από αυτούς τους μηχανισμούς ενοχοποίησης, προκύπτει και η “ηθική υποχρέωση” για πολλά νοικοκυριά και επιχειρηματίες να θυσιάσουν την περιουσία τους, ξεπουλώντας την, προκειμένου να πληρώσουν το χρέος τους στις τράπεζες ή στο δημόσιο. Τα κινήματα, απέναντι σε τέτοιες πρακτικές τονίζουν διαρκώς τις κοινωνικές διαστάσεις της ιδιοκτησίας. Η μικρή ατομική ιδιοκτησία υπήρξε, ιδίως μέσα στα χρόνια της κρίσης, το πιο ισχυρό «*δίκτυο προστασίας απέναντι στη φτώχεια και τον αποκλεισμό*» (Σιατίτσα, 2013) και το «*ελάχιστο ανάχωμα για μια ασφαλή και αξιοπρεπή διαβίωση*» (Κατερίνη, 2109α). Επίσης, στην κατεύθυνση απενοχοποίησης της κατοχής και υπεράσπισης της μικρο-ιδιοκτησίας είναι συχνές οι αναφορές σε σχετικές διατάξεις του Συντάγματος. Οι ανακοινώσεις του κινήματος κατά των πλειστηριασμών κάνουν συχνά αναφορά στην καταπάτηση του δικαιώματος στη στέγη ως κατοχυρωμένο συνταγματικό δικαίωμα, παραπέμποντας στο αντίστοιχο άρθρο του Συντάγματος.²⁶

Η ύπαρξη ενός σημαντικού αριθμού στρατηγικών κατοπληρωτών αποτελεί ένα πρωτεύον επιχείρημα στο δημόσιο λόγο, το οποίο βρίσκεται σε ένα βαθμό και την αντίστοιχη κοινωνική αποδοχή και νομιμοποίηση. Σύμφωνα με τα μέλη του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς, το επιχείρημα αυτό λειτουργεί κυρίως ως άλλοθι στην προσπάθεια διεύρυνσης των κατασχεθέντων ακινήτων και της συνολικότερης επίθεσης στη λαϊκή κατοικία. Για το λόγο αυτό, βασική στόχευση των μελών του κινήματος είναι η καταγραφή των πραγματικών δεδομένων των πλειστηριασμών και η ακριβής ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών τους ανά περίπτωση. Τα αρμόδια μέλη του κινήματος αναρτούν στο διαδίκτυο πλήρη και επεξηγηματικά δελτία των αναγγελθέντων πλειστηριασμών σε εβδομαδιαία βάση, δίνοντας έτσι μια σαφή εικόνα για το ποσοστό των άδικων κατασχέσεων. Αυτή η προσπάθεια συστηματικής αποδελτίωσης των επίσημων στοιχείων των πλειστηριασμών που φτάνουν στην εκτέλεση, αναδεικνύει τις σοβαρές ελλείψεις του εκάστοτε νομικού πλαισίου προστασίας καθώς και τις πραγματικές αναλογίες ανάμεσα στους μικρούς και τους μεγάλους οφειλότες των πλειστηριαζόμενων ακινήτων. Οι πλειστηριασμοί που έφτασαν στα ειρηνοδικεία μέχρι τις αρχές του 2018

---

²⁶ βλ. άρθρο 21 παρ.4 του Συντάγματος της Ελλάδας: «...Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους...»

περιελάμβαναν εκποιώσεις ακινήτων μικρών και μεγάλων οφειλετών σε μια αναλογία 1 προς 4, η οποία μάλιστα έτεινε προς μια αναλογία της τάξεως του 2 προς 3 στις αρχές του επόμενου έτους (Κατερίνη, 2019a).

Η δράση του κινήματος σε πολλαπλές χωρικές κλίμακες

Η αντιπαράθεση σε επίπεδο δημόσιου λόγου συνέβαλε και στην ανάδυση ενός συγκρουσιακού πεδίου, που εκφράστηκε μέσα από συντονισμένες κινητοποιήσεις και λαϊκές αντιδράσεις. Οι κινηματικές διεργασίες για το ζήτημα των πλειστηριασμών απέκτησαν χαρακτηριστικά κλιμακούμενης έντασης μέσα στην τελευταία δεκαετία της οικονομικής κρίσης. Από τη μία πλευρά, εμφανίζονται στιγμές πύκνωσης κινηματικού λόγου και δράσης, που συνοδεύονται από γρήγορα πολιτικά αντανακλαστικά των μελών και δυναμικές κινητοποιήσεις που συχνά οδηγούν σε νικηφόρα για το κίνημα αποτελέσματα. Από την άλλη, υπάρχουν χρονικές περιόδους έντονης αποκλιμάκωσης του αγώνα, με χαρακτηριστικά ανάθεσης σε λίγα και συγκεκριμένα μέλη και απογοήτευσης που οφείλεται σε ένα διαρκώς δυσμενέστερο νομοθετικό πλαίσιο όσον αφορά την προστασία της πρώτης κατοικίας. Εκτός από τις χρονικές διακυμάνσεις, η παρουσία του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς εμφανίζει διαφορετικές δυναμικές από πόλη σε πόλη. Στην περίπτωση της Αθήνας παρατηρείται όπως είναι αναμενόμενο η μεγαλύτερη κινηματική ένταση (*χάρτης 1*), αφού αποτελεί τον τόπο κατοικίας σχεδόν για τον μισό πληθυσμό της χώρας ενώ παράλληλα συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό από ευάλωτα νοικοκυριά που βρίσκονται εκτεθειμένα απέναντι στις επιθέσεις ενάντια στην πρώτη κατοικία. Την ίδια στιγμή σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια αναδύθηκαν κινήσεις πολιτών ενάντια στους πλειστηριασμούς (*χάρτης 2*) άλλοτε με αποσπασματικό ή θνησιγενή χαρακτήρα και άλλοτε με διαρκή, δυναμική και αποτελεσματική παρουσία.

Μέσα από την προσπάθεια καταγραφής και ταξινόμησης των κινήματων που δραστηριοποιούνται για τέτοια ζητήματα, τόσο στην Αθήνα όσο και σε εθνικό επίπεδο, παρατηρήθηκε μια ποικιλία ως προς τη δομή και τη

δράση τους.²⁷ Αρχικά, αναπτύχθηκε μια πλειάδα από πρωτοβουλίες που συγκροτήθηκαν αποκλειστικά για να αντιμετωπίσουν το ζήτημα των εξώσεων και των πλειστηριασμών. Παράλληλα, ένας μεγάλος αριθμός κινημάτων, επιτροπών κατοίκων και συνελεύσεων γειτονιών συμπεριέλαβαν στις κινητοποιήσεις τους αυτά τα ζητήματα. Ως προς τις πρακτικές που υιοθετούνται, επιχειρείται στη συνέχεια μια συνοπτική αναφορά στις μορφές δράσης που αναπτύχθηκαν από το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς μέσα στην τελευταία δεκαετία.

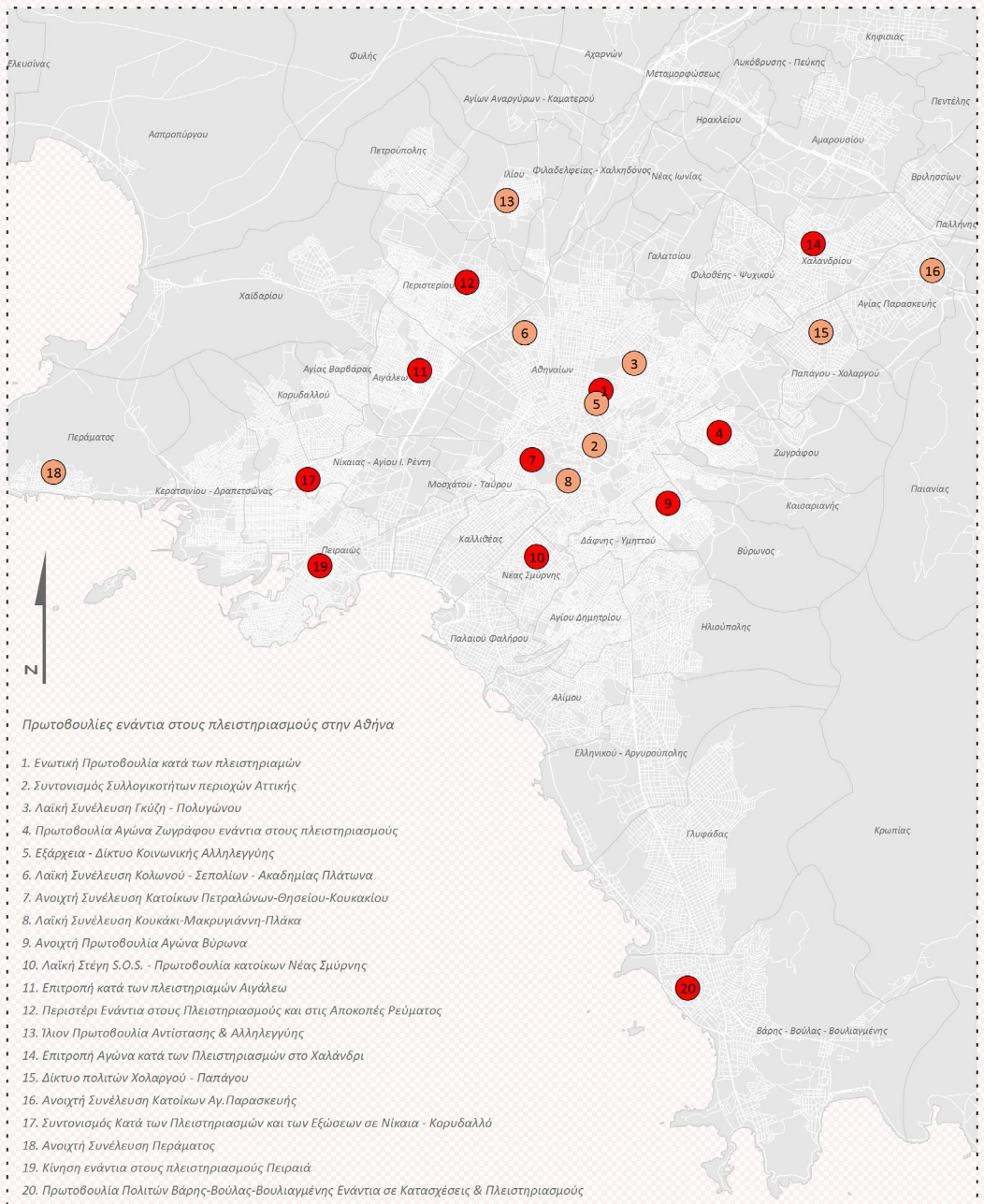
Η αποτροπή των πλειστηριασμών όταν αυτοί διεξάγονταν στα κατά τόπους ειρηνοδικεία, αποτέλεσε την δυναμικότερη μορφή κοινωνικών κινητοποιήσεων. Το πρώτο στάδιο των δράσεων αυτών περιελάμβανε ανακοινώσεις στις οποίες αναφέρονταν οι ακριβείς μέρες και ώρες διεξαγωγής των πλειστηριασμών και παράλληλα επισυναπτόταν αναλυτική λίστα των ειρηνοδικείων στα οποία υπάγονταν τα υπό πλειστηριασμό ακίνητα.²⁸ Στη συνέχεια ακολουθούσαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας έξω από τα ειρηνοδικεία, γεγονός που οδηγούσε πολλές φορές την επίτευξη του στόχου, δηλαδή στη αναστολή του επικείμενου πλειστηριασμού, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου οι κινητοποιήσεις του κινήματος δεν ήταν ιδιαίτερα μαζικές.²⁹ Έτσι, η τακτική παρουσία μελών του κινήματος και απλών πολιτών κάθε Τετάρτη απόγευμα στα ειρηνοδικεία, ημέρα διεξαγωγής των πλειστηριασμών, έφερνε πολλές φορές τα απαιτούμενα αποτελέσματα.

²⁷ Το συνολικό υλικό των χαρτών 1 και 2 συγκροτήθηκε ύστερα από προσωπική έρευνα σε ιστοσελίδες και blog συλλογικότητας ενάντια στους πλειστηριασμούς καθώς και σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης (κυρίως δημόσιες σελίδες και ομάδες στο facebook). Επίσης χρήσιμες πληροφορίες αντλήθηκαν μέσα από τη συζήτηση με ενεργά μέλη του κινήματος και την έρευνα σε mailing lists συλλογικότητας που προέκυψαν την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Τέλος, να σημειωθεί πως στη συγκεκριμένη χαρτογράφηση δεν συμπεριλήφθηκαν μια σειρά από δρώντες που πλαισίωναν τις δράσεις του κινήματος, συμμετέχοντας ενεργά στις κατά τόπους κοινωνικές αντιστάσεις για την υπεράσπιση της κατοικίας από πλειστηριασμό (σωματεία εργαζομένων και σύλλογοι όπως το ΠΑΜΕ, το ΜΕΤΑ και διάφορα εργατοϋπαλληλικά κέντρα, αυτοδιοικητικές παρατάξεις, πολιτικές οργανώσεις καθώς και πρωτοβουλίες όπως το κίνημα ΔΕΝ ΠΛΗΡΩΝΩ).

²⁸ ενδεικτικά βλ. ανακοίνωση της συλλογικότητας Πλειστηριασμοί STOP στις 29.11.2013. Διαθέσιμο στο: http://pleistiriamoisstop.blogspot.com/2013/12/blog-post_9429.html

²⁹ Χαρακτηριστική είναι η δήλωση ενός δραστήριου μέλους του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς σε ρεπορτάζ της Καθημερινής: «...Κάποιοι τρέχουμε σαν Δον Κιχώτες στα Ειρηνοδικεία και φτάσαμε στο σημείο να σταματάμε πλειστηριασμούς. Δέκα άτομα στο Ειρηνοδικείο της Αθήνας τη στιγμή που τα κοράκια ήταν 20 και 30 με τους μπράβους τους...», Η Καθημερινή, 17.10.2016.

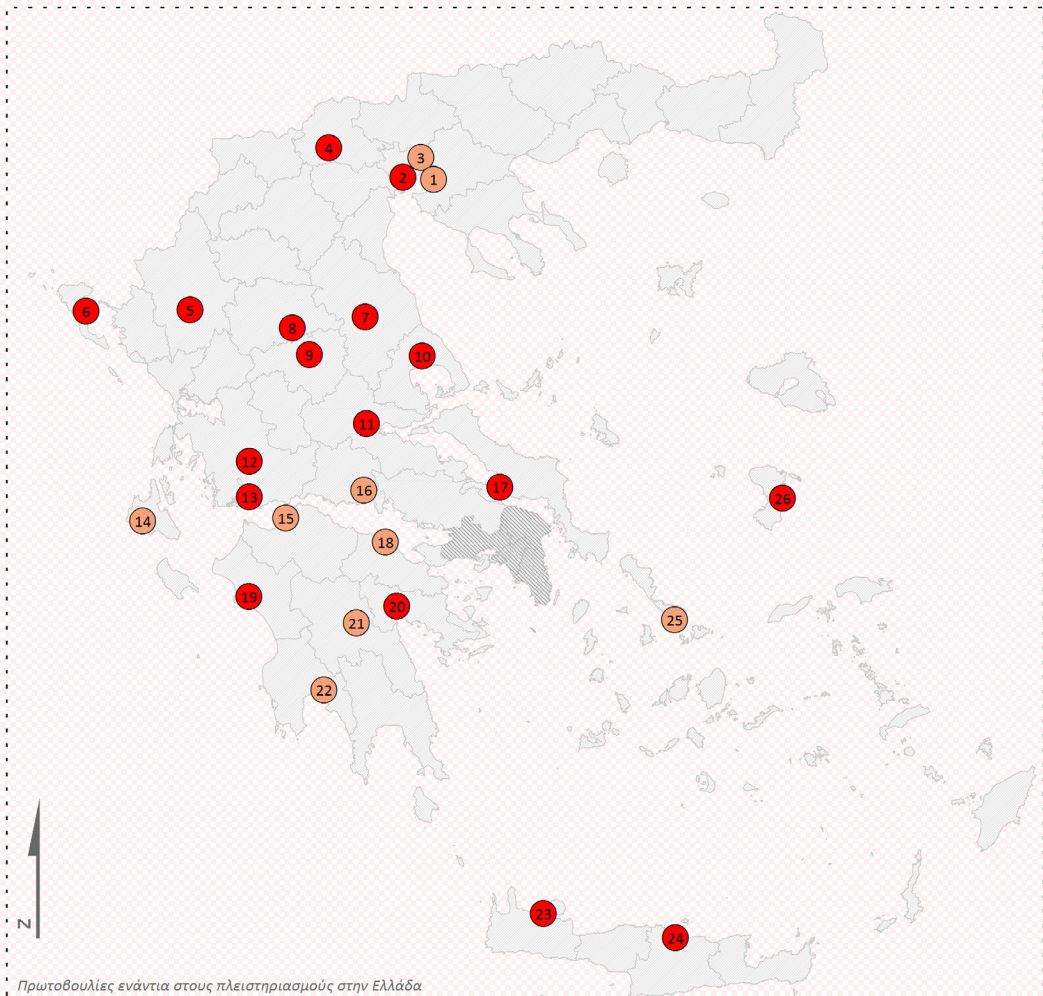
- κινήσεις πολιτών που ασχολούνται αποκλειστικά με ζητήματα κατοίκιας
- κινήσεις πολιτών που εντάσσονται στις κινητοποιήσεις τους ζητήματα κατοίκιας

0 2,5 5 km

Χάρτης 1
πηγή: ίδια επεξεργασία

Πρωτοβουλίες ενάντια στους πλειστηριασμούς στην Ελλάδα

1. Συντονισμός Συλλογικότητας Θεσσαλονίκης 2. Επιτροπή κατοίκων κατά των Πλειστηριασμών Συκεών - Νεάπολης Θεσσαλονίκης 3. Πρωτοβουλία Αντίστασης Ευόσμου 4. Πρωτοβουλία Πέλλας ενάντια στους πλειστηριασμούς 5. Συντονισμός ενάντια στους πλειστηριασμούς Ιωαννίνων 6. Κέρκυρα Συντονισμός δράσης κατα των πλειστηριασμών 7. Πρωτοβουλία κατά των πλειστηριασμών Λάρισας 8. Επιτροπή Αγώνα Τρικάλων ενάντια σε πλειστηριασμούς, κατασχέσεις, διακοπές ρεύματος & νερού 9. Κίνηση Πολιτών Καρδίτσας ενάντια στους Πλειστηριασμούς 10. Πολίτες της Μαγνησίας ενάντια στις κατασχέσεις, πλειστηριασμούς και εξώσεις 11. Πρωτοβουλία Λαμίας ενάντια στους πλειστηριασμούς και τις κατασχέσεις 12. Επιτροπή Αγρινίου ενάντια στους πλειστηριασμούς - Δικαίωμα στην Ζωή 13. Πρωτοβουλία πολιτών Μεσολογγίου "Ζωή με Αξιοπρέπεια" - Κίνηση ενάντια στους πλειστηριασμούς	14. Ριζοσπαστικό Κίνημα Κεφαλονιάς 15. Κίνηση για την Υπεράσπιση των Κοινωνικών Αγαθών - ΚΥΚΑ 16. Ιτέα Πρωτοβουλία Αντίστασης & Αλληλεγγύης 17. Πρωτοβουλία κατά των πλειστηριασμών Χαλκίδας 18. Αλληλεγγύη - Αντίσταση στο Ξυλόκαστρο 19. Πανελλαδική Επιτροπή ενάντια στους πλειστηριασμούς 20. Πλειστηριασμοί Στοπ Αργολίδας 21. Επιτροπή φορέων και πολιτών Αρκαδίας 22. Επιτροπή Αλληλεγγύης και Αγώνα Μεσσηνίας 23. Πρωτοβουλία ενάντια σε πλειστηριασμούς και κατασχέσεις 24. Επιτροπή Πρωτοβουλίας Συλλογικότητας Ηρακλείου 25. Τήνος - Δράση πολιτών 26. Επιτροπή Αγώνα Χίου ενάντια στους πλειστηριασμούς

- κινήσεις πολιτών που ασχολούνται αποκλειστικά με ζητήματα κατοικίας
- κινήσεις πολιτών που εντάσσονται στις κινητοποιήσεις τους ζητήματα κατοικίας

0 80 160 km

Η επιτυχία αυτών των εξώστρεφων και δυναμικών δράσεων σε συνδυασμό με την όλο και μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση αυτών των αγώνων, οδήγησε την κυβέρνηση στη νομοθέτηση μέτρων που θα παρέκαμπταν τέτοιου τύπου λαϊκές κινητοποιήσεις. Αρχικά θεσπίστηκε το καθεστώς των ηλεκτρονικών πλειστηριασμών, επί κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, την άνοιξη του 2017 (Ν.4472/2017), προκαλώντας τις έντονες αντιδράσεις του κινήματος, καθώς υποσκελιζόταν η δυνατότητα αποτελεσματικής παρέμβασής του εξαιτίας των διαδικτυακών πλέον διαδικασιών πλειστηριασμού. Ωστόσο, οι παρεμβάσεις σε κατά τόπους ειρηνοδικεία συνεχίστηκαν το επόμενο διάστημα, καθώς οι προγραμματιζόμενοι πλειστηριασμοί δεν εντάχθηκαν αμέσως στο ηλεκτρονικό σύστημα διεκπεραίωσης (Το Βήμα, 30.09.2017). Στα τέλη του ίδιου έτους, κατατίθεται και ψηφίζεται από τη Βουλή των Ελλήνων η τροπολογία του Υπουργού Δικαιοσύνης, με την οποία ποινικοποιείται η δράση ενάντια στους πλειστηριασμούς. Οι δικαστικές διώξεις που ακολούθησαν το αμέσως επόμενο διάστημα βασίστηκαν σε αυτές τις νέες διατάξεις που προέβλεπαν αυστηρές ποινές σε όσους παρενέβαιναν για την αποτροπή πλειστηριασμών. Λίγο αργότερα, τον Ιανουάριο του 2018, ψηφίζεται ένα ακόμη νομοσχέδιο που προέβλεπε την διενέργεια όλων των πλειστηριασμών αποκλειστικά με ηλεκτρονικά μέσα. Η αιτιολογική έκθεση που το συνοδεύει φανερώνει πως αποτελεί προϊόν μιας συστηματικής προσπάθειας κάμψης των αποτελεσματικών πρακτικών του κινήματος το προηγούμενο διάστημα:³⁰

“Η αναγκαστική εκτέλεση εκτυλίσσεται, εξ ορισμού, σε ένα πεδίο σύγκρουσης συμφερόντων αλλά και υψηλής ψυχικής έντασης. Πλην, όμως, είναι αναγκαία σε κάθε έννομη τάξη. Η διενέργεια του πλειστηριασμού με ηλεκτρονικά μέσα επιτυγχάνει τη μεγιστοποίηση του οικονομικού οφέλους αλλά και την ελαχιστοποίηση του προσωπικού κόστους. Για όλους τους παραπάνω λόγους, προτείνεται η καθολική εφαρμογή του ηλεκτρονικού τρόπου διενέργειας των πλειστηριασμών. Η μέχρι σήμερα άλλωστε άρτια διενέργειά τους με ηλεκτρονικά μέσα εγγυάται την επιτυχία του εγχειρήματος και στο μέλλον.”

---

³⁰ βλ. Αιτιολογική έκθεση του Ν.4512/2018: «Ρυθμίσεις για την εφαρμογή των Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 5/Α/17.01.2018), σελ.74.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, οι τρόποι της κινηματικής παρέμβασης προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα. Η λίστα με τα σημεία διεξαγωγής των αναγγελθέντων πλειστηριασμών άρχισε να περιλαμβάνει και περιπτώσεις ηλεκτρονικών πλειστηριασμών, καλώντας σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας έξω από τα αρμόδια συμβολαιογραφεία.³¹ Τα ανηρημένα ενημερωτικά δελτία του κινήματος άλλαξαν σταδιακά περιεχόμενο, από το φθινόπωρο του 2017, περιλαμβάνοντας όλο και λιγότερους πλειστηριασμούς σε ειρηνοδικεία και αντιστοίχως ολοένα αυξανόμενους ηλεκτρονικούς πλειστηριασμούς, μέχρι και την άνοιξη του 2018, όταν και επισημοποιήθηκε η καθολική εφαρμογή τους. Τα καλέσματα και οι παραστάσεις διαμαρτυρίας στα αντίστοιχα συμβολαιογραφεία συνεχίστηκαν, πετυχαίνοντας πολλές φορές την παράταση των διαδικασιών κατάσχεσης, αν και παράλληλα αυξήθηκαν οι περιπτώσεις καταστολής από τις δυνάμεις ασφαλείας καθώς και οι ποινικές διώξεις αγωνιστών του κινήματος σε διάφορες πόλεις της χώρας (Η Εφημερίδα των Συντακτών, 29.11.2017 και 08.03.2018).

Ένα ακόμη σημαντικό πεδίο δράσεων του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς αποτελεί η επαφή του με τους πληττόμενους και η έμπρακτη στήριξή τους σε όλα τα επίπεδα. Το γεγονός αυτό προϋποθέτει μια σειρά από συντονισμένα βήματα που κάνουν δυνατή την προσέγγιση αμφοτέρων. Ο συντονισμός αυτός περιλαμβάνει την κοινοποίηση τηλεφώνων επικοινωνίας των αρμόδιων μελών στην εκάστοτε κινηματική πρωτοβουλία, την καθιέρωση σταθερών συναντήσεων σε συγκεκριμένες μέρες, ώρες και μέρη καθώς και τη συγκρότηση νέων ομάδων πολιτών σε πόλεις και γειτονιές, ώστε να υπάρχει μια πιο άμεση χωρική αναφορά με τα πληττόμενα νοικοκυριά (Κατερίνη, 2019b:376). Μέσα από την ουσιαστική επαφή με τους άμεσα εμπλεκόμενους προκύπτει και η δυνατότητα αποτελεσματικότερης νομικής υποστήριξης, όχι μόνο λόγω της συμμετοχής νομικών ως ενεργά μέλη του κινήματος αλλά και με την οικονομική ενίσχυση ή διευκόλυνση των πληττόμενων, καθώς στις περιπτώσεις που απαιτείται προσφυγή στα δικαστήρια, ο οφειλέτης έρχεται αντιμέτωπος με επιπλέον οικονομικές επιβαρύνσεις. Ωστόσο, η δυσκολία πολλών συμπολιτών να παραδεχθούν ότι έχουν συσσωρεύσει

---

³¹ ενδεικτικά βλ. συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας σε συμβολαιογραφεία της Αθήνας που διοργανώθηκαν μέσα στα τελευταία τρία χρόνια (2018-2020) από την Ενωτική Πρωτοβουλία κατά των πλειστηριασμών με σκοπό την αποτροπή άδικων κατασχέσεων: 14.03.2018, 12.06.2018, 11.09.2018, 03.10.2018 12.12.2018 και 08.05.2019. Διαθέσιμο υλικό στο: <http://pleistiriamoisstop.blogspot.com>

χρέη και ο φόβος ενός κοινωνικού στίγματος από τις διαστάσεις που ενδεχομένως θα πάρει η πιθανή δημοσιοποίηση της κατάστασής τους αποτελούν σταθερά εμπόδια στην ανίχνευση από πλευράς του κινήματος των άδικων περιπτώσεων κατάσχεσης ακινήτων και στην δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας με τους πληττόμενους. Επιπλέον, αυτός ο φόβος της δημόσιας έκθεσης του προβλήματός τους σε επίπεδο γειτονιάς και πόλης, σε επίπεδο συγγενών και φίλων, καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη την δυνατότητα ενσώματης συμμετοχής των πληττόμενων στις κινηματικές διαδικασίες και δράσεις, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές η παρέμβαση των κινηματικών δρώντων να γίνεται υπέρ πληττόμενων νοικοκυριών αλλά χωρίς την φυσική τους παρουσία.

Η κινηματική παρουσία των συλλογικοτήτων ενάντια στους πλειστηριασμούς περιλαμβάνει μια ακόμη μεγαλύτερη ποικιλία εξώστρεφων δράσεων. Αρχικά διοργανώνονται συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας σε επιλεγμένα χωρικά σημεία που αποτελούν το αρμόδιο διοικητικό κέντρο για θέματα στέγης, σε επίπεδο νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Η απόφαση για τέτοιου τύπου δράσεις παίρνεται συνήθως στα πλαίσια της ψήφισης από την ολομέλεια της Βουλής κάποιου νομοσχεδίου που σχετίζεται με ζητήματα κατοικίας και γενικότερα με θέματα στεγαστικής πολιτικής. Ως τόποι παρέμβασης και κινητοποίησης κυρίως επιλέγονται: η πλατεία Συντάγματος, μπροστά από τη Βουλή των Ελλήνων, η πλατεία Κλαυθμώνος με την αντίστοιχη πορεία προς τη Βουλή, και η «κάτω πλευρά» της πλατείας Συντάγματος, στην αρχή των οδών Μητροπόλεως και Καραγιώργη Σερβίας όπου βρίσκονται το υπουργείο Οικονομικών και το υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων αντίστοιχα.

Οι ηλεκτρονικοί πλειστηριασμοί μπορεί να δημιουργήσαν αναχώματα στην αποτελεσματική δράση του κινήματος, ωστόσο οι συλλογικότητες που το απαρτίζουν οργανώνουν, ανά τακτικά χρονικά διαστήματα κινητοποιήσεις για την ανάδειξη των υπευθύνων, σε μια προσπάθεια να ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους. Οι δράσεις αυτές περιλαμβάνουν παραστάσεις διαμαρτυρίας στα κεντρικά διοικητικά γραφεία των ελληνικών τραπεζών, οι οποίες εξάλλου είναι εκείνες που κυρίως πιέζουν για την διεξαγωγή και ολοκλήρωση των πλειστηριασμών, ενώ παράλληλα αποτελούν σε ποσοστό 85-90% και τους τελικούς πλειοδότες. Επίσης, διοργανώνονται κινητοποιήσεις έξω από γραφεία εισπρακτικών εταιρειών που έχουν αναλάβει τη διαχείριση κόκκινων δανείων για λογαριασμό των τραπεζών, με άμεση προοπτική την καθολική διαχείριση και τιτλοποίηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων που έχουν στην κατοχή τους οι

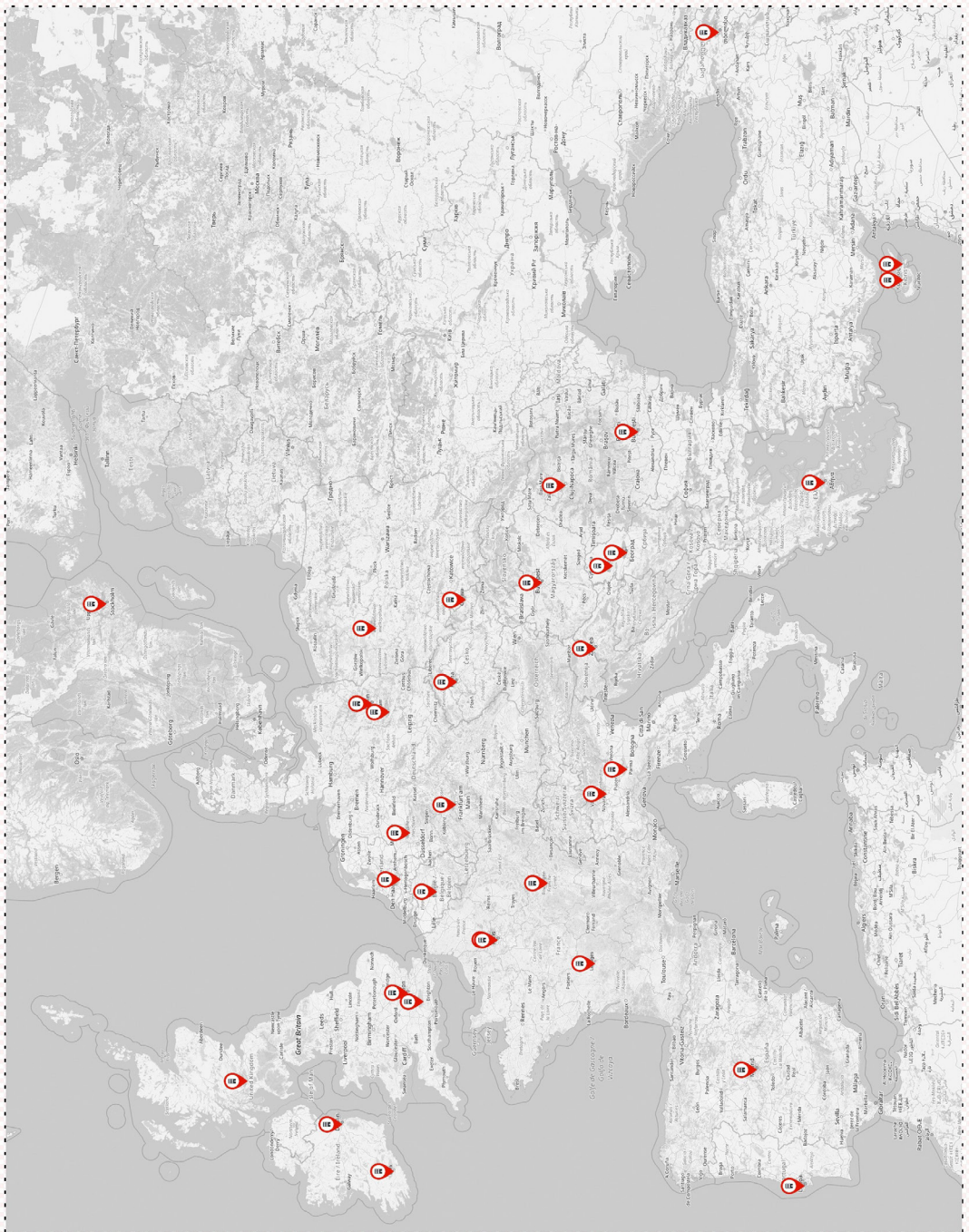
τράπεζες. Παρεμβάσεις διαμαρτυρίας γίνονται και στο Συμβολαιογραφικό Σύλλογο Αθήνας, κυρίως όταν συνεδριάζει το διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου, με σκοπό να ασκηθεί πίεση στα μέλη του, ώστε να απέχουν από τις διαδικασίες πλειστηριασμού.

Οι δράσεις του κινήματος ενάντια στους πλειστηριασμούς δεν σταματούν εδώ μιας και έχει ένα πλήθος επιλογών ως προς τις μορφές που μπορεί να πάρει η κινηματική του παρέμβαση. Σε τακτική ετήσια βάση διοργανώνονται πανελλαδικές κινητοποιήσεις μέσα από τον οριζόντιο συντονισμό των αντίστοιχων κινήματων σε όλη την ελληνική επικράτεια. Τις περισσότερες φορές οι δράσεις αυτές αποκτούν έναν πιο δυναμικό χαρακτήρα στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, όπου υπάρχει και μια εμφανώς μεγαλύτερη συμμετοχή και εκπροσώπηση από κόσμο του κινήματος. Άλλες δράσεις είναι το μοίρασμα ενημερωτικών κειμένων για τους πλειστηριασμούς και για τη συνολικότερη δράση του κινήματος σε πολυσύχναστους εμπορικούς δρόμους, όπως η οδός Ερμού, ενώ μερικές φορές γίνεται και οργανωμένη παρέμβαση ενημέρωσης σε επίπεδο γειτονιάς, όταν παρατηρείται ο κίνδυνος του πλειστηριασμού για την πρώτη κατοικία συμπολίτη που διαμένει στην αντίστοιχη περιοχή. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις γίνονται κάποιες πιο δημιουργικές και ευφάνταστες δράσεις που στοχεύουν πολλές φορές και στην μεγαλύτερη δημοσιότητα του ζητήματος. Τέτοια περίπτωση συνιστά η ανάρτηση πανό μπροστά από τον Παρθενώνα, τον Οκτώβριο του 2018 καθώς και η πρωτοβουλία μελών του κινήματος να τραγουδήσουν τα «κάλαντα των πλειστηριασμών» τα Χριστούγεννα της ίδιας χρονιάς στην οδό Κοραή, στο κέντρο των Αθηνών.

Το κίνημα ενάντια στους πλειστηριασμούς προσπαθεί να συμβαδίσει με αντίστοιχες πρωτοβουλίες πολιτών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, η *Ενωτική Πρωτοβουλία ενάντια στους πλειστηριασμούς* συμμετέχει σε ένα ευρωπαϊκό δίκτυο για ζητήματα κατοικίας. Πρόκειται για τη *Συμμαχία Ευρωπαϊκής Δράσης για το Δικαίωμα στην κατοικία και την πόλη* το οποίο αποτελεί μια ανοιχτή και διαρκή διαδικασία συντονισμού κινήσεων πολιτών από διάφορες πόλεις και χώρες της Ευρώπης, που αγωνίζονται για όλα εκείνα τα ζητήματα που αφορούν το θεμελιώδες δικαίωμα στην κατοικία³² (χάρτης 3). Το δίκτυο αυτό προέκυψε ύστερα

---

³² για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις δράσεις της δικτύωσης *European Action Coalition for the Right to housing and to the city* και τα μέλη-συλλογικότητες που συμμετέχουν σε αυτή βλ. www.housingnotprofit.org

Χάρτης 3

πηγή: www.housingnotprofit.org (τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 07.09.2020)
ιδία επεξεργασία

από την ανάγκη ενημέρωσης και συντονισμού κοινών δράσεων για στεγαστικά θέματα, που εν τέλει είναι κοινά σε ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς παρατηρήθηκε πως μια μεγάλη γκάμα μεμονωμένων ατόμων και συλλογικοτήτων (επιτροπές πολιτών, κοινωνικά κινήματα, αποτελούμενα από ενοικιαστές, κατοίκους παραγκουπόλεων και γειτονιών, καταλήψεις στέγης, ανεπαρκώς στεγαζόμενα ή/και υπερχρεωμένα νοικοκυριά, άτομα που έχουν υποστεί έξωση ή απειλούνται με πλειστηριασμό, ερευνητές για ζητήματα στέγης) δραστηριοποιούνται τακτικά, τουλάχιστον τις τελευταίες δεκαετίες, γύρω από το ζήτημα αυτό. Το έναυσμα δόθηκε σε ένα φόρουμ κινήματων από όλη την Ευρώπη, το *Alter Summit*, που έλαβε χώρα στην Αθήνα το καλοκαίρι του 2013. Η διοργάνωσή του έγινε από μια ομάδα κοινωνικών κινήματων, συλλογικοτήτων, συνδικαλιστικών οργανώσεων και ΜΚΟ, με την υποστήριξη προσωπικοτήτων από ολόκληρη την Ευρώπη, σε μια προσπάθεια σύγκλισης των επιμέρους ευρωπαϊκών κινήματων και οικοδόμησης πιο στενών σχέσεων αλληλεγγύης, διαλόγου και δράσης ενάντια στις τρέχουσες αντικοινωνικές και αντι-οικολογικές πολιτικές που προωθούνται από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και θεσμούς.³³

Αυτές οι δικτυώσεις που είχαν ήδη αρχίσει να διαμορφώνονται μέσα από τις συναντήσεις στα *Ευρωπαϊκά Κοινωνικά Φόρουμ*, σε συνδυασμό με την μεγάλη κινητοποίηση ενάντια στη διεθνή κτηματομεσιτική έκθεση *MIPIM* στη Γαλλία οδήγησαν στη δημιουργία της Συμμαχίας Ευρωπαϊκής Δράσης για το Δικαίωμα στην κατοικία και την πόλη το 2014 (Σιατίτσα, 2019b). Από τότε και ύστερα, το συγκεκριμένο ευρωπαϊκό δίκτυο παρουσιάζει μια αρκετά ενεργή συμμετοχή σε επίπεδο λόγου και δράσης. Αρχικά, διοργανώνει τακτικές εξάμηνες Συναντήσεις των μελών του, σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, ενώ παράλληλα εκδίδει ανά διαστήματα ορισμένα τεύχη επιστημονικού χαρακτήρα, με κοινωνική και οικονομική ανάλυση σχετικά με στεγαστικά ζητήματα (European Action Coalition for the Right to housing and to the city, 2016 · 2018). Επιπλέον, συμμετέχει σε διεθνείς διασκέψεις για την κατοικία όπως το *Διεθνές Φεστιβάλ Κοινωνικής*

---

³³ βλ. www.altersummit.eu

Κατοικίας (International Social Housing Festival) στη Λυόν το 2019.³⁴ Από πλευράς δράσεων, δίνει συστηματικά δημοσιότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σε πολλές από τις κινητοποιήσεις των συλλογικοτήτων που το απαρτίζουν και παράλληλα διοργανώνει τις δικές του δράσεις, όπως για παράδειγμα οι παραστάσεις διαμαρτυρίας στον χώρο διεξαγωγής των Ευρωπαϊκών Συνδιασκέψεων των αρμόδιων Υπουργών για θέματα κατοικίας των κρατών-μελών της Ε.Ε. Τέτοιου τύπου αντιδράσεις έχουν ως σκοπό να ενημερώσουν και να ευαισθητοποιήσουν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη για το ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διαμόρφωση και όξυνση της στεγαστικής κρίσης καθώς και να καταγγείλουν ευρωπαϊκές πολιτικές κατευθύνσεις που συναποφασίζονται από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών, όπως η Ευρωπαϊκή Ατζέντα για το Αστικό Περιβάλλον (EU Urban Agenda) που υπογράφηκε τον Μάιο του 2016 στο Σύμφωνο του Άμστερνταμ (Pact of Amsterdam).

---

³⁴ βλ. www.ishf2019.com. Το *Διεθνές Φεστιβάλ Κοινωνικής Κατοικίας* είναι μια πρωτοβουλία από επίσημους θεσμικούς φορείς της Ολλανδίας καθώς και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πολιτιστικούς-κοινωνικούς φορείς του Άμστερνταμ. Το φεστιβάλ διεξάγεται τακτικά ανά δύο χρόνια, με την αρχή να γίνεται στην συγκεκριμένη πόλη τον Ιούνιο του 2017, για να ακολουθήσει η διάσκεψη στη Λυόν το 2019, ενώ έπεται αυτή στο Ελσίνκι το καλοκαίρι του 2021. Το όλο εγχείρημα στοχεύει, σύμφωνα με τους διοργανωτές του, στη διαμόρφωση μιας πλατφόρμας διαλόγου και ανταλλαγής πληροφοριών ανάμεσα σε όλα εκείνα τα συλλογικά υποκείμενα, τους επίσημους φορείς και τα μεμονωμένα άτομα που εμπλέκονται με ζητήματα κοινωνικής κατοικίας (βλ. www.socialhousingfestival.eu).

Συμπεράσματα, ανοιχτά ερωτήματα και προοπτικές

Το διάστημα που γράφεται αυτή η διπλωματική εργασία, η ελληνική κοινωνία και κυρίως η εθνική οικονομία έρχεται αντιμέτωπη με μια ακόμα κρίση, προϊόν της αναγκαστικής μεν, αλλά ιδιαίτερα επιζήμιδας ολικής καραντίνας που εφαρμόστηκε σε ολόκληρο σχεδόν τον πλανήτη, στα πλαίσια προστασίας από την εξάπλωση του ιού COVID-19. Αυτός ο νέος κύκλος οικονομικής ύφεσης φαίνεται πως θα μετακυλήσει για μια ακόμη φορά στα ήδη υπερχρεωμένα νοικοκυριά που εξακολουθούν να σωρεύουν χρέη τόσο λόγω του τραπεζικού δανεισμού όσο και εξαιτίας των οφειλών προς το Δημόσιο ή προς τρίτους. Επιπλέον, η νέα κρίση αφήνει ήδη το αποτύπωμά της και στον τομέα της κατοικίας, αφού ακόμη περισσότερα νοικοκυριά είδαν μεγάλη μείωση στα εισοδήματά τους ή οδηγήθηκαν στην ανεργία, με αποτέλεσμα να καθίσταται επισφαλής η κατοικία και ιδιαίτερα η ενοικιαζόμενη. Το κυρίαρχο αφήγημα για “*επιστροφή στην κανονικότητα*” μετά το πρόσφατο lockdown, εξαιτίας της πανδημίας του COVID-19, δεν φαίνεται να αλλάζει την προ-καραντίνας, εικόνα των στεγαστικών ανισοτήτων, αλλά αντιθέτως γίνεται όλο και πιο βέβαιο πως πολλά νοικοκυριά οδηγούνται με γρήγορους ρυθμούς σε συνθήκες εντεινόμενης στεγαστικής επισφάλειας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε στην Ελλάδα μια νέα κινηματική πρωτοβουλία με βασική αιχμή την παύση πληρωμών των ενοικίων. Πρόκειται για την *Πρωτοβουλία Στεγαστικής Δράσης και Αλληλεγγύης*, η οποία διεκδικεί επίσης το “*πάγωμα*” πάγιων λειτουργικών εξόδων (ρεύμα, νερό, ίντερνετ) και την αναδρομική παραγραφή τέτοιων χρεών για όσο διαρκεί η πανδημία, για κάθε αντίστοιχη περίπτωση στο μέλλον αλλά και για όσο χρονικό διάστημα προκύπτουν οι ανάλογες μειώσεις στους μισθούς και στα γενικότερα εισοδήματα των νοικοκυριών, εξαιτίας της συγκεκριμένης συνθήκης. Η ελληνική αυτή πρωτοβουλία είχε ως αφητηρία και οδηγό τις κινητοποιήσεις που αναδύθηκαν στις ΗΠΑ, όσο ίσχυε ακόμη η καθολική καραντίνα, και οι οποίες πήραν εν τέλει τη μορφή ενός μαζικού κινήματος με την ονομασία *Rent Strike 2020*.³⁵ Το κίνημα αυτό, που μεταξύ άλλων περιελάμβανε και αιτήματα για “*πάγωμα*” των δόσεων των ενυπόθηκων δανείων, βρήκε τεράστια ανταπόκριση σε διεθνές επίπεδο, με αποτέλεσμα

³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους λόγους συγκρότησης του κινήματος *Rent Strike 2020*, τα αιτήματα και τις δράσεις του βλ. www.rentstrike2020.org

πολλά κινήματα ανά τον κόσμο να υιοθετήσουν αντίστοιχα αιτήματα και πρακτικές σε εγχώριο επίπεδο.

Την ίδια στιγμή, το ενδεχόμενο πύκνωσης των περιπτώσεων έξωσης και πλειστηριασμού συνιστά την πλέον απειλητική μορφή που μπορεί να πάρει η επίθεση στον τομέα της κατοικίας. Με βάση τον νέο πτωχευτικό κώδικα που έχει τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση και ολοκληρώθηκε στις 10.09.2020, καταργούνται όλα εκείνα τα εργαλεία προστασίας δανειοληπτών που ίσχυαν μέχρι σήμερα (ορισμός υπερχρεωμένων νοικοκυριών, προστασία α' κατοικίας με βάση τον Ν.Κατσέλη και την αναθεώρηση του με τον Ν.Σταθάκη κ.ά.). Σε μια στιγμή κατά την οποία εκκρεμεί η δίκη για 70.000 ιδιοκτήτες ακινήτων που έχουν υποβάλλει αίτηση υπαγωγής στο "νόμο Κατσέλη", η κυβέρνηση εισάγει ένα «αυτοματοποιημένο και ολοκληρωμένο πλαίσιο» με πρόσχημα την «αντιμετώπιση της αφερεγγυότητας και των στρατηγικών κακοπληρωτών» που ευνοούνται από τις υφιστάμενες ρυθμίσεις.³⁶ Πρόκειται για ένα νέο εξωδικαστικό μηχανισμό ρύθμισης οφειλών μεταξύ πιστωτών και οφειλέτη. Η συνολική διαδικασία θα διαρκεί έως 2 μήνες, εντός των οποίων είτε επιτυγχάνεται ρύθμιση (η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις θα συνοδεύεται με επιδότηση των δόσεων του οφειλέτη από το κράτος) είτε τερματίζεται η διαδικασία με τυχόν άρνηση ενός εκ των δύο συμβαλλόμενων μερών προς την προτεινόμενη ρύθμιση, οδηγώντας σε ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων. Ειδικότερα, όσον αφορά την πρώτη κατοικία των ευάλωτων νοικοκυριών προβλέπεται ότι οι οφειλέτες με μη εξυπηρετούμενα στεγαστικά δάνεια θα μεταβιβάζουν το ενυπόθηκο ακίνητό τους μέσα από διαδικασίες πλειστηριασμού και θα μετατρέπονται από ιδιοκτήτες σε ενοικιαστές της κύριας κατοικίας τους, πληρώνοντας ένα ενοίκιο καθορισμένο από το Υπουργείο Οικονομικών για τα επόμενα 12 χρόνια, το οποίο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις θα επιδοτείται από το κράτος (tnxs.gr, 27.08.2020). Από εκεί και έπειτα, και με βάση την τότε διαμορφωμένη εμπορική αξία του ακινήτου τους, θα έχουν τη δυνατότητα αγοράς. Τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά βρίσκονται ουσιαστικά απροστάτευτα σε τεράστιο βαθμό απέναντι στις αποφάσεις και τα συμφέροντα των πιστωτικών ιδρυμάτων, αφού ακόμα και η όποια βοηθητική παρέμβαση του κράτους μετατοπίζεται χρονικά μετά από την εκάστοτε απόφαση των τραπεζών για τον τρόπο διαχείρισης των "κόκκινων

---

³⁶ βλ. Αιτιολογική Έκθεση και Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Οικονομικών με τίτλο: «Κώδικας διευθέτησης οφειλών και παροχής δεύτερης ευκαιρίας»

δανείων” του οφειλέτη.

Οι πολύμορφες και χρονικά διάσπαρτες μέσα στην τελευταία δεκαετία (2010-2020) κινητοποιήσεις για ζητήματα κατοικίας μαρτυρούν τον σύνθετο και πολύπτυχο χαρακτήρα που πήρε το στεγαστικό πρόβλημα στην Ελλάδα, σε μια περίοδο που ταυτίστηκε με τα μέτρα λιτότητας, με την απουσία θαρραλέας κοινωνικής πολιτικής για την κατοικία και παράλληλα με την ανεξέλεγκτη ανάδυση της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων μέσα από ηλεκτρονικές πλατφόρμες. Ωστόσο, η χαρτογράφηση των κινημάτων στέγης που επιχειρήθηκε σε αυτή την ερευνητική εργασία, ανέδειξε την κατάτμηση των συλλογικών κινηματικών υποκειμένων και των αιτημάτων τους με βάση τα επιμέρους ζητήματα κατοικίας και με βασική επιδίωξη την εκπροσώπηση συγκεκριμένων συμφερόντων που αφορούν κάθε φορά διαφορετικά πληττόμενα τμήματα του πληθυσμού. Αυτή η διάσπαρτη εικόνα των κοινωνικών αντιστάσεων δυσχεραίνει την όποια προσπάθεια εμβάθυνσης σε κοινές προβληματικές και σε συγκεκριμένα αίτια από τα οποία πηγάζουν πολλά διαφορετικά στεγαστικά προβλήματα. Επιπλέον, ο κατακερματισμός των κοινωνικών κινημάτων κατοικίας και των διεκδικήσεών τους διευκολύνει στο να συντηρηθεί η αντίληψη πως η παραγωγή και η πρόσβαση στην κατοικία είναι αποκλειστικά ιδιωτική υπόθεση και ιδίως οικογενειακή και συμβάλλει στην απομάκρυνση του κινηματικού λόγου από τις ευθύνες του κράτους και της απουσίας κοινωνικής στεγαστικής πολιτικής, ως κοινού παρανομαστή πολλών από τα επιμέρους στεγαστικά ζητήματα.

Στην Ελλάδα, το ιστορικά διαμορφωμένο μοντέλο της ευρείας κοινωνικής και χωρικής διάχυσης της γαιοπροσόδου, έτσι όπως αυτό προέκυψε από την κυριαρχία του συστήματος της αντιπαροχής, έχει παρέλθει. Το τί ακριβώς θα είναι αυτό που θα το αντικαταστήσει αποτελεί διακύβευμα. Από τη μια πλευρά παρατηρούνται τάσεις συγκεντροποίησης της ιδιοκτησίας από τραπεζικούς ομίλους και μεγαλοεπενδυτές. Το υφιστάμενο τοπίο στην αγορά ακινήτων μπορεί σταδιακά να μετατοπίζεται προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά η θέση πολλών νοικοκυριών σε αυτή την αγορά είναι ακόμη καθοριστική μέσω της χαρακτηριστικής μικρής ιδιοκτησίας γης και ακινήτων. Αυτό έδωσε και συνεχίζει να δίνει τη δυνατότητα στα νοικοκυριά να επιβραδύνουν τις διαδικασίες νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού στον στεγαστικό τομέα, μέσα από διάφορους μηχανισμούς άμυνας που στηρίζονται στην “οικογενειακή αλληλεγγύη” (συγκατοίκηση, οικογενειακή μεταβίβαση) καθώς και στα σχετικά υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης χωρίς ενυπόθηκο

δάνειο σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (βλ. Σιατίτσα, 2019a). Ωστόσο, όπως φανερώνουν και οι πρόσφατες νομοθετικές πρωτοβουλίες, οι νεοφιλελεύθερες δυναμικές στα ζητήματα κατοικίας, φαίνεται ότι απελευθερώνονται όλο και περισσότερο. Τα κοινωνικά κινήματα κατοικίας οφείλουν να πρωτοστατήσουν σε μια προσπάθεια άσκησης πιέσεων για την εφαρμογή δημόσιων στεγαστικών πολιτικών που να ρυθμίζουν το γενικότερο στεγαστικό τοπίο και να διασφαλίζουν ισότιμη και δίκαιη πρόσβαση στην κατοικία για όλους.

Σήμερα, προκύπτει περισσότερο από ποτέ η ανάγκη για ένα ενιαίο κίνημα για την κατοικία, το οποίο θα επιδιώξει να συντονίσει τους επιμέρους κινηματικούς δρώντες που εκφράζονται και δραστηριοποιούνται μέσα σε ένα διευρυμένο δίκτυο κινήματων και πρωτοβουλιών. Οι παρακαταθήκες αυτών των κινηματικών δρώντων μπορούν, υπό την προϋπόθεση της συνένωσής τους σε κοινό κινηματικό φορέα, να ενεργοποιήσουν νέες δυναμικές στο πεδίο των κοινωνικών κινήματων πόλης, με μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση, μαζικότερη συμμετοχή και ενδεχομένως νικηφόρες διεκδικήσεις, διανοίγοντας νέες δυνατότητες στη συγκρότηση ενός κινήματος που θα αποκτήσει χαρακτηριστικά ταξικής σύγκρουσης και προσπάθειας για δομική κοινωνική αλλαγή. Η επιλογή να επικεντρωθεί η έρευνα στις πρωτοβουλίες ενάντια στους πλειστηριασμούς ως μελέτη περίπτωσης βασίστηκε στο γεγονός ότι συγκεντρώνουν αρκετά από τα χαρακτηριστικά εκείνα με βάση τα οποία μπορεί να τους αποδοθεί ο ορισμός του κοινωνικού κινήματος πόλης ή τουλάχιστον να τεθούν οι βάσεις για τη διαμόρφωσή του. Όπως ισχυρίζεται ο Martínez-López (2003), κοινωνικά κινήματα πόλης είναι εκείνα που υπερβαίνουν τον τοπικό χαρακτήρα των αστικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, εντάσσοντάς τα σε ένα ευρύτερο παγκόσμιο πολιτικό πλαίσιο και παράλληλα επικοινωνούν και συντονίζονται με άλλες αντίστοιχες κινηματικές πρωτοβουλίες ανά τον κόσμο, διαμορφώνοντας ένα δίκτυο κινήματων (Σιατίτσα, 2012:267). Στο ίδιο μήκος κύματος τόσο ο David Harvey όσο και ο Boaventura De Sousa Santos τονίζουν την καθοριστική σημασία της κινηματικής δράσης και δικτύωσης σε πολλαπλές αλληλοκαλυπτόμενες χωρικές κλίμακες. Παίρνοντας ως δεδομένο πως η αστική τάξη κινείται έξυπνα και ευέλικτα λαμβάνοντας αποφάσεις στην κλίμακα στην οποία έχει κάθε φορά τη μεγαλύτερη εξουσία στη λήψη αποφάσεων, η δομή και το εύρος των κινήματων πόλης οφείλει να είναι τέτοιο που να δίνει τη δυνατότητα επιλογής του τόπου και του τρόπου δράσης ανάλογα με τις δυνατότητες επιτυχημένης έκβασης των διεκδικήσεων. Με άλλα

λόγια, οι κινηματικοί δρώντες οφείλουν να σκέφτονται και να δρουν στις διαφορετικές κλίμακες στις οποίες λαμβάνονται οι αποφάσεις και να επιλέγουν την κλίμακα στην οποία θέλουν ή μπορούν να κερδίσουν ή να κυριαρχήσουν (Κουτρολίκου και Σπανού, 2013). Πάντως σε ευρύτερο επίπεδο, κατά τον 21ο αιώνα, παρά την πληθώρα αγώνων και κοινωνικών κινημάτων των πόλεων, δεν έχουν προκύψει κάποια συνεκτικά κινήματα αντίστασης στις νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις και πολιτικές. Κλειδί για την ανάπτυξη τέτοιων κινηματικών μορφών είναι από τη μία η κρίση ως ευκαιρία ανάδυσης κοινωνικών αντιστάσεων και εναλλακτικών μορφών κοινωνικής οργάνωσης και από την άλλη ο αστικός χώρος, ο χώρος της πόλης, όχι μόνο επειδή αποτελεί κατεξοχήν πεδίο έκφρασης διεκδικήσεων, αλλά και επειδή διαμέσου της πόλης διανοίγονται νέες δυνατότητες για την αμφισβήτηση-διαπραγμάτευση της εξουσίας και για την ανάπτυξη δικτύωσης και δράσεων μεταξύ διαφορετικών συλλογικών υποκειμένων για διαφορετικά ζητήματα που αφορούν διαφορετικές περιοχές και γεωγραφικές κλίμακες. Όπως υποστηρίζει και ο Harvey στο έργο του *Εξεγερμένες πόλεις* (2012:72):

“...ένα βήμα που θα συμβάλει στην ενοποίηση αυτών των αγώνων είναι να επικεντρωθούν συστηματικά στις στιγμές εκείνες της δημιουργικής καταστροφής κατά τις οποίες η οικονομία της συσσώρευσης πλούτου στηρίζεται με βίαιο τρόπο στην οικονομία της υφαρπαγής, και τότε να διακηρύξουν εκ μέρους όλων των καταπιεσμένων το δικαίωμά τους στην πόλη - το δικαίωμά τους να αλλάξουν τη ζωή και να επαναφεύρουν την πόλη σύμφωνα με τις επιθυμίες τους. Αυτό το συλλογικό δικαίωμα, τόσο ως ενεργό σύνθημα όσο και ως πολιτικό ιδεώδες, μας επαναφέρει στο πανάρχαιο ερώτημα του ποιος καθορίζει την εσωτερική σχέση ανάμεσα στην αστικοποίηση και στην παραγωγή και την αξιοποίηση του πλεονάσματος. Ίσως τελικά να είχε δίκιο ο Lefebvre όταν, περισσότερο από σαράντα χρόνια πριν, επέμενε ότι στην εποχή μας η επανάσταση πρέπει να είναι επανάσταση των πόλεων - διαφορετικά δεν θα μπορέσει να υπάρξει...”

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Castells, M., (1977), *The Urban Question: A Marxist Approach*, trs. A. Sheridan, London: Edward Arnold Publishers Ltd, [τίτλος πρωτοτύπου: *La Question Urbaine*, (1972), Παρίσι: François Maspero].

Castells, M., (1983), *The City and the Grassroots*, California: University of California Press.

European Action Coalition for the Right to Housing and to the City, (2018), *Housing Financialization: trends, actors and processes*, Rosa Luxemburg Stiftung, Brussels Office.

European Action Coalition for the Right to Housing and to the City, (2016), *Resisting Evictions across Europe*, Rosa Luxemburg Stiftung, Brussels Office.

Eurostat, (2019), Housing statistics, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Housing_statistics

Eurostat, (2019), Housing statistics: *Tenure status, Distribution of population by tenure status, type of household and income group - EU-SILC survey*, διαθέσιμο στο: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvho02&lang=en

Eurostat, (2019), Housing statistics: *Housing affordability, Housing cost overburden rate by tenure status - EU-SILC survey*, διαθέσιμο στο: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvho07c&lang=en

Habermas, J., (1981), «*New Social Movements*», στο *TELOS: Critical Theory of the Contemporary*, volume 49, p.p.33-37, Telos Press.

Lefebvre, H., (2003 [1970]), *The Urban Revolution*, μτφ. Robert Bonono, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Leontidou, L., (2010), «*Urban Social Movements in 'Weak' Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe*»

- στο *Urban Studies*, volume 47, issue 6, p.p.1179-1203, SAGE Publishing.
- Lowe, S., (1986), *Urban Social Movements: The City after Castells*, Macmillan Education.
- Madden, D., Marcuse, P., (2016), *In Defense of Housing*, London · New York: Verso.
- Martínez-López, M., (2003), «*Los movimientos sociales urbanos. Un análisis de la obra de Manuel Castells*», στο *Revista Internacional de Sociología*, volume 61, no.34, p.p.81-106.
- Massey, D., (2005), *For Space*, Λονδίνο: SAGE Publishing
- Mayer, M., (2006), «*Manuel Castells' The City and the Grassroots*», στο *International Journal of Urban and Regional Research*, volume 30, issue 1, p.p.202-206, Blackwell Publishing.
- Melucci, A., (1980), «*The new social movements: A theoretical approach*», στο *Social Science Information*, volume 19, issue 2, p.p.199-226, London & Beverly Hills: SAGE Publishing.
- Miller, B., (2006), «*Castells' The City and the Grassroots: 1983 and Today*», στο *International Journal of Urban and Regional Research*, volume 30, issue 1, p.p.207-211, Blackwell Publishing.
- Peck, J., (2012), «*Austerity urbanism*», στο *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, volume 16, no. 1, p.p.626-655, Λονδίνο: Routledge.
- Peck, J., (2015), *Austerity Urbanism. The Neoliberal Crisis of American Cities*, Νέα Υόρκη: Rosa Luxemburg Stiftung, New York Office.
- Pickvance, C., (1985), «*The rise and fall of urban movements and the role of comparative analysts*», στο *Environment and Planning D: Society and Space*, volume 3, issue 1, p.p.31-53, SAGE Publishing.
- Pickvance, C., (2003), «*From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements*», στο *International Journal of Urban and Regional Research*, volume 27, issue 1, p.p.102-109, Blackwell Publishing.
- Swyngedouw, E., (2004), «*Globalisation or 'Glocalisation'? Networks, ter-*

ritories and rescaling», στο Cambridge Review of International Affairs, volume 17, issue1, p.p.25-48, Routledge.

Touraine, A., (1981), *The voice and the eye. An analysis of social movements*, μτφ. A. Duff, Cambridge University Press.

Touraine, A., (1988), *Return of the Actor. Social Theory in Post-industrial Society*, μτφ. Myrna Godzich, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ελληνόγλωσση

Βαΐτου, Ντ., Χατζημιχάλης, Κ., (2012), *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς - εκδόσεις νήσος.

Βαταβάλη, Φ., Χατζηκωνσταντίνου Ε., (2018), *Γεωγραφίες της ενεργειακής φτώχειας στην Αθήνα της κρίσης. Τρία κείμενα και έξι ιστορίες πολυκατοικιών*, Αθήνα: angelus novus.

ΕΛΣΤΑΤ (2020), *Η Ελλάς με Αριθμούς*, διαθέσιμο στο: www.statistics.gr/greece-in-figures

Κατερίνη, Τ., (2019α), «*Το κίνημα κατά των πλειστηριασμών και η προστασία της πρώτης κατοικίας*», στο *Γεωγραφίες*, τχ.33, σ.σ.8-11, Αθήνα: εκδόσεις νήσος.

Κατερίνη, Τ., (2019β), «*Το κίνημα κατά των πλειστηριασμών κατοικίας*», στο *Κατοικία και Κοινωνία. Προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*, επιμ. Ν. Κουραχάνης, σ.σ.363-380, Αθήνα: Διόνικος.

Κουραχάνης, Ν., (2019), «*Σύγχρονες προκλήσεις στη στεγαστική επισφάλεια και ο ρόλος της κοινωνικής πολιτικής*», στο *Κατοικία και Κοινωνία. Προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*, επιμ. Ν. Κουραχάνης, σ.σ.11-73, Αθήνα: Διόνικος.

Κουτρολίκου, Π., Σπανού, Δ., (2013), «*Το τοπικό ως πεδίο αναδυόμενων κινητοποιήσεων και κοινωνικής αλληλεγγύης στο πλαίσιο της σημερινής κρίσης*», στο *Γεωγραφίες*, τχ.22, σ.σ.52-66, Αθήνα: εκδόσεις νήσος.

Λαπαβίτσας, Κ., (2008), «*Για τη χρηματοπιστωτική κρίση*», μτφ. Χ. Βαλλιάνος, Συνέντευξη του συγγραφέα στο περιοδικό *International*

al Socialism, τχ.117, σ.σ. 13-24, με τον τίτλο: «The credit crunch», διαθέσιμο στο: www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1019

Μαλούτας, Θ., (2018), *Η κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας. Κοινωνικές ομάδες και δομημένο περιβάλλον σε μια νοτιοευρωπαϊκή μητρόπολη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Μερτής, Χ., (2019), «Τα κίνητρα και οι επιπτώσεις του νέου νομοθετικού πλαισίου για τα κόκκινα δάνεια και την προστασία της πρώτης κατοικίας», στο *Γεωγραφίες*, τχ.33, σ.σ.3-7, Αθήνα: εκδόσεις νήσος.

Μπαλαμπανίδης, Δ., Πατατούκα, Ε., Σιατίτσα, Δ., (2013), «Το δικαίωμα στην κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα», στο *Γεωγραφίες*, τχ.22, σ.σ.31-42, Αθήνα: εκδόσεις νήσος.

Μπαρκούτα, Γ., (2019), *Η κατοίκηση σε κρίση. Το παράδειγμα της Αθήνας από την κατοικία στην κλίμακα της πόλης*, Αθήνα: Εκκρεμές.

Παγώνης, Θ., (2013), «Επανεξετάζοντας το πρότυπο οικιστικής παραγωγής στην Ελλάδα μέσα από την οπτική της σημερινής συγκυρίας», σελ.391-399, πρακτικά συνεδρίου: *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Βόλος, διαθέσιμο στο <http://www.arch.uth.gr/crisis-conference/proceedings/synedrio.html>

Πορτάλιου, Ε., (2006), «Η κατοικία στην Ελλάδα σήμερα και τα προβλήματά της», εφημερίδα Η Εποχή 18.06.2006.

Σερντεδάκης, Ν., (2007), *Θεωρίες Κοινωνικών Κινήματων*, διαθέσιμο στο: <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%9A%CE%99%CE%9D%CE%9A246/Shmeiwseis%20KINK246.pdf>

Σιατίτσα, Δ., (2013), «Πλειστηριασμοί, “κόκκινα δάνεια”, ακίνητη περιουσία: Η λογική του παράλογου», στο *Ενθέματα - εφημερίδα ΑΥΓΗ*, διαθέσιμο στο: <https://enthemata.wordpress.com/2013/12/22/dimitrasia>

Σιατίτσα, Δ., (2014), «Αιτήματα για το δικαίωμα στην κατοικία στις πόλεις της Νότιας Ευρώπης: ο λόγος και ο ρόλος των κοινωνικών κινήματων», Διδακτορική Διατριβή, επιβλ. Ντ. Βαΐου, ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών - Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα.

- Σιατίτσα, Δ., (2019a), *Πού ζεις; Κατοικία στην Ελλάδα: επιπτώσεις της λιτότητας και προοπτικές*, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ - Παράρτημα Ελλάδας, διαθέσιμο στο: <https://rosalux.gr/el/publication/roy-zeis>
- Σιατίτσα, Δ., (2019b), «*Κινήματα κατοικίας στην Ελλάδα: μια ιστορική αναδρομή*», στο *Κατοικία και Κοινωνία. Προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*, επιμ. Ν. Κουραχάνης, σ.σ.333-361, Αθήνα: Διόνικος.
- Τράπεζα της Ελλάδος, (2012), *Η αγορά ακινήτων στην πρόσφατη χρηματοοικονομική κρίση*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, διαθέσιμο στο: www.bankofgreece.gr/Publications/2012_AGORA_AKINHTON_II.pdf
- Τράπεζα της Ελλάδος, (2020), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2019*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, διαθέσιμο στο: www.bankofgreece.gr/Publications/ekthdkth2019.pdf
- Τριχιάς, Κ., (2017), «*Κρίση και Κατοικία*», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, επιβλ. Γ. Σαρηγιάννης, ΕΜΠ - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΔΠΜΣ: Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β': Πολεοδομία και Χωροταξία, Αθήνα.
- Castells, M., (1980), *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μτφ. Γ. Κόκκινος, Αθήνα: εκδόσεις Αγώνας, [τίτλος πρωτοτύπου: *Luttes urbaines et rounoir politique*, (1973), Παρίσι: Francois Maspero].
- Engels, F., (2012 [1872]), *Για το ζήτημα της κατοικίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Harvey, D., (2012), *Εξεγερμένες πόλεις: Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, μτφ. Κατερίνα Χαλμούκου, Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Harvey, D., (2016), *Δρόμοι και τρόποι του κόσμου: Καπιταλισμός - Χώρος - Τόποι*, μτφ. Γιάννης Βογιατζής, Αθήνα: Angelus Novus.
- Lazzarato, M., (2014), *Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου*, μτφ. Γ. Καράμπελας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Lefebvre, H., (1977), *Το δικαίωμα στην πόλη. Χώρος και πολιτική*, μτφ. Π. Τουρνικιώτης, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, [τίτλος πρωτοτύπου: *Le*

Droit à la ville, (1968), Παρίσι: Anthropos].

Savage, M., Warde, A., (2005), *Αστική κοινωνιολογία, καπιταλισμός και νεωτερικότητα*, μτφ. Ιωάννα Μπιμπλή, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, [τίτλος πρωτοτύπου: *Urban sociology, capitalism and modernity*, (1993), New York: Palgrave].

Αιτιολογικές Εκθέσεις Σ/Ν, Νόμοι και λοιπές Αποφάσεις

N.3869/2010: «*Ρύθμιση των οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων και άλλες διατάξεις*» (ΦΕΚ 130/Α'/03.08.2010).

N.4224/2013 (Αιτιολογική έκθεση): «*Κυβερνητικό Συμβούλιο Διαχείρισης Ιδιωτικού Χρέους, Ελληνικό Επενδυτικό Ταμείο Αξιοποίησης Περιουσίας του Δημοσίου και άλλες επείγουσες διατάξεις*» (ΦΕΚ 288/Α'/31.12.2013), διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=7ce22c59-31a5-4b70-a385-3cfed0278d0c

N. 4472/2017: «*Συνταξιοδοτικές διατάξεις Δημοσίου και τροποποίηση διατάξεων του ν. 4387/2016, μέτρα εφαρμογής των δημοσιονομικών στόχων και μεταρρυθμίσεων, μέτρα κοινωνικής στήριξης και εργασιακές ρυθμίσεις, Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021 και λοιπές διατάξεις*» (ΦΕΚ 74/Α'/19.05.2017).

N.4512/2018 (Αιτιολογική έκθεση): «*Ρυθμίσεις για την εφαρμογή των Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής και άλλες διατάξεις*» (ΦΕΚ 5/Α'/17.01.2018), διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=0367fb46-e175-4848-842e-a86301587f1c

N.4649/2019: «*Πρόγραμμα παροχής εγγύησης σε τιτλοποιήσεις πιστωτικών ιδρυμάτων*» (ΦΕΚ 206/Α'/16.12.2019).

Αιτιολογική Έκθεση και Σ/Ν κατά την ολοκλήρωση της διαδικασίας δημόσιας διαβούλευσης στις 10.09.2020: «*Κώδικας διευθέτησης οφειλών και παροχής δεύτερης ευκαιρίας*», διαθέσιμο στο: www.opengov.gr/minfin/?p=9566

Σύνταγμα της Ελλάδας, (τελευταία αναθεώρηση στο ΦΕΚ 187/Α'/28.11.2019), διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr/Vou

Ηλεκτρονικός Τύπος

protothema.gr, 05.12.2013, «Frankfurter Allgemeine Zeitung: Οι Έλληνες δανείζονταν χωρίς δισταγμό» διαθέσιμο στο: www.protothema.gr/economy/article/334289/faz-zitima-edimotitas-oi-pleistirias-moi-stin-ellada

efsyn.gr, 15.09.2016, «Mano Aperta: Μία όμορφη ιστορία», Λαζαρίδης, Χ., διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr/stiles/aporseis/82539_mano-aper-ta-mia-omorfi-istoria

kathimerini.gr, 17.10.2016, «Δεν χρωστάμε, δεν πουλάμε, δεν πληρώνουμε», Παπαδόπουλος, Γ., διαθέσιμο στο: www.kathimerini.gr/society/879462/den-chrostame-den-poulame-den-plironoyme

tonima.gr, 30.09.2017, «Φουλάρουν από Δευτέρα για τους e-πλειστηριασμούς», Μάρκου, Α., διαθέσιμο στο: www.tonima.gr/2017/09/30/finance/foylaroun-apo-deytera-gia-toys-e-pleistirias-moys

efsyn.gr, 29.11.2017, «Επεισοδικά επανεκκίνησαν οι πλειστηριασμοί», διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr/ellada/koinonia/132059_epeisodika-epanekkinisan-oi-pleistiriasmoi

efsyn.gr, 08.03.2018, «Πλειστηριασμοί: ένταση, χημικά και διαμάχες για τους αριθμούς», Ζαφειρόπουλος, Κ., διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr/ellada/koinonia/142788_pleistiriasmoi-entasi-himika-kai-diama-hes-gia-toys-arithmoys

kathimerini.gr, 09.06.2019, «Ωρα μηδέν για τους στρατηγικούς κατοπληρωτές», Τζώρτζη, Ε., διαθέσιμο στο: www.kathimerini.gr/economy/local/1028388/ora-miden-gia-toys-stratigikoys-kakoplirotas

popaganda.gr, 25.09.2019, «Η Mano Aperta είναι ένα κινητό εστιατόριο που προσφέρει 4.500 μερίδες φαΐ το μήνα σε αυτούς που το έχουν ανάγκη», Λουκά, Μ., διαθέσιμο στο: www.popaganda.gr/stories/i-mano-aper-ta-ine-ena-kinito-estiatorio-pou-meta-tin-ekkenosi-tis-katalipsis-stin-odo-merlie-i-koutales-tis-anakatevoun-lipimenes

- lifo.gr, 03.02.2020, «Γεωργιάδης: Ζημιά για την οικονομία η απόλυτη προστασία Α' κατοικίας», διαθέσιμο στο: www.lifo.gr/nw/politics/268713/georgiadis-zimia-gia-tin-oikonomia-i-prostasia-a-katoikias
- kathimerini.gr, 12.02.2020, «Ενας στους δύο στον νόμο Κατσέλη είναι στρατηγικός κακοπληρωτής», Χρυσολωρά, Ε., διαθέσιμο στο: www.kathimerini.gr/economy/local/1064451/enas-stoys-dyo-ston-nomo-katseli-einai-stratigikos-kakoplirotis
- tanea.gr, 19.02.2020, «Σταϊκούρας: Προστασία για τους αδύναμους, όχι τους στρατηγικούς κακοπληρωτές», διαθέσιμο στο: www.tanea.gr/2020/02/19/economy/economy-greece/staikouras-prostasia-gia-tous-adynameous-oxi-tous-stratigikous-kakoplirotis
- ethnos.gr, 04.06.2020, «Μαίνεται ο «πόλεμος» για το νερό στην ΕΥΔΑΠ», Λιλιπούλου, Μ., διαθέσιμο στο: www.ethnos.gr/ellada/108956_mainetai-o-polemos-gia-nero-stin-eydap
- lifo.gr, 27.06.2020, «Steps: Η οργάνωση που στέκεται δίπλα στους ανθρώπους που ζουν σε κατάσταση δρόμου», Κοκκίνη, Μ., διαθέσιμο στο: www.lifo.gr/articles/athens_articles/287269/steps-h-organosi-roy-steketai-dipla-stoys-anthropoys-roy-zoyn-se-katastasi-dromoy
- tvxs.gr, 27.08.2020, «Σε δημόσια διαβούλευση ο νέος πτωχευτικός κώδικας: Τι προβλέπει», διαθέσιμο στο: www.tvxs.gr/news/ellada/se-dimosia-diaboyleysi-o-neos-ptoxeytikos-kodikas-ti-problepei

Ιστοσελίδες πρωτοβουλιών στην Αττική
ενάντια στους πλειστηριασμούς και τις εξώσεις

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ	FACEBOOK
Πλειστηριασμοί STOP	www.pleistiriamoi-stop.blogspot.com	✓
Ενωτική Πρωτοβουλία κατά των πλειστηριασμών	www.noauctionsgr.blogspot.com	✓
Συντονισμός Συλλογικοτήτων περιοχών Αττικής	www.epitropi3den.blogspot.com	✓
Επιτροπή Αγώνα κατά των Πλειστηριασμών στο Χαλάνδρι	www.plistiriasmoi-stop-xalandri.blogspot.com	✓
Πρωτοβουλία Αγώνα Ζωγράφου ενάντια στους πλειστηριασμούς		✓
Περιστέρι Ενάντια στους Πλειστηριασμούς και στις Αποκοπές Ρεύματος	www.peristerienantiastouspleistiriasmous.wordpress.com	✓
Λαϊκή Συνέλευση Κολωνού - Σεπολίων - Ακαδημίας Πλάτωνα	www.sineleusikolonou.blogspot.com	✓
Λαϊκή Συνέλευση Γκύζη - Πολυγώνου	www.gyzi.espivblogs.net	✓
Δίκτυο πολιτών Χολαργού- Παπάγου	www.dipoxo.gr	✓

ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ	FACEBOOK
Ανοιχτή Πρωτοβουλία Αγώνα Βύρωνα	www.antixaratsi.blogspot.com	
Λαϊκή Στέγη S.O.S. - Πρωτοβουλία κατοίκων Νέας Σμύρνης	www.laikistegisos.wordpress.com	✓
Επιτροπή κατά των πλειστηριασμών Αιγάλεω	www.epitropi3den.blogspot.com	✓
Ανοιχτή Συνέλευση Κατοίκων Αγ.Παρασκευής	www.anoixtisyneleysiagparaskevis.blogspot.com	✓
Συντονισμός κατά των Πλειστηριασμών και των Εξώσεων σε Νίκαια Κορυδαλλό		✓
Ανοιχτή Συνέλευση Κατοίκων Πετραλώνων-Θησείου-Κουκακίου	www.askpthk.espivblogs.net	
Ανοιχτή Συνέλευση Περάματος		✓
Κίνηση ενάντια στους πλειστηριασμούς Πειραιά		✓

